

Değerlendirme Makalesi Review Article

Türkiye’de Üniversite ve Yüksek Öğretime Dair Telif Eserler (1980’den Günümüze)

Tuncay Başoğlu*

Giriş

Yüksek öğretim ve üniversiteye dair daha önce yazdığım ilk değerlendirme makalesinde Türkiye’de modern yüksek öğretim ve üniversite sistemi kurulurken “Bir üniversite fikri var mıydı veya ciddi bir araştırma, değerlendirme yapıldı mı?” sorusunun cevabını aramıştım.¹ Aynı soru çerçevesinde 1980 yılı sonrası telif eserleri -kitap olarak yayımlananları- değerlendirmeye çalışacağım. 1980 askerî ihtilali sonrasında yüksek öğretim sistemi hem yapı olarak hem de kitleleşme açısından önemli değişimler geçirmiştir ve bu değişimler, yüksek öğretim tarihi açısından bir dönüm noktası teşkil eder. Türkiye’de yüksek öğretim ve üniversite üzerine son kırk yılda, -daha önceki iki asırlık dönemle mukayese kabul etmeyecek şekilde- kitap, tez ve makale düzeyinde çok sayıda çalışma yayımlanmıştır.

1980 yılı sonrası yüksek öğretim ve üniversiteyle ilgili yayımlanan kitapları altı grupta toplamak mümkündür:

1. Bir bütün olarak sisteme dair araştırmalar ve raporlar: Bunlar, Türkiye’deki yüksek öğretimi iyileştirme çalışmalarına rehberlik etmek üzere hazırlanmıştır; bir kısmı dünyadaki yüksek öğretim sistemleri hakkında yapılan araştırmalardan oluşmaktadır.

2. Fikrî eserler: Türkiye’deki yüksek öğretimin veya üniversitelerin nasıl olması gerektiğine dair görüşler ortaya koyan, yüksek öğretimin genel

* Prof.Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi,
ORCID 0000-0001-5539-296X tuncay.basoglu@medeniyet.edu.tr

1 Başoğlu, “Türkiye’de Üniversite ve Yüksek Öğretime Dair Eserler (1775-1980)”, s. 103-44.

sorunlarını işleyen, kısmen araştırmaya dayansa da daha ziyade şahsi tecrübeler ve fikirlere dayanan çalışmalardır.

3. Cüzi konulara dair sosyolojik araştırmalar: Üniversitenin belirli bir yönüne, belirli sorunlara yahut belirli bir bölümün gelişimine yönelik araştırma çalışmalarıdır. Bunlar, çoğunlukla eğitim fakültelerinde, kısmen de sosyoloji gibi çeşitli bölümlerde üniversite öğrencileri, hocaları, üniversite yönetimi, müfredat konuları vb. üzerine yapılan sosyal bilim araştırmalarıdır. Çeşitli bölümlerin kendi durumlarını değerlendiren, sorunlarını ele alan ve çoğunlukla sempozyumlar şeklinde ortaya konulan çalışmalara da bu grupta yer verilebilir.

4. Modern yüksek öğretime dair tarih çalışmaları: Osmanlı son yüzyılından itibaren Türkiye'deki yüksek öğretim veya üniversitenin tarihine yahut belirli bir üniversitenin tarihine dair çalışmalardan oluşmaktadır.

5. İslam yüksek öğretim tarihine dair çalışmalar: Başta Osmanlı klasik dönemi olmak üzere İslam yüksek öğretim tarihine (medreseler, vakıflar, ulema, dersler vb.) dair yapılan çalışmalardır. Bu çalışmaların çokluğu ve öneminden dolayı makalede bu gruptaki çalışmalar değerlendirmeye dahil edilmemiş, başka bir çalışmaya bırakılmıştır.

6. Yabancı dilden yapılan çeşitli tercümelemler: Bu literatürü ikinci değerlendirme makalemizde ele almıştık.²

Tespit edebildiğimiz kadarıyla yüksek öğretime dair ilk doktora tezleri 1980 yılı sonrasında yapılmaya başlanmıştır. Son kırk yılda farklı ilim dallarında yüksek öğretimle ilgili çeşitli konulara dair 250'den fazla doktora tezi yapılmış, bu araştırma alanına dair ciddi bir birikim oluşmuştur. 1980-2000'li yıllar arası yapılan ilk tezlerde Hacettepe Üniversitesi'nin ağırlığı dikkat çeker. Tezler, bu ilk dönemlerde kısmen öğrenci sorunlarına, ağırlıklı olarak da yönetimle ilgili sorunlara odaklanır. Yüksek öğretimle ilgili tezler tarih, edebiyat, hukuk, ekonomi, işletme, sosyoloji, ilahiyat gibi diğer alanlardan ziyade eğitim bilimleri alanında yapılmaktadır. 2000'li yıllardan sonra eğitim fakültelerinin sayısına bağlı olarak yapılan tezler de sayıca çoğalırken aynı zamanda büyük bir çeşitlilik arz etmeye başlar; özellikle Türkiye'de yüksek öğretimin geliştirilmesi amacıyla belirlenen hedeflere (kalite, uluslararasılaşma, genişleme), finansman başta olmak üzere yönetim sorunlarına, vakıf üniversitelerine, öğrenci ve akademisyenlere ve çeşitli ilim dallarıyla ilgili konulara dair tezler yapılmıştır. Öte yandan diğer ülkelerdeki yüksek

2 Bk. Başoğlu, "Türkiye'de Üniversite, Medrese ve Yüksek Öğretime Dair Tercüme Eserler (1980'den Günümüze)", s. 163-223.

öğretim sistemlerine veya Türkiye ile diğer ülkeler arası mukayeseli alanlara dair çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. 2000 yılı öncesi yapılan tezlere örnek olarak Aydoğan Ataüenal’ın aşağıda tarih başlığında söz edilecek olan tezi, İlhan Dülger’in *Üniversite Yönetiminde Değişim ve Özerklik* (Hacettepe Üniversitesi, 1991), Yüksel Turcan’ın *Tarihsel Süreç İçinde Yükseköğretim Yapılarının Mekansal Analizi* başlıklı mimarlık tezi (Karadeniz Teknik Üniversitesi, 1996) gibi çeşitli tezler zikredilebilir.

1980’li yıllardan bu yana konuyla ilgili olarak akademik, yarı akademik, popüler dergilerde binlerce makale yayımlanmıştır ve bunların yayımlandığı dergiler büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Eğitim bilimlerine dair dergilerin yanı sıra birçok farklı alandan dergilerde bu tür makalelere rastlanır. Bunların arasında *Toplum ve Bilim*’in “Homo Academicus Alla Turca” başlıklı, on beş kadar yazıya yer veren üniversite özel sayısı (9, [2003]) dönemin sosyal bilimcileri tarafından üniversitenin nasıl görüldüğüne dair önemli bir yayındır. *Düşünce Dergisi*’nin bir sayısı da (sayı 10, 2020) “Üniversiteyi Yeniden Düşünmek” başlığı ile konuyla ilgili çeşitli makaleleri ve “Türk üniversitesi var mıdır? İdeal bir üniversite nasıl olmalıdır?” soruları çerçevesinde akademisyenlerce ortaya konulan görüşleri içermektedir.³ Sonraki süreçte konuyla ilgili makalelerin, eğitim bilimleri dergileri yanı sıra 2010 yılı sonrasında Türkiye’de ilk defa yayın hayatına başlayan yüksek öğretim dergilerinde yoğunlaşmaya başladığı söylenebilir. Yüksek öğretimle ilgili ikisi 2011, biri 2018 ve bir diğeri de 2020 yılından itibaren yayın hayatına giren dört akademik dergi bulunmaktadır: Yükseköğretim Strateji ve Araştırma Derneği tarafından yayımlanan *Yükseköğretim Dergisi* (2011), Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi tarafından yayımlanan *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi* (2011), Durmuş Günay tarafından yayımlanan *Üniversite Araştırmaları Dergisi* (2018) ve YÖÇAD tarafından yayımlanan *Higher Education Governance and Policy* dergisi (2020). Gerek bu dergilerde gerekse diğer dergilerde yüksek öğretim alanına dair çok sayıda makale yayımlanmaktadır. Bunların arasında özellikle *Yükseköğretim Dergisi* önemli sayıda kitap tanıtımına yer vermesiyle temayüz etmektedir. Yüksek öğretim dergilerinde Türkiye’deki yüksek öğretimin sorunlarına ve çözüm önerilerine, alanda yaşanan gelişmelere yer verilmesi tabiidir. Ancak makalelerin çoğunun Türkiye içiyle ilgili ve daha çok da yönetim sorunlarına yönelik olması veya esas olarak eğitim bilimleri alanındaki akademisyenlerin yayın ihtiyacını karşılamaya yönelik

3 Bunların yanı sıra *Düşünen Siyaset* dergisinin bir sayısı (3 [1999]) üç ayda bir çıkan *Karizma* dergisinin bir sayısı (8 [2001]) üniversite ve eğitim konusuna ayrılmıştır. *Toplum ve Bilim*’in “Olağanüstü Zamanlarda Akademik İmkânı” başlıklı bir başka sayısı da (156 [2021]) son dönemin siyasi gelişmeleri çerçevesinde üniversiteyi ele alır.

işlev görmesi, bir içe kapanmayı ve kısır döngüyü getirecektir. Esasen bu dergilerin, bir yandan yurt dışında çeşitli ülkelerdeki uygulamalara ve gelişmelere dair bilgi verme işleviyle yurt içindeki sorunları işleme arasında, diğer yandan da tamamıyla pratik, idarî konular ve sorunlarla akademinin daha içeriden iyileştirilmesine yönelik teorik yahut ilmi konular arasında bir denge kurmaya çalışması beklenir. Bu çerçevede özellikle yurt dışı (sadece Batı ile sınırlı olmayarak) yüksek öğretim sistemleriyle ilgili tanıtıcı mukayeseli makalelere, önemli makalelerin tercümelerine, araştırma notlarına ve yabancı dilde yayımlanmış kitap tanıtımlarına yer verilmesi uygun olacaktır.

Genel olarak Türkiye veya diğer ülkelerdeki eğitim sistemleri hakkında da çok sayıda eser telif edilmiştir. Bununla birlikte bu çalışmalar genellikle ilköğretim ve ortaöğretim sistemlerine yönelik oldukları veya söz konusu alana ağırlık verdikleri için makalenin kapsamı dışında bırakılmıştır. Dolayısıyla çalışmanın sınırları gereği yüksek öğretimle ilgili tezler, makaleler ve eğitim sistemlerine dair genel eserler kapsam dışı tutulmuştur.

1. Yüksek Öğretime Dair Araştırmalar

a) Dünyadaki Diğer Ülkelerin Yüksek Öğretim Sistemlerine Dair Araştırmalar

Bu eserler, farklı ülkelerdeki yüksek öğretim sistemlerini inceleyerek mukayeseler yapan ve buradan neticeler çıkaran araştırmalardan oluşmaktadır. 1980 yılı sonrasında yüksek öğretimle ilgili yayınların çokluğuna karşın bu tür araştırmaların sayısı son derece azdır.

Talip Küçükcan ve Bekir Gür'ün kaleme aldığı *Türkiye'de Yükseköğretim: Karşılaştırmalı Bir Analiz* (2009) adlı çalışma, Türkiye yüksek öğretim sistemini dokuz ülkeyle karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Rapor olarak hazırlanan eserin üçüncü bölümünde dokuz ülke ele alınmakta ve amaç, örgütlenme, malî yapı vb. açılardan tek bir modelin bulunmadığı, yüksek öğretim sistemlerinin ülkeden ülkeye değiştiği ifade edilmektedir. İncelenen ülkeler şunlardır: ABD, Almanya, Fransa, İngiltere, Çin, Japonya, İsveç, Polonya, İsrail.

Araştırmacılara göre, dünyada üniversiteler temelde üç amaca hizmet etmektedirler: Araştırma yoluyla bilgi üretmek, eğitim yoluyla yeni nesillere bilgi aktarmak ve toplumun ihtiyaçlarına uygun hizmetler sunmak (s. 16). Özellikle serbest piyasacı ideolojinin hâkim olduğu ülkelerde, yüksek öğretim toplumsal bir hizmet olmaktan daha çok, öğrenim faaliyetinde yer alan kişilere getirileri olan özel bir mal olarak görülmeye başlanmıştır. Bu ülkelerdeki üniversiteler öğrencileri müşteri olarak görmekte ve öğretim elamanlarının kimi sosyal haklarını kısıtlamaktadırlar. Buna karşın, Avrupa

ölkelerinin hemen tamamında yüksek öğretim hâlâ bir kamu hizmeti olarak görölmekte ve malî giderleri ağırlıklı olarak devlet tarafından karşılanmaktadır. Avrupa Birliği’ne üye ölkelerin yüksek öğretim ödeneklerinin yaklaşık % 80’i kamu kaynaklarından karşılanmıştır (s. 23).

Yine araştırmacılar modern üniversitelerin ulus-devlet yapılanmasıyla birlikte ortaya çıktığını, ancak günümüzde ulus-devletlerin küreselleşmeyle birlikte gittikçe zayıflamakta olduğunu ve üniversitelerin gittikçe artan bir şekilde küresel bir rol aldığını vurgulamaktadırlar. Son yıllardaki eğilimlere bakıldığında, artan yüksek öğretim talebi dolayısıyla “yüksek öğretim pazarı”nın genişlediği ve yüksek öğretimin hem üniversitelere kaynak oluşturma açısından hem de ölkeler için bilgi üretimi ve uluslararası ekonomik rekabeti koruma açısından önemli bir “endüstri” haline geldiği görölmektedir. Özellikle ABD, İngiltere, Avusturya, Kanada, Hollanda, Fransa ve Almanya gibi ölkelerdeki üniversiteler, uluslararası yüksek öğretim pazarından pay kapma yarışına girmişlerdir. Bu üniversiteler hem uluslararası öğrenci çekmekte hem de diğer ölkelerde şubeler açmaktadırlar (s. 25).

Yayımlanmasının üzerinden on üç yıl geçmiş olmakla birlikte bu araştırma hâlâ önemini korumaktadır. Bununla birlikte bu tür mukayeseli çalışmaların daha geniş bir ekiple ve daha geniş bir kapsamda (mesela G-20 ölkelerini, ayrıca Malezya, Pakistan, Mısır, İran, Etiyopya ve Nijerya’yı içerecek şekilde), periyodik olarak (mesela onar yıllık aralıklarla) yapılması gereklidir.

Bekir Gür’ün, Amerikan üniversite sistemini ayrıntılı olarak inceleyen *Egemen Üniversite: Amerika’da Yükseköğretim Sistemi ve Türkiye İçin Reform Önerileri* (2016) adlı araştırması, Türkiye’de ilk defa bir ölkenin yüksek öğretimine dair kapsamlı bir alan çalışması olması yönüyle dikkati çekmektedir.⁴ Araştırmacı hem ilgili literatür üzerinden hem de bizzat yetkililerle mülakatlar yaparak Amerikan üniversite sistemini ayrıntılı bir incelemeye tâbi tutmuş ve bu sistemin mümeyyiz vasıflarını ortaya koymuştur. Türkiye’de Osmanlı son döneminden beri maalesef bu tür esaslı araştırmalar yapılmamış, hemen bütün kurumlarımız çoğu kere indî/sübjektif değerlendirmelerin ve parçacı gözlemlerin ürünü olarak -ağırlıklı olarak da Fransadan- ithal edilmiştir. Eser hakkında öncelikle söylenmesi gereken husus, 4700’den fazla yüksek öğretim kurumunun bulunduğu (s. 37-38) Amerika Birleşik Devletleri’ndeki sistemi genel olarak kavramamızı sağlayan başarılı bir çalışma olduğudur.

4 Daha önce, Hüseyin Korkut’un YÖK Yayınları arasından çıktığı anlaşılan *Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere Üniversiteleri* (1990) adlı bir çalışması bazı kaynaklarda geçmekle birlikte Milli Kütüphane dahil herhangi bir yerde bu çalışmanın kaydına rastlamadık.

Yazar kitaptaki amacını, başarılı bir sistemi tarihî şartları içerisinde değerlendirek Türkiye için dersler ve öneriler çıkarmak olarak açıklar (s. 7). Yazar, eseri temel olarak sorduğu beş soru etrafında beş bölüm olarak düzenlemiştir: “Amerikan Yükseköğretimi” başlıklı ilk bölümde tarihi, yönetimi, federal hükümetin rolü, aracı kuruluşlar gibi farklı başlıklar altında sistemin genel yapısı incelenmektedir. Günümüzün Amerikan üniversitesi bir yandan XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Alman üniversitesini örnek alan girişimlerin diğer yandan da 1930’lardan itibaren Almanya’dan kaçan bilim adamlarının katkılarıyla şekillendi ve II. Dünya Savaşı’ndan galip çıkan ABD’nin gücüne eşlik ederek yükseldi. Bu bölümde Amerikan üniversitesinin niteliklerini tebarüz ettiren -ve bence en ilginç olan- kısım üniversitenin kolonyal dönemdeki kolejden mültiversiteye (Clark Kerr’in eski bilginler topluluğundan farklı olarak hayli karmaşık bir yapı halini alan Amerikan üniversitesini nitelemek üzere kullandığı bir terim) dönüşümünü anlatan ve başka ülkelerle karşılaştırmalar da içeren kısımdır (s. 113-29).

Yüksek öğretimin evrenselleşmesinin ele alındığı ikinci bölümde nüfusun hayli küçük bir kısmına hitabeden ve seçkin bir kadro yetiştiren klasik üniversiteden ilk defa Amerikan üniversitesinin yol açtığı yüksek öğretimin kitleselleşmesine ardından da evrenselleşmesine geçen süreç ele alınmaktadır (s. 131-64). Bu bölüm, Amerikan yüksek öğretiminin geleceğine dair kısa bir değerlendirme ile sona ermektedir. Amerikan kamu üniversitelerinin yönetimi ve koordinasyonunun ele alındığı üçüncü bölümde, mütevellî heyetleri ve başkanlar eliyle yönetilen Amerikan üniversitelerinin yönetim yapısı incelenmektedir. Üniversiteler arası koordinasyon bakımından, eyalet koordinasyon ajansları ve çok kampüslü yüksek öğretim sistemi (UC, CSU, SUNY ve CUNY gibi) şeklinde ikili bir uygulamanın varlığına, az sayıda eyalette ise gönüllü koordinasyona veya hiçbir koordinasyon ajansının bulunmaması durumuna işaret edilmektedir. Bir sonraki bölümde Amerika’nın önde gelen dört eyaletindeki yüksek öğretim sistemleri incelenmektedir.

Yazar, kitabın son bölümünü ise Türkiye’deki yüksek öğretime dair çıkarılacak derslere ve önerilere ayırmıştır. Bu bölümün ilginç kısımlardan biri, Türkiye yüksek öğretimiyle ilgili efsanelere dairdir ve burada beş efsane ele alınmaktadır. Yazar, ABD’ye kıyasla Türkiye’de hâlâ çok az sayıda üniversite bulunduğunu ve son yıllardaki olumlu gelişmelere rağmen, genel nüfusun eğitim seviyesi itibarıyla ABD ve OECD ülkelerinin hayli gerisinde olduğunu söylemektedir (s. 260-61). Çalışmanın önemli yönlerinden biri, çeşitli yerlerde Amerikan üniversite sisteminin özelliklerine dikkat çekilerek diğer ülkelerle karşılaştırmalar yapılmasıdır:

1. Amerikan üniversiteleri yönetim bakımından, güçlü mütevelli heyeti ve güçlü bir başkanın varlığı ile temayüz eder; ayrıca kurumsal çeşitlilik, akademik kalite, akademik özgürlük, topluma hizmet, bilim ve teknolojide öncülük, ölçeğin büyüklüğü, yüksek özerklik düzeyi, finans ve siyasî destek bakımından yerli/mahallî kaynaklara bağımlılıkları, her düzeyde (üniversiteler, hocalar, öğrenciler arası) güçlü rekabet, üniversite ile sanayi arasındaki yakın ilişki, buluşların sanayide uygulanması ve mezunların sanayide istihdamı bu sistemin başta gelen özellikleridir (s. 18, 57, 128).

2. ABD'nin diğer ülkelerden önemli farklılıklarından bir diğeri, yüksek öğretimi seçkinlere yönelik bir hizmet olmaktan çıkarıp kitleleştiiren ilk ülke olmasıdır (s. 131). Yüksek öğretimin kitleleşmesinde önemli olan bir kurum, kapısına gelen hemen herkesi alan mahallî kolejlerdir (community colleges). Sisteme giren öğrencilerin yarısı bu kurumlara devam etmektedir (Gür, s. 121, 139). Ancak kitleleşmeye rağmen sistemde büyük eşitsizlikler de bulunmaktadır. Özellikle bursların başarı bursu şeklinde olması sebebiyle bunlar çoğunlukla, zaten iyi halli veya zengin ailelerin çocuklarına gider (s. 147-50).

3. Avrupa ülkeleriyle Japonya'da üniversiteler çoğunlukla devlete memur yetiştirmeyi amaçlarken, ABD üniversiteleri toplumla iç içedir ve genellikle mahallî topluluğun ve sanayinin ihtiyaçlarına göre mezun vermeyi esas gaye edinmiştir (s. 113, 114, 289).

4. Yazar, üniversite yönetim sistemlerine dair dört örnek sunmaktadır: Vatandaş yönetimi veya mütevelli heyeti (ABD), merkeziyetçi hükümetin yönetimi (Fransa, Almanya), hocaların yönetimi (Oxford ve Cambridge), öğrencilerin yönetimi (Bologna Üniversitesi) (s. 169). Merkezî bir yönetim bulunmamakla birlikte ABD'de de üniversiteler tamamen serbest değildir ve dört temel konuda bile eyaletler, üniversite yönetimine karışmakta ve çıkardığı yasalarla onu sınırlandırmaktadır: Kim öğretecek, ne öğretecek, nasıl öğretecek, kim öğrenci olarak kabul edilecek? (s. 168). Ayrıca eyaletlerin çoğunda üniversiteler arası koordinasyonu sağlayan bir tür üst kurul mevcuttur; yine eyaletlerin, kaynak israfını önlemeye yönelik hazırladıkları stratejik/master planlar bulunmaktadır (s. 173-75, 180-81, 187).

5. Amerikan üniversitelerinin finansman kaynakları çeşitlidir, baştan beri öğrenci harçları ve bağışlar finansmanda önemli bir rol oynar. Tabii bağış, çeşitli iltimaslara yahut ayrıcalıklı uygulamalara da kapı aralamaktadır (s. 149-50).

6. Alman üniversitelerindeki hoca etrafında oluşan kürsü sistemine ve salt bilime odaklılığa karşın Amerikan üniversiteleri 1880'lerden itibaren

akademik bölümler etrafında şekillenmiştir, ayrıca uygulamalı bilimlerin eğitimi yüksek öğretime dahil edilmiştir (s. 114, 120).

7. Amerikan üniversitelerinde müfredat dışı etkinlikler (spor müsabakaları, öğrenci kulüpleri vb.) kampüs ve öğrenci hayatında belirgin bir yer edinmiştir (s. 118).

8. Avrupa'da eğitim ve araştırma farklı kurumlar eliyle yürütülürken, Amerikan üniversitelerinde her ikisi birlikte yürütülür; dahası bu mültiversite bilgi üretimi, araştırma, yayın ve eğitimin yanı sıra teknoloji geliştirmeye, kamu politikalarına, toplum hizmetlerine katkı gibi birden çok işlev üstlenir (s. 120, 123, 125). Ancak bu çok işlevli yapı, çeşitli hizmetleri gören profesyonellerin ve idarî personelin sayısının akademik personeli geçmiş olması gibi sıra dışı bir durum da ortaya çıkarmıştır (s. 126).

9. Bir başka farklılık, XX. yüzyıl sonu itibariyle Amerikan üniversitelerinin artık ulus inşasının aracı olmaktan ziyade, kişisel gelişim ve kariyer aracına yani bir tür şirkete dönüşmüş olmasıdır (s. 125-26); yüksek öğretim 1980'lerden itibaren artık özel bir mal gibi arz edilip satılır hale gelmiştir (s. 144).

Yazar, XX. yüzyıl boyunca yüksek öğretim talebinin artmasının temelinde yatan etkenin, meslek ve iş edinme hususunda yüksek öğretimin giderek daha gerekli hale gelmesi olduğu tespitini yapar (s. 126). Yüksek öğretim iyi bir iş için âdetâ herkesin alması gereken bir bilete dönüşmüştür ve yüksek öğretim diploması, gençler tarafından zorunlu bir yatırım olarak görülmektedir (s. 139, 145). Öte yandan ABD'de de yüksek öğretimin öğrenciler açısından tek işlevi meslek edindirmek değildir. Nitekim öğrencilerin önemli bir kısmı, mezuniyetten sonra üniversite mezunu olmayı gerektirmeyen işlerde çalışmaktadır (s. 154), fakat üniversite eğitime atfedilen kültürel ve sosyal değer sebebiyle, pahalı bir yatırım olmasına rağmen üniversiteye rağbet devam etmektedir.

Eserinde Türkiye'deki yüksek öğretim sistemiyle ilgili tespitlere ve önerilere de yer veren yazara göre, Türkiye'deki eğitimde temel sorun, tabii seyri içinde gelişmemiş olması, toplumsal taleplerin bastırılmış ve serbest teşebbüsün kısıtlanmış olmasıdır (s. 289). Türkiye'deki yüksek öğretimin yeniden yapılandırılmasında en önemli husus, kamu kaynaklarını kullanan üniversitelerle onlardan sorumlu yapıların demokratik ve topluma hesap verebilir olmasıdır (s. 49). Türkiye yüksek öğretim sistemiyle ilgili bölüm, sistemde temel problemlerin nerelerde olduğuna işaret eden önemli tespitler ve tavsiyeler içermektedir.

Eser, Amerikan üniversitesinin yükselmesine katkıda bulunan muhitin şartlarından ve üniversitenin akademik yapılanmasıyla akademik

faaliyetlerinden ziyade kurumun yönetim yapısına ve yüksek öğretim sisteminin odaklandığı için (s. 32), Amerikan üniversitelerinde akademik disiplinlerin yeri, hangi anlayışla oluşturulduğu, buralardaki araştırma ve eğitim faaliyetlerine dair konular yer almamaktadır. Bu yönüyle, Amerikan üniversitesi hakkında daha tam bir tasavvur edinmek için akademinin “kendisini, fikrî zeminini” inceleyen başka çalışmalara da ihtiyaç bulunduğu söylenebilir.

Öte yandan yönetim ve sistem üzerine odaklanan bu çalışmada, yer yer değinilmekle birlikte üç konu daha ayrıntılı ele alınsaydı kanaatimizce çalışma daha kapsamlı ve faydalı olurdu. Öncelikle Amerika'daki farklı dünya görüşlerinin, siyasîlerin, şirketlerin, dinî cemaatlerin ve çeşitli lobilerin etkisine dair müstakil bir bölüm ayrılabilirdi.⁵ Bu tür bazı hususlara eserin ABD'de yüksek öğretimin tarihini, akademik özgürlüğü (özellikle s. 77-87) ve yönetim yapısını ele alan çeşitli yerlerinde değinilmişse de yetersizdir. Gerek üniversitelerin kuruluşunda ve sonraki yapılanmasında gerekse karar alma süreçlerinde etkili olan grupların ve bakış açılarının daha ayrıntılı incelenmesi, Amerikan üniversitesinin tarihini de bugününü de daha iyi kavramayı sağlayacaktır. İkinci olarak Amerikan üniversitesinin geldiği noktada üstün yönleri kadar zaafı ve eleştirilen yönleri, sunduğu fırsatlar kadar taşıdığı riskler de bulunmaktadır. Dolayısıyla sistemi tenkitçi gözle ele alan çalışmalar için de müstakil bir bölüm ayrılabilirdi. Nitekim yazar, ABD'li ilim adamlarının XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Alman araştırma üniversitesini model alırken düştükleri hatalara ve ABD yüksek öğretim sisteminin günümüzde yaşadığı ciddi sorunlara kısaca değinmekte (s. 32-36, 52-53), ancak bunları etraflıca incelememektedir. Nitekim ABD'de niteliksiz, sırf para kazanma odaklı yüzlerce üniversite de bulunmaktadır. Eserde bunlara dair bir vurgu yapılmamıştır. Nihayet yüksek öğretim kurumlarının gelişimine dair ilk bölümde tarihi bilgi sunulmuş olmakla birlikte (s. 58-67), bu ilk bölümün öncesinde bir tarih bölümü eklenebilir ve “din adamı yetiştirme amacıyla kurulan kolonyal dönemin kolejlerinden günümüzün büyük ölçekli eğitim ve araştırma üniversitelerine” giden süreç tasvir ve tahlil edilebilirdi.⁶

5 Yazar, eserin ilk bölümünde (s. 58-67, 71, 86) buna değindiği gibi, bu eserden önceki bir gazete yazısında da bu tür etkilere dair bir örnek sunmaktadır:
<https://tr.bekirgur.net/post/i%CC%87srail-k%C4%B1skac%C4%B1nda-amerikan-akademisi> (Star, 26 Ağustos 2014; kendi sitesi 27 Ağustos 2014, 30 Ağustos 2020).

6 Eserin ciddi bir editörlük okumasından geçtiği söylenebilir. Bazı terimlerin çevirisiyle ilgili tercihler bir yana bırakılırsa düzgün bir imla ile akıcı bir metin ortaya çıkmıştır. Verilen bilgiler açısından esaslı bir sorun görünmemekle birlikte bir tashihe ihtiyaç var: M.L. King ile aynı yılda (1968) öldürülen J.F. Kennedy (s. 139) değil (o 1963'te öldürülmüştü), onun kardeşi Robert F. Kennedy'dir.

Yukarıda geçen iki çalışmayı ve birkaç tane tezi bir tarafa bırakacak olursak gerek doktora tezi gerekse müstakil araştırma (rapor, kitap vb.) kabilinden olmak üzere Türkiye dışındaki yüksek öğretim sistemlerine dair ciddi bir araştırma eksikliği ve ilgisizlik söz konusudur. Bu durum sadece yüksek öğretim alanıyla sınırlı olmamak üzere, Türkiye'deki araştırmaların genellikle kendi içine kapanmışlığının, münferit çabaların ötesinde kurumlar düzeyinde dünyadaki gelişmeleri takip ve değerlendirme noktasındaki hazırlıksızlığı ve üniversite yapılanmasındaki yetersizliğin bir göstergesidir.

b) Türkiye'deki Yüksek Öğretime Dair Hazırlatılan Raporlar

1980 yılı sonrası dönemde alanla ilgili önemli gelişmelerden biri, yüksek öğretime dair farklı zamanlarda hazırlanan ve son yıllarda kimi kurumlarca düzenli hale getirilen raporlardır. Bu tür araştırmalar/raporlar, hazırlayan kurumlar açısından, başta YÖK olmak üzere çeşitli kamu/resmî kurumlar ile özel/sivil kurumlar olarak iki gruba ayrılabilir. Bu tür raporların özelliklerinden biri, üniversite fikrini ve Türkiye'de özgün bir üniversitenin var olup olmadığını tartışmaksızın, pratikten hareket etmeleri, mevcut sistemi temel alarak iyileştirme veya değişime yönelik öneriler getirmeleridir.

YÖK, ilk yıllarda daha çok, askerî darbe sonrası 1981'de yapılan üniversite reformunu anlatmak ve yapılanları savunmak üzere, sonraki yıllarda ise belirli aralıklarla genel manzarayı tasvir etmek üzere raporlar yayımlayagelmıştır (bk. <https://www.yok.gov.tr/yayinlar/yayinlarimiz>). Bunlardan *Yükseköğretimdeki Gelişmeler: Kasım 1981- Kasım 1988 Döneminde* (1988) ve *Türk Yükseköğretiminde On Yıl 1981-1991: 1981 Reformu ve Sonuçları* (1991) adlı iki eser, 1980'li yıllarda yapılanları anlatmaktadır. YÖK'e yöneltilen eleştirilere cevap vermek ve ilk yedi yıllık icraatını savunmak üzere YÖK tarafından, ilk YÖK başkanı İhsan Doğramacı'nın önsözü ile yayımlanan *Yükseköğretimdeki Gelişmeler*, daha çok rapor niteliğini taşımaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde Türkiye'de yüksek öğretimin 1981 yılı reformu öncesi durumuna, beşinci bölümünde ise sekiz Batı ülkesindeki üniversite yönetimine dair bilgi verilmiştir. Ayrıca eserin sonunda lisans üstü çalışmalar için yurt dışına gönderilen 502 araştırma görevlisinin listesine de yer verilmiştir. Eser, 1980'li yıllarda yüksek öğretimde yapılan çalışmaları ve yöneltilen eleştirileri görmek açısından iyi bir kaynak durumundadır. YÖK ayrıca 2018 yılından itibaren yıllık olarak *Vakıf Yükseköğretim Kurumları Raporu* yayımlamaktadır.

Resmî kurumlarca hazırlatılan raporlar arasında bir başkası, Maliye Bakanlığı'nca *Türkiye'de Yükseköğretimin Başlıca Sorunları ve Sorunlara Çözüm Önerileri* (2008) başlığı ile yayımlanmıştır. Rapor, Bilkent Üniversitesi'nden

hukukçu M. Kâmil Mutluer tarafından hazırlanmıştır. 2007 yılı askerî muh-tıra girişiminin hemen sonrasına rastlayan ve uzlaştırıcı bir dil kullanmaya özen gösteren çalışma, dokuz başlık halinde son derece özlü olarak sorunları incelemekte, ayrıca diğer konular başlığında da altı meseleyi ele almaktadır. Ele alınan ana sorunlar şunlardır: Yüksek öğretim hizmet arzının arttırılması, yüksek öğretime giriş sisteminin değiştirilmesi, finansman, kaliteyi yükseltici önlemler, YÖK'ün etkin çalışma düzenine kavuşturulması, Üniversitelerarası Kurul'un (ÜAK) yeniden yapılandırılması, rektörler komitesinin yasal dayanağa kavuşturulması, üniversitelerde çözülmesi gerekli idarî sorunlar, plan ve bütçe yapılması ve harcamanın denetimi. Diğer konular arasında bazı üniversitelerin lisans üstü ağırlıklı eğitim veren kurumlar haline getirilmesiyle meslek yüksek okullarının cazip hale getirilmesi dile getirilmiştir.

1980'li yıllardan bu yana bizzat YÖK'ün hazırladığı raporlar bir kenara bırakılırsa, önemli raporların çeşitli STK'lar tarafından hazırlatıldığı görülmektedir. Bu STK'ların ve yayınlarının Türkiye'deki siyasî-ideolojik yelpazeyi az çok temsil ettiği söylenebilir. Bunların arasında 1990'lı yıllardan itibaren TÜSİAD'ın, 2007 yılı sonrasında ise SETA ve Eğitim-Bir-Sen'in hazırlattığı raporlar öne çıkmaktadır. Bunların yanı sıra daha az sayıda olmak üzere Eğitim-Sen, Türk Eğitim-Sen, TED ve İlke Vakfı'nın da raporları bulunmaktadır. TÜSİAD genel ve meslekî eğitimin yanı sıra yüksek öğretimle ilgili de -özellikle 1994-2013 arasında- çeşitli raporlar hazırlatmıştır ve bunlardan bazıları aşağıda ele alınacaktır. SETA düzenli olmamakla birlikte çeşitli zamanlarda konuyla ilgili birçok rapor hazırlatmıştır: Aslında rapor olarak hazırlanmakla birlikte dünyadaki üniversite sistemlerini de inceleyen bir telif eser niteliğine sahip olduğu için Küçükcan-Gür'ün *Türkiye'de Yükseköğretim: Karşılaştırmalı Bir Analiz* (2009) adlı çalışmalarına yukarıda değinilmişti. Bunun yanı sıra Mahmut Özer, Bekir Gür ve Talip Küçükcan tarafından hazırlanan *Yükseköğretimde Kalite Güvencesi* (2010), Bekir Gür ve Zafer Çelik'in *YÖK'ün 30 Yılı* (2011), Fatma Nevra Seggie ve Hakan Ergin'in *Yükseköğretimin Uluslararasılaşmasına Güncel Bir Bakış: Türkiye'de Uluslararası Akademisyenler* (2018), Tuba Deniz'in *Türkiye'de Üniversiteler ve Bölgesel Gelişme Politikaları* (2019), Talha Köse ve İpek Coşkun'un *Türkiye'de Üniversiteler ve Radikalleşme* (2019) adlı raporları zikredilebilir. Eğitim-Bir-Sen ise 2017 yılından itibaren düzenli olarak yıllık *Yükseköğretime Bakış: İzleme ve Değerlendirme Raporu* adıyla raporlar hazırlatmaktadır.

Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim, Bilim ve Teknoloji (TÜSİAD, 1994) adlı çalışma, sonradan Kemal Gürüz başkanlığında bir ekip tarafından hazırlanmıştır. Bu, yüksek öğretime dair 1980 yılı sonrası STK'lar tarafından hazırlatılan rapor çalışmalarının ilk örneklerinden biri, belki de ilk örneğidir.

Rapor, Amerikan yüksek öğretim sistemi örneğinde yüksek öğretim ile ekonomik ve teknolojik üretim arasında tutarlı bir politika oluşturulmasına odaklanmakta, temelde YÖK ile getirilen düzenlemelere karşı çıkmamakla birlikte yüksek öğretimde reform ihtiyacından bahsetmektedir. Beş bölümden ve çeşitli eklerden oluşan raporun ikinci bölümünde yüksek öğretim kurumlarının tarihi, XX. yüzyıldaki dönüşümü ve çeşitli ülkelerdeki bilim ve teknoloji politikalarıyla ilgili bilgi verilmektedir. Üçüncü bölüm yüksek öğretimin yönetimi ve finansmanı konusuna, dördüncü bölüm Türkiye’de yüksek öğretim sistemi ve teknoloji üretimiyle ilişkisine, son bölüm ise önerilere (s. 243-74) ayrılmıştır. Rapor, genel olarak dünyadaki kurumlar ve uygulamalara dair nicelik bakımından önemli bilgiler vermektedir. Öte yandan raporun, zaaflarına ve Türkiye’ye uygulanabilirliğine dair bir değerlendirmeye girişmeksizin evrensel model olarak Amerika Birleşik Devletleri üniversitesini örnek göstermesi eleştirilecek temel yönlerinden biridir. Raporda Türkiye’nin tutarlı bir bilim, teknoloji ve yüksek öğretim politikasının olmadığı vurgulanmakta ve sorunlar sıralanmaktadır (s. 244-45; sorunlar ve önerilerin iç içe dile getirildiği kısım da bunu takip etmektedir, s. 245-53). Raporda eleştirilebilecek bazı genellemeler ve ifadeler de yer almaktadır: “Görüldüğü gibi, bütün ülkelerin yüksek öğretim sistemleri üniversite ve mesleki yüksek öğretim olmak üzere iki alt sektörden oluşmaktadır” (s. 66) ifadesi Türkiye’de 1980 yılı sonrası için doğru olabilir, ancak başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere diğer ülkelerde durumun böyle net bir tasnife imkân verdiği söylenemez. Raporda şöyle garip ifadeler de vardır: “Sağlıklı bir bilim ve teknoloji politikasının tespit edilebilmesi için *bir ülkenin bilim bazını oluşturan bilim adamı niteliği kanıtlanmış üniversite öğretim üyeleri ve araştırmacılar ile...*” (s. 97). Raporda önerilen meritokratik bir üniversite sisteminin piyasa yönelimli, faydacı bir anlayışla nasıl kurulacağına da değinilmemiştir.

TÜSİAD tarafından hazırlatılan başka bir rapor, AK Parti iktidarının ilk yılında gündeme gelen yasa taslağı çerçevesinde hazırlanmış olup *Yükseköğretimin Yeniden Yapılandırılması: Temel İlkeler* (2003) başlığını taşır. Boğaziçi Üniversitesi eski rektörü Üstün Ergüder’in koordinatörlüğünde bir ekibin hazırladığı bu rapor, YÖK yasasında bir değişiklik halinde izlenmesi gereken temel ilkeleri vurgulamayı amaçlamıştır. Bu amaca matuf olarak düzenlenen bir çalıştayın sonuçları da rapor yazılırken ilave edilmiştir. Rapor, YÖK’ün 1980’lerdeki düzenlemelerini olumlu bir gelişme olarak değerlendirmekle birlikte YÖK sisteminin olumlu ve olumsuz yönlerini ele almakta, sistemin tektipçi ve merkezietçi oluşunu eleştirmekte (s. 16-17) ve öneriler getirmektedir (s. 24-27).

TÜSİAD’ın hazırlattığı başka bir rapor, on yedi üniversitenin kurumsal değerlendirme raporları ve sonrasında yapılan çalıştaylar üzerine Avrupalı uzmanlarca yazılmıştır. *Türkiye’de Yükseköğretim: Eğilimler, Sorunlar ve Fırsatlar* (2008) adlı rapor, üniversitenin gelişiminin önündeki başlıca engeli özerklik yoksunluğu olarak niteler, ancak YÖK’ün varlığını gerekli bulur, sadece özerkliğin doğru tanımlanması gerektiği üzerinde durur; üzerinde uzlaşmış bir misyon ve vizyona dayalı ulusal bir strateji inşa edilmesini, sistemin bütüncül ve kapsamlı olarak ele alınmasını, üniversite liderliğine yetki ve sorumluluk verilmesini önerir (s. 145-46).

Genel olarak bu sözü edilen raporların ortak bir teması vardır. Bu da yüksek öğretimin; Amerikan yüksek öğretiminin ilkeleri ve özellikleri dikkate alınarak ve küresel sistemin ve ekonominin taleplerine uygun olarak yapılandırılması ve bu sisteme eklenmesidir.⁷ TÜSİAD tarafından hazırlanmış olmasa da *Yükseköğretimin Yeniden Yapılandırılması Kapsamında Dikkate Alınması Gereken Temel İlkeler ve Yaklaşımlar-II* (2018) başlıklı çalışma da aynı çerçevede değerlendirilebilir.

Türk Eğitim-Sen, 2008 yılında bir üniversite kurultayı düzenlemesinin yanı sıra *Türkiye’de Üniversite Sorunu ve Üniversite Çalışanları Üzerine Bir Araştırma* (2009) başlıklı bir araştırma yaptırmıştır. Vedat Bilgin’in yönetiminde yapılan bu saha araştırmasında on iki ilde görev yapan 1130 üniversite çalışanına (akademisyen ve idarî personel) sorular yöneltilmiştir. Çeşitli başlıklar altında toplam 55 şekil ve 133 tablo halinde sonuçların verildiği eserde, araştırmanın yöntemi ve verileri ana gövdeyi oluştururken, ayrıca “kuramsal çerçeve” (s. 15-61) ve sonuç kısmı (s. 242-52) yer almaktadır. Kuramsal çerçeve başlıklı giriş bölümünde üniversitenin mahiyeti/tanımı, yapısı ve işlevleri, yönetim yapıları, tarihi, Türkiye’deki üniversite örgütlenmesi ele alınmaktadır. Bu bölümdeki bilgi ve yorumların eleştirilecek yönleri bulunmakla birlikte diğer çalışmalarda rastlanmayan bir teorik çerçeve kurma çabası takdire şayandır. Eserin içeriğinde YÖK çok az ve tasvirî bir şekilde ele alınırken (s. 40, 143-53), içeriği yansıtmayan arka kapak yazısı, onun varlığını üniversite ve bilim özgürlüğü üzerinde bir tehdit olarak sunmakta ve kaldırılmasını savunmaktadır.

Armağan Erdoğan’ın *Türk Yükseköğretimi’nin Yeniden Yapılanma Çalışmaları* (2013) başlıklı çalışması, YÖK tarafından hazırlanan ve Kasım 2012’de açıklanan YÖK Yasa Tasarısı’nın hemen ardından Stratejik Düşünce

7 TÜSİAD raporlarına yönelik Marksist bir eleştiri için bk. Kemal İnal, “Türkiye’de Büyük Burjuvazi ve Eğitim Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği’nin Eğitim Raporlarının Eleştirel Analizi”, *Eğitim Bilim Toplum*, 11 (2013): 27 – 64.

Enstitüsü tarafından Mart 2013'te yayımlanmıştır. İlk bölümünde yüksek öğretimde küresel gelişmeleri, özellikle de Avrupa yüksek öğretim alanı yahut Bologna sürecini ve Türkiye'de bu sürece uyum sağlama çabalarını ele almaktadır. Bu bölüm gerek Bologna sürecine gerekse AK Parti döneminin ilk on yılında Avrupa Birliği'ne uyum ve üyelik süreciyle ilgili yoğun gündemin yüksek öğretime yansımalarına dair verdiği özet bilgiler açısından önemlidir. İkinci bölüm ise söz konusu yasa tasarısının değerlendirilmesine, olumlu ve eksik görülen yönlerine ayrılmıştır. Eser, YÖK'ün tasarı halinde kalmış ve yasalasmamış olan bu çalışmasına dair tarihe not düşen bir araştırma olması yönüyle önemlidir.

Yükseköğretime Bakış: İzleme ve Değerlendirme Raporu başlıklı, Eğitim-Bir-Sen'in yayımladığı yıllık raporlar, altı bölümden (yüksek öğretime erişim ve katılım, eğitimin çıktıları, öğretim elemanları, eğitim ortamları, yüksek öğretimin finansmanı, üniversitelerin akademik ve yenilikçilik performansı) oluşmakta ve her bir alanla ilgili göstergeleri ve önerileri sunmaktadır.

İlke Vakfı tarafından, işletme alanında uzman Nihat Erdoğan'a hazırlatılan bir rapor *Geleceğin Türkiye'sinde Yükseköğretim* (2019) adını taşır. 2011-2014 yılları arasında YÖK başkan danışmanlığı yapmış olan Erdoğan, XXI. yüzyılın getirdiği ihtiyaç, beklenti ve talepler karşısında sistemdeki değişimin Türkiye'nin öncelikleri gözetilerek, stratejik bir bakışla ele alınarak yönetilmesi gerektiğini vurguladığı raporunda ilk bölümde yüksek öğretimdeki değişim ve geleceğe hazırlık ihtiyacıyla ilgili tespitlere yer vermiş, ikinci bölümde ise Türkiye yüksek öğretim sistemi için on iki maddelik bir vizyon belgesi çıkarmıştır. Ağırlıklı olarak yüksek öğretim sisteminin yönetimi, finansmanı, sosyal ve ekonomik rolü, öğrencilere sağlayacağı katkı üzerine yoğunlaşan bu maddelerin ayrıntılarında yazarın tespit ve önerileri yer almaktadır.

c) Yüksek Öğretimdeki Belirli Sorun Alanlarına Yönelik Araştırmalar

Yüksek öğretim içindeki bir konu, olgu ve meseleyi ele alan bu gruptaki eserler genellikle araştırma ürünü çalışmalardan oluşmaktadır. Bunların bir kısmı tek veya çift yazarlı eserlerden oluşurken bazıları da birçok makaleden oluşan derleme eserlerdir. Bu çalışmalar arasında Şener Büyüköztürk'ün *Türk Yükseköğretiminde Araştırma Eğitimi* (Ankara Üniversitesi, 1996) adlı doktora tezi gibi birçok tez çalışması da bulunmaktadır.

İlk grupta yer alan eserlerden biri, Bilge Bingöl'ün *Üniversite Özerkliği* (2013) adlı, aslı kamu hukuku alanında hazırlanmış bir doktora tezi (Ankara

Üniversitesi, 2012) olan kitabıdır. Eserin önsözünde İlyas Doğan’ın “Ülkelerin farklı gelenekleri vardır. Bir ülkedeki başarılı üniversite modeli, başka bir ülkede başarısızlığa uğrayabilir” şeklindeki ifadesi, Türkiye’nin modernleşme tarihi boyunca kavranamamış bir gerçeği basitçe ortaya koymaktadır (sebebi beyan ve maksad-ı kelam farklı olsa da). Araştırma, üniversitenin tarihteki gelişimi ve Türk üniversitelerinin bu süreçteki yerini belirlemeye, üniversite özerkliği kavramını incelemeye ve üniversite-devlet-piyasa ilişkileri içinde özerkliğin yerini tespiti çalışmaktadır (s. V); ayrıntılı bir yüksek öğretim modeli önermemektedir (s. 544). Yazar, üniversitenin özgür olması gerektiğini bunun da öncelikle bilimsel özgürlük olduğunu söyler (s. VI). Ancak üniversiteler “Evrensel bilime katkı sağlamaları gerektiği kadar, kaynaklarını kullandığı topluma karşı sorumluluklarını yerine getirmekle de yükümlüdür” (s. VI). Dört bölümden oluşan eserin ilk iki bölümünde bazı alt başlıklara dair “ara değerlendirme” adıyla, işlenen konunun özeti verilmektedir. Esasen sonuç bölümü eserin tespit ve önerilerini özetlemekteyse de bütün eserde alt bölümlerde ara değerlendirme başlıkları uygulansa daha iyi olurdu. Eserin “üniversite olgusu” başlıklı ilk ve en uzun bölümü (s. 5-196) Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye’de üniversite tarihini incelemekte, ardından hukukî açıdan üniversitenin mahiyetine dair yaklaşımları ele almaktadır. İkinci bölümde özerklik kavramı üzerinde durulmakta, siyasî ve hukukî açıdan farklı anlayışlara, özerkliğin anlamına dair farklı teorilere değinilmekte, sonrasında idarî, malî, akademik ve kadro unsurları açısından özerkliğin türleri ele alınmaktadır. İdarî özerklik çerçevesinde kamu tüzel kişiliğinin tahliline önemli bir yer verilmektedir. Sonraki iki bölümde ise sırasıyla üniversitenin devlet ve piyasa ile ilişkileri ele alınmaktadır. Üniversitenin devletle ilişkisi açısından yedi model (Humboldt, Hutchins/ütopya, Kerr/multiversite, Clark/girişimci üniversite, şirket üniversitesi, özel üniversite, vakıf üniversitesi) kısaca incelendikten sonra Türkiye’de ve Almanya’da yüksek öğretim sistemleri devletle ilişkisi açısından anlatılmaktadır. Son bölümde ise bilgi ekonomisi anlayışıyla irtibatlı olarak yüksek öğretimin ticarileşmesi ve yeni üniversite modelleri üzerinde durulmaktadır. Sonuç bölümü, değerlendirme ve önerilere ayrılmıştır (s. 533-53). Tarih anlatımıyla ilgili sorunlarla kitaplaştırma aşamasında tezin sıkıcı uzunluğunun bertaraf edilememesi bir tarafa bırakılırsa çalışmanın hukuk açısından iyi bir inceleme olduğu söylenebilir. Tarih anlatımıyla ilgili sorunlara örnek olarak, üniversiteyi Platon’un Akademya’sından başlatması (s. V) -ki bu, Batılılar’ın kendi medeniyetlerini Antik Grek ve Roma’ya bağlamak için işleyegeldikleri romantik anakronizmlerden biridir-, üniversitenin tarihî kökeniyle ilgili Avrupa-merkezci anlatının tekrarlanması (s. 9-14) ve mesela G. Makdisi’nin farklı yaklaşımına hiç değinilmemesi, Enderun okullarının daha laik bir içeriğe

sahip olduğunun söylenmesi (s. 44), klasik modernite ve liberal modernite ayırımında üniversitenin işlevleriyle ilgili söylenenler (s. 534) verilebilir. Yazar, Türkiye'nin gelişmekte olan bir ülke olması hasebiyle kendi şartlarına uygun bir yüksek öğretim sistemi oluşturması gerektiğini ve yüksek öğretim kurumları arası hiyerarşik çeşitliliğin (lisans, araştırma, ileri araştırma/lisans üstü üniversiteleri gibi) uygun olmayacağını söylemekte, bunun yerine bölgelerin özelliklerine göre ihtisas üniversitelerini önermektedir (s. 545-547). Burada hiyerarşik çeşitliliğin zararları tartışılabilir olmakla birlikte, yazarın vurguladığı, fakülteler ve eğitim-araştırma işlevleri arası eşgüdüm yokluğuyla beraber bürokratik eşitlik ve tekdüzeliğe dayalı kaynak israfının Türkiye yüksek öğretiminin daimi bir yarası olduğu hususu bir vâkıdır.

Bu çerçevede bir başka önemli çalışma, YÖK başkanı olduğu dönemde siyaset bilimci Gökhan Çetinsaya'nın kaleme aldığı ve YÖK tarafından yayımlanan *Büyüme, Kalite, Uluslararasılaşma: Türkiye Yükseköğretimi İçin Bir Yol Haritası* (2014) adlı eserdir. Eser, başlığına da yansıdığı üzere yüksek öğretimin gelişiminde benimsenen üç stratejik hedefi vurgulamaktadır. Yazar, 1970'li yılların sorunlarına cevap olarak ve yirmi yedi üniversitenin bulunduğu bir dönemde kurulan YÖK'ün otuz yıl sonra 176 üniversitenin bulunduğu bir sistemde çok eskidiğini dile getirir ve bu kurumun yeniden yapılandırılması gerektiğini söyler (s. 14). Bu yeniden yapılandırma ise Türkiye yüksek öğretiminin vizyon, misyon, strateji ve hedeflerinin yeniden konumlandırılmasına bağlıdır (s. 15). 2006 yılı sonrasındaki büyümeden dolayı -önceki verilere istinaden hazırlanmış olan- *Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi* (YÖK, 2007) başlıklı çalışmanın gerçekliği açıklayıcı olmaktan çıktığını vurgulayan (s. 15) yazar, yüksek öğretimle ilgili meselelerin genişliğinden dolayı bütün konuları ele almak yerine Türkiye yüksek öğretiminin ihtiyaç duyduğu alanlara odaklanmayı tercih etmiş, böylece nicel büyümeden nitel büyümeye geçiş, akademik insan kaynağının geliştirilmesi ve uluslararasılaşma şeklinde üç stratejik hedefi ele almıştır (s. 16). Bu üç konu eserin ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerini oluşturmaktadır. İlk bölüm yüksek öğretimin tarihini ve gelecekle ilgili beklentileri, yönetici özeti mahiyetindeki beşinci ve son bölüm ise sonuç ve önerileri (s. 173-94) işlemektedir. Çetinsaya, OECD tarafından hazırlanan dört gelecek senaryosunu anlatırken günümüzde dünyadaki bütün üniversitelerde bir "Amerikanlaşma" görüldüğüne, ancak bu sisteme öykünmenin diğer bölge ve kültürler açısından beklenen ölçüde yarar sağlamadığına dikkat çeker (s. 33). Dolayısıyla ülkelerin sosyokültürel ve iktisadî yapılarından bağımsız, evrensel çözümler olduğunu söylemek yerinde olmaz. Çetinsaya, çalışmasının son bölümünde Türkiye ile ilgili olarak, yakın gelecekte yüksek öğretimdeki büyümenin devam edeceği

öngörüsünde bulunur, doktoralı insan yetiştirme ihtiyacı, çoğu devlet tarafından finanse edilen yüksek öğretim kurumlarının finansmanı, nicel bütümeden ziyade kaliteye odaklanma ve iktisadî – sosyal talepleri karşılama sorunu, açık öğretim ve ikinci öğretimin oranının azalması gerekliliği gibi önemli sorun ve tehditlere dikkat çeker. Öte yandan yer yer Ar-Ge konusuna değinmekle beraber ele aldığı üç konu itibarıyla araştırmadan ziyade yüksek öğretimin eğitim, iktisadî-sosyal talepleri karşılama gibi işlevleri üzerinde durmuştur. Bir bütün olarak söylemek gerekirse eserin, iki darbe teşebbüsü (2007, 2016) arasındaki dönemde Türkiye’deki yüksek öğretimin durumunu en iyi tasvir ve tahlil eden çalışma olduğu söylenebilir.

Eğitim yönetimi alanında çalışan Cevat Celep ve Tijen Tülübaş’ın *Yüksek öğretimin Yönetimi* (2015) başlıklı çalışmaları da bu grupta yer alır. Eğitim yönetimi alanında çalışan lisans üstü araştırmacılara ve yüksek öğretim kurumlarındaki yöneticilere yönelik olarak yazılmış olan kitabın amacı, yüksek öğretim yönetimi konusunda rehberlik etmektir (bk. Önsöz). Sekiz bölümden oluşan kitabın “Yüksek Öğretim Kurumlarının Özellikleri” başlıklı ilk bölümünde bu kurumları diğer kurumlardan ayıran hususlar, araştırma, öğretim ve hizmet şeklindeki farklı amaçları, akademik ve idarî yapılanmanın varlığı, bürokratik örgüt olarak farklılıkları açılarından ele alınır. İkinci ve üçüncü bölümler yönetim modellerine ayrılmıştır. Dördüncü bölüm yüksek öğretimde küreselleşme ve uluslararasılaşma konusunu ele almaktadır. Bölümün sonunda yeni işletmecilik anlayışının akademisyenler yahut akademik iş görenler üzerindeki olumsuz etkileri üzerinde durulmakta, bu işletmecilik anlayışı yanı sıra hem siyaset hem de iş dünyasından gelen etkilere bağlı olarak akademisyenlerin “çalıştıkları örgütten çok çalışma alanlarına yöneldikleri” ve “politik ve kültürel ekonomiye hizmet eden teknik uzmanlar haline geldikleri” tespiti yapılmaktadır (s. 91-93). “Yüksek Öğretimde İşgörenlerin Yönetim Süreçlerine Katılımı ve İşgören Sessizliği” başlıklı bir sonraki bölüm de aslında bu konunun devamı mahiyetinde olup akademisyenlerin yönetimden yabancılaşmasını ve mevcut şartlarda verdikleri farklı tepkileri, daha çok teorik olarak -konuyu bir işletme kitabının çalışan – örgüt ilişkisi açısından ele alışına benzer tarzda- işlemektedir. Hemen ardından gelen bölüm de örgüt kültürünü ele almaktadır. Yedinci bölüm akademik kültürün ve akademisyen kimliğinin oluşumunu, son bölüm ise yüksek öğretimde baskın ortaklıkları, yani bir örgütte etkin olan, karar alıcı ve uygulayıcı grupların oluşumunu incelemektedir. Yazarlar, Türk üniversitelerinde yönetimin bu tür grupların oluşumuna etkisi üzerine bir araştırma yapmışlar ve bulgularını kısa bir sonuçla birlikte vermişlerdir (s. 241-67). Bu son araştırma kısmı istisna tutulursa eser, yüksek öğretim işletme ve sosyolojisine dair Amerikan araştırma literatürünü özlü bir biçimde aktarmaktadır.

Aslı Vatansever ve Meral Gezici Yalçın tarafından, akademisyenler arasında yapılan bir araştırmaya dayalı olarak kaleme alınan *Ne Ders Olsa Veririz - Akademisyenin Vasıfsız İşçiye Dönüşümü* başlıklı çalışma (2015), özellikle yeni kurulan vakıf üniversitelerinde akademisyenliğin itibarsızlaşmasını, akademisyenlerin istihdam güvencesini kaybetmelerini ve emek sömürüsüne maruz kalmalarını konu edinmektedir. Çalışma, temelde Amerikan tarzı neo-liberal yüksek öğretim anlayışının ve üniversitelerin şirketleşmesinin tenkidi olmakla birlikte, tenkitlerini özellikle Türkiye'deki vakıf üniversitesi uygulamasına yöneltmiştir. Çalışmanın hedeflerinden biri akademisyenlerin içinde bulundukları gerçek durumla yüzleşip sınıfsal bilince erişerek gerekli mücadeleye katkıda bulunmaları (s. 24), bir diğer hedefi de "sözde vakıf üniversitelerinin varlığını meşrulaştıran bir söylemin teşhir edilmesi"dir (s. 77). Çalışma, Marksist analiz yöntemine dayalı olarak ele aldığı konuyu, bilginin bir meta ve akademisyenlerin de ücretli emekçi olduğu tespitiyle (s. 14) inceler; emek açısından güvencesizliğin son yıllarda akademik alana da sıçradığını söyler ve Bourdieu ve Guy Standing'in yaklaşımlarından yola çıkarak akademik alandaki muğlaklık/belirsizlik (prekarizasyon) temelinde araştırmayı yorumlar (s. 15). Akademisyenler, artık reel olarak orta sınıfa dahil olmayıp -proleter ve proletaryanın benzeri- prekarya sınıfına mensup prekerlerdir (s. 22). Çalışma, Türkiye'deki şeklen/resmiyette vakıf olan ancak kâr amaçlı işletme olarak yönetilen üniversiteleri "sözde vakıf üniversiteleri" olarak nitелеmekte, akademisyenliğin itibarsızlaştırılması, daimi iş güvencesinin ortadan kalkması, akademisyenlerin geçici işlere mahkûm olması, kendi alanı dışında eğitim vermenin yanı sıra -ilave bir anlaşma ve ücretlendirme söz konusu olmaksızın- idarî-malî vb. başka işler yapmaya zorlanmaları, sindirme ve baskıya maruz kalmaları gibi vâkıalara değinmekte; bu şartlarda çalışmanın akademisyenlerce kanıksanmasını sağlayan mitleri, güvencesizliğin türlerini, akademisyenlerin bu duruma uyum sağlamaya yönelik söylemlerini incelemektedir. Akademisyenlerin yaşadıkları kaygı ve sorunlar (s. 50-55) eserin başından sonuna pek çok defa tekrarlanmaktadır. Akademisyenler, emeklerinin sömürülmesini kolaylaştıran akademik mitlerin de (3. Bölüm, 79 vd.) etkisiyle sabır ve rıza makamında çalışmayı sürdürmekte, âdeta çileci rahip ve rahibeler gibi davranmaktadırlar.

Eserin gerek başlık seçiminin gerekse parmak bastığı yaranın yerinde olduğu söylenebilir; ayrıca üç ay içerisinde (s. 9-10) hem araştırmayı yapmış hem de kitabı yazmış olmak da ayrı bir başarıdır. Öte yandan çalışmanın sınırlılıkları ve bazı tenkit edilecek yönleri bulunmaktadır: Az sayıda, ağırlıklı olarak sosyal bilimler alanından yirmi sekiz kişi ile görüşülmüştür (s. 32), bunların da büyük kısmı işten çıkarılma tecrübesini yaşamış kimselerdir

(s. 29-30). Yazarlar, akademisyenlerin genel olarak üniversitenin sorunlarını değerlendirirken yapıdaki/sistemdeki sorunları görmeksizin cüzi konuları eleştirmelerine dikkat çekerken, benzer şekilde, modern yüksek öğretimin temelindeki ve yapısındaki sorunlara değinmeksizin, sorun sadece neo-liberal-kapitalist anlayışla sınırlıymış gibi hareket etmişlerdir. Neo-liberal görüş çerçevesinde 1980'lerde dönüşüm yaşanmadan önce dünyadaki yüksek öğretim anlayışı ve uygulamaları ideal miydi ki? Modern dönemde, yani üniversitenin kilise kontrolünden çıkarılıp devletin kontrolüne girmesiyle hangi şeyden özgür olundu ve neye teslim olundu? Araştırmayı Marksist sınıflar arası mücadele çerçevesine ve diyalektik yönetime oturtmaya çalışmaları, doğruluk ve hak talebini felsefi/teorik açıdan zayıflatmaktadır. Çünkü metafizik ve etik açıdan tanımlanması anlamsız hale gelen ve içi boşaltılmış olan doğruluk ve hak, sınıflar arası güç mücadelesinin söylem araçları olmaktan öteye geçmez.

İhtisası inşaat mühendisliği alanında olan Prof.Dr. Hasan Tosun, performans değerlendirme ve performansa dayalı bir finansman modeli geliştirme konusunda dört çalışma yapmıştır. Tosun'un *Devlet Üniversiteleri: Performans Değerlendirme Finansman Modeli ve Yeniden Yapılanma* (2015) adlı en hacimli eseri, topladığı verilere ve yaptığı analizlere dair tablolarla doludur. Bu çalışmaları, yazarın uzun yılları alan gözlemleri yanı sıra performansa dayalı değerlendirmeye yönelik araştırması temelinde hazırlanmıştır. *Devlet Üniversiteleri* adlı eserde 103 devlet üniversitesini 6 alanda toplam 27 ölçü bakımından (s. 15) değerlendirmeye tâbi tutan yazar, Türkiye'deki üniversiteleri de kuruldukları dönemler itibarıyla beş kategoride ele alır (s. 88). Yazar önerdiği "performansa dayalı finansman modeli"ni eserin özellikle altıncı, yedinci ve sekizinci bölümlerinde işlemekte, son (9.) bölümde ise önerilerini sıralamaktadır. *15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi Sonrasında Yükseköğretim Sisteminin Yeniden Yapılandırılması* (2016) başlıklı muhtasar çalışması ise (yazar "rapor" olarak nitelemektedir, s. 113) önceki üç eserinin "güncellenmiş bir özeti" (s. v) mahiyetindedir. Altı bölüm halinde ele aldığı çalışmada yazar önerilerini sonuç bölümünde (6. Bölüm) yirmi üç madde halinde sıralamaktadır (s. 113-16). Kamu üniversitelerine bütçe aktarımında verimlilik ve performansın dikkate alınması, dinamik bir sistem oluşturularak bütçe aktarımının performansa dayandırılması ve miktarın yıllara göre değişkenlik gösterebilmesi, üniversitelerin personel giderlerinin azaltılması, gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve bu çerçevede öğrenci katkı payının arttırılması, -ABD'ye benzer şekilde- sadece lise ile lisans arasında meslek edindirme amaçlı yüksek okul uygulamasının ücretsiz olması ve giderlerinin tamamen devletçe karşılanması, mesleki ve teknik eğitimin güçlendirilerek

meslek yüksek okullarının gerçek anlamda meslek sahibi yapan kurumlar haline getirilmesi, ikinci öğretimin ortadan kaldırılması, reel öğrenim ücretinin makul bir oranda hizmeti alan kişi tarafından karşılanması, üniversitelerin mütevelli heyeti tarafından yönetilmesi, yayın, proje ve patent geliştirmeye önem verilmesi yazarın önerileri arasındadır.

Akademide Arka Sokaklar: Türkiye'deki Üniversitelerin İnfomal Yüzü (2019) adlı çalışma ikinci gruba örnek verilebilir. Kendilerini “Isparta Okulu” (önsöz) olarak adlandıran, büyük çoğunluğu Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümünde, bir kısmı da İşletme veya İletişim bölümlerinde çalışan yirmi yedi akademisyenin yazdığı on iki makaleden oluşan eser, üniversitenin misyonu, yönetimi, çevreyle ve kendi içindeki ilişkileri üzerine sorunları ele almaktadır. Üniversitelerin arka sokaklarından ziyade teorik yönü ağır basan makaleler, ciddi bir literatür taramasına dayalı olarak, her üniversitede karşılaşılabilecek sorunlara odaklanmaktadır.

Cüneyt Belenkuyu ve Engin Karadağ’a ait *Akademik Kapitalizm* (2020), dünyada yüksek öğretimin neo-liberal görüş çerçevesinde dönüşümüne işaretlerle özellikle 2000’li yıllardan itibaren gelişen üniversiteler arası sıralama sistemlerini incelemekte ve bu sistemlerin belirli ülkelerin yüksek öğretim piyasasında hakimiyet kurma aracı olarak gördükleri işlevi tenkit etmektedir. Buna göre sıralama sistemleri, yüksek öğretimin yapısını değiştirmeye, bu kurumları kamu yararına bilgi üretip eğitim vermekten kapitalist piyasa taleplerine uygun bilgi/öğretim rejimine doğru bir değişime yönlendirmektedir. Çalışma, neo-liberalizmin yüksek öğretime etkilerine dair ilk bölümün ardından sıralama sistemlerinin tarihçesine (s. 11-16) ve uyguladıkları metodolojiye dair bilgi vermektedir (s. 17-34). Eserin en büyük kısmını oluşturan üçüncü bölüm ise uluslararası sıralama sistemlerinin (toplam on beş tane) her birinin kısaca tanıtılmasına, metodolojisine, değerlendirilmesine ve Türk üniversitelerinin ilgili sıralamadaki yerine ayrılmıştır (s. 35-102). Sonraki bölümler Türkiye’deki ulusal sıralama sistemleri, sıralamayla ilgili Berlin prensipleri, sıralama sistemlerinin politik, örgütsel ve sosyal etkileri, sıralama sistemlerinin yayımcılık endüstrisi, özellikle de akademik dergiler ve endeksleme şirketleri ile ilişkisi üzerinde durmaktadır. Yazarların sonuç kısmında işaret ettiği üzere (s. 167-69), sıralamalar yüksek öğretimin piyasalaşması denilen olguya dayalı olarak bu piyasada hegemonik bir yapı kurmak isteyen belirli ülke ve şirketlerin tekelindedir; sıralamalar Amerikan üniversitelerini en iyi kurum modeli olarak öne çıkarmakta, dergiler ve endeksler belirli bir çıkar grubunun menfaatine çalışmakta, araştırma yoğunluklu üniversiteleri model olarak öne çıkaran bu sistemler, kurumlar arası çeşitliliği

ve yüksek öğretim sistemleri arasındaki bağlam farklılığını göz ardı etmekte, kaliteyi neo-liberal piyasa anlayışı çerçevesinde yorumlamaktadırlar.

1980 yılı sonrası sayıca artarak gelişen İmam-Hatip liseleri ve İlahiyat fakülteleri çeşitli tartışmaların ve ilmî toplantıların konusu olmuştur. Pozitivist, ilerlemeci bir ideolojinin dar bilgi ve hayat anlayışına dayalı olarak kurulan eğitim sisteminde her iki kurum da en hafif tabiriyle “problemlî” olarak görülmüştür. İlahiyat -ve dahi eğitim- fakülteleri, Türkiye'deki yüksek öğretimin siyasî çekişmelere göre yapılanmasını ortaya koyan iyi birer örnektir. 1933'te kurulan üniversitede ilahiyat yoktu. Sonrasında Ankara Üniversitesi bünyesinde kurulduğunda da din hakkında -pozitivist bilim anlayışına uygun olarak- dışarıdan bir bakışla araştırma ve eğitim verecek bir kurum olarak tasarlanmıştı ve bu haliyle bile üniversitede iğreti bir yerde duruyordu. 1982 yılına kadar tek İlahiyat Fakültesi vardı (Yüksek İslam enstitüleri ve Erzurum İslami İlimler Akademisi “üniversite”nin statüsüne ve haklarına sahip değildi). 1980 yılı sonrasında İlahiyat fakültelerinin sayısı birden arttığında bu fakülteler çoğunlukla üniversite kampüslerinin dışında ve -sağ-sol çatışmasının sonucu olarak- âdeta mikro birer üniversite gibi kuruldular (bilim dalları çok ama bölümleri olmayan, büyük oranda Edebiyat Fakültesi'ni de içeren bir yapı). Âdeta “bulaşıcı hastalıklı birer varlık” gibi görülen bu fakülteler gerek mekânca gerekse disiplinler itibariyle üniversitenin dışında tutuldu, tecrit edildi, öğrencilerin farklı bölümler ve fakülteler arası herhangi bir eğitim almasına -fiilen- imkân verilmedi. Her ne kadar son yıllarda açılan İlahiyat ve İslami İlimler fakülteleri kampüs içinde yer alsalar da genel bakış açısı değişmedi. Hatta bu fakülteleri, sırf İslami ilimlerin öğretiminden dolayı medresenin devamı olarak değerlendirenler vardır. Bu iki kurum arasındaki benzerlik ve farklılıklar bir başka yazının konusu olmakla birlikte kısaca şunu söyleyebiliriz ki, ilgilendiği ilimler dışında yapı olarak (mevzuatı, yönetimi, bilgiyi aktarım tarzı, finansmanı, müfredatı, hedefleri, öğrencilerin istihdamı vb.) medrese ile bir devamlılığı söz konusu değildir; mevzuatı ve yapısı itibariyle üniversitenin diğer fakültelerinden hiçbir farkı yoktur.⁸

İlahiyat fakültelerinin sorunları çerçevesinde kısmen araştırmalar da yapılmış olmakla birlikte daha çok dinî ilimler ve bunların öğretimiyle ilgili ilmî toplantılar yapılmıştır. Bu çerçevede tespit edebildiğimiz ilk toplantı,

8 Mesela bu fakülteler, medrese gibi yargı sistemine eleman yetiştirmedikleri gibi irşat ve tebliğ görevine de hazırlamazlar (fıkıhla veya irşatla ilgili birkaç dersin olması, esasî değiştirmez); müfredat içeriği ve fakülte yapısı, öğretim üyelerini ve öğrencileri bu tür görevlere yönlendirmez. Esasen İlahiyat fakültelerinin bu açıdan eksikliği yurt içinden ziyade yurt dışında Türkiye mezunlarının aleyhine işler.

“Yüksek Öğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu (Samsun, 21-23 Ekim 1987)” adını taşımaktadır (bildirilerin yayın yılı 1988). Bir sonraki toplantı da aynı yerde yapılmıştır: “Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu (Samsun, 27-30 Haziran 1989)” (bildiriler aynı yıl yayımlanmıştır). Tartışılan konular bakımından her iki sempozyum da önemlidir. 1990’lı yıllarda -özellikle 28 Şubat darbe döneminin de etkisiyle- “laik sisteme uygun olarak ayar verilmesi gereken” din anlayışı ve din öğretimine dair toplantılar yapılmakla birlikte, doğrudan İlahiyatlar’ın kendisine veya dinî ilimlere dair bir toplantı yapılmamış görünmektedir. TDV İSAM tarafından düzenlenen “Modern Dönemde Dini İlimlerin Temel Meseleleri (İstanbul, 2005)” başlıklı ilmi toplantı âdeta ikinci toplantının kaldığı yerden konuyu devam ettirmesi ve tartışılan konuların içeriği bakımından önem taşımaktadır. “Türkiye’de Yüksek Din Eğitimi Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu (Isparta, 2003)”, “Türkiye’de İlahiyat Fakültelerinin Konumu ve Dini Bilginin Niteliği-Uluslararası Sempozyum (Ankara, 2009)”, “Modern Dönemde İlahiyat Eğitimi Müfredatı ve Yöntem Tartışmaları” (Samsun, 2011) ve “Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? -Sorunlar ve Çözümleri-: Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı (Nevşehir, 2014)” da İlahiyat eğitiminin muhtevasına yönelik tartışmaları görmek bakımından önem taşımaktadır. İSAV tarafından düzenlenen bu sonuncu toplantıda İlahiyat’ın adı ve amacı, akademik yapılanması ve bölümleri, lisans programı, öğretim elemanlarının niteliği, eğitim anlayışı, uzaktan eğitim ve İlitam konulu altı tebliğ sunulmuş ve geniş bir heyetle müzakere edilmiştir. Türkiye’de İlahiyat fakültelerinin tarihi bakımından önemli bir sempozyum ise İstanbul Üniversitesi’nce düzenlenen “Darülfünun İlahiyat Sempozyumu”dur (18-19 Kasım 2009). Türkiye dışında İslam dünyasındaki din eğitimi ile ilgili tek sempozyum ise Türkiye Diyanet Vakfı tarafından düzenlenmiş bir öğrenci sempozyumudur: “İslam Dünyasında Din Eğitimi ve Öğretimi: Türkiye Diyanet Vakfı I. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu (2014).” Konuyla ilgili son dönemde yapılan ilmi toplantılardan biri Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından çevrim içi olarak düzenlenen “İslam Dünyasında Üniversiteler ve İslami İlimler Uluslararası Sempozyumu”dur (28-30 Mayıs 2021). Bu sempozyumda çeşitli İslam ülkelerindeki üniversitelerin yapıları, İslami ilimlerin üniversiteler içindeki kurumlaşması, öğretimi, lisansüstü programları gibi çeşitli konularda toplam 54 tebliğ yer aldı. Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından yayımlanan *İslam Dünyasında Üniversiteler ve İslami İlimler* adlı e-kitap (2021) bunların 47’sini içermektedir.

Bu toplantıların dışında genellikle din eğitim ve öğretimi alanına yönelik araştırmalar yapılmıştır: Münir Koştaş’ın *Üniversite Öğrencilerinde Dine*

Bakış (1995) adlı çalışması, gençliğin inanç, ibadet ve toplum hayatında dinin yeri konularındaki görüşlerine dair bir araştırmadır. Halit Ev'in, doktora tezinin bazı ilavelerle kitaplaştırılmış hali olan *Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Öğretmen Yetiştirme* (2003) adlı çalışması; öğretmen, öğrenci ve öğretim görevlileri arasında yapılan bir araştırmaya dayalı olarak ilahiyatlarda öğretmen yetiştirme süreciyle ilgili görüşleri, sorunları ve yazarın önerilerini işlemektedir. Mustafa Usta'nın, doktora tezinin kitaplaştırılmış hali olan *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Kurumlaşma ve Ekolleşme Sorunları* (2001) ise daha çok ilahiyat öğrencileri arasında yapılmış bir araştırmaya dayanmakta ve fakülte içi iletişim ve kurumlaşma üzerine yoğunlaşmaktadır.

Bunların dışında da bazı araştırmalar bulunmaktadır. İletişim Yayınları'nın yayımladığı din ve dindarlık konulu bir dizi eser arasında çıkan Özlem Avcı'nın *İstanbul'da Dindar Üniversite Gençliği İki Dünya Arasında* (2012), ilahiyatla sınırlı olmaksızın üniversitedeki dindar gençler üzerine yapılmış bir araştırmadır. Hasan Çelikkaya'nın *Din Eğitimi İhtiyacı* başlıklı araştırması (2014) ise yüksek öğretimdeki din kültürü-ahlak bilgisi programına yönelik olarak yapılmıştır.

Yüksek öğretim alanının genelinde olduğu üzere ilahiyat ve yüksek din öğretimi alanında da yurtdışındaki yüksek öğretim sistemlerine ve uygulamalarına yönelik araştırma yokluğu, ilgisizlik ve içe dönüklük şaşırtıcı değildir. Hilal Görgün'ün Almanya'da hazırladığı doktora tezinin kitaplaştırılmış hali olan *Die politische Rolle der Azhar in der Sadat-Ära* (1970-1981) (1998) adlı çalışmayı saymazsak diğer ülkelerdeki yüksek din eğitimi ile ilgili yayımlanmış bir çalışmaya rastlamadık. Mefkure Nur Pakdemirli'nin *Pakistan'da Yüksek Din Öğretimi Kurumları* başlıklı doktora tezi (2013) de bu anlamda nadirattandır. Recep Kaymakcan'ın *Günümüz İngiltere'sinde Din eğitimi* (2004)⁹ başlıklı çalışması ilk ve orta öğretim kurumlarıyla ilgili olup Batı'daki yüksek öğretim sistemlerinde din öğretimi ise gerek kurum gerekse muhteva (müfredat, yöntem, amaç vb.) açısından hiç incelenmemiş bir alan olarak durmaktadır.

2. Yüksek Öğretim ve Üniversiteye Dair Fikrî Eserler

1980 yılı sonrası yüksek öğretimdeki birçok gelişme arasında YÖK'ün kurulması, yeni bir kanunla birlikte kapsamlı bir mevzuatın oluşması, üniversite sayısının büyük miktarda artışıyla gelen her açıdan büyüme (öğrenci, öğretim üyesi, akademik yayın vb.) ve yaygınlaşma, Avrupa (özelde Fransa ve Almanya) üniversitelerini örnek alan bir sistemden ana hatlarıyla

9 Bk. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2004.

Amerikan yüksek öğretim modelini benimseyen bir sisteme geçiş sayılabilir. Yüksek öğretimle ilgili yazılan fikrî eserlerin gündemini de -en azından 2007'ye kadar- YÖK'ün varlığı ve icraatları belirlemiştir. Bir darbe girişiminin ardından cumhurbaşkanlığı ve YÖK başkanlığındaki değişim, 2007 yılı sonrasında yüksek öğretimde kısmen farklı bir gündemin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Benzer bir gündem farklılığının 2016 yılı darbe girişimi sonrası için olduğu söylenemez: İlk olarak, korona (Covid-19 salgını) dönemine kadar hem darbe girişiminin hem de -2017'de referandum yapılsa da fiilen Temmuz 2018'den itibaren- cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişin yüksek öğretime etkileri üzerine konuşmak için erkendi. İkincisi, 2020'de gelen korona dönemi bütün dünyada üniversitenin alışılmış, gelenekli yapısını tehdit eden, bir başka açıdan ise yüksek öğretimin önünde önemli imkânlar açan bir gelişme olmuştur. Ancak henüz yüksek öğretim tarihini zoom'dan önce (z.ö.) ve zoom'dan sonra (z.s.) diye ayırmak için vakit erkendi.

Mülkî ve askerî kesimde, “terör ve anarşi kaynağının üniversitelerce beslendiği görüşünün ağırlık kazanması”, 12 Eylül'ün akabinde yapılan düzenlemelerin bu yönde tedbirler getirmesini intaç etmiştir.¹⁰ Buna karşı dönemin İTÜ Rektörü Kafalı'nın (ö. 2008) kanun taslağına yönelik eleştirisi, üniversitelerin yüksek düzeyde araştırma yapan, bilim ve teknoloji üreten müesseseler olmaktan çıkıp eğitim yapan büyütülmüş orta öğretim kurumlarına dönüşeceği yolunda olmuştur.¹¹ Bu gruptaki eserlerin önemli bir kısmı yüksek öğretimin nasıl şekillendirilmesi veya yönetilmesi gerektiği üzerine -genellikle de bir dönem üniversitede veya YÖK'te görev yapmış ilim adamlarınca- kaleme alınmıştır. Bu eserler zaman zaman araştırmalara yer verseler de, daha çok yazarın kendi bilgi, düşünce ve tecrübelerine dayanır. Bazı felsefî-sosyolojik çalışmalar dışında çoğu, yüksek öğretimin nasıl yönetilmesi ve yönlendirilmesi gerektiğine dair siyasî konuşmalardan oluşur. Gündemlerin kısmen farklılaşması sebebiyle ilgili eserler 1980-2007 yılları arası, 2007-2016 yılları arası ve 2016 yılı sonrası olmak üzere üç grupta ele alınabilirse de, esasen bu başlıkta yer alan eserlerin çoğu 2007 yılı öncesine aittir. Sonrasında ise konuyla ilgilenenler, daha çok araştırma raporları, ilmi toplantılar (sempozyumlar) ve lisans üstü tezler çerçevesinde görüşlerini ortaya koymuş görünmektedirler.

Resmî kurumlarca yayımlanan ve belli bir dönemin resmî görüşünü dile getiren bir eserler grubu, rektörlerin görüşlerinden oluşmaktadır. *Çağdaş Eğitim Çağdaş Üniversite* (1992) başlığını taşıyan eserde üniversite rektörlerinin

10 Kafalı, *Üniversitelerimiz Nereden Nereye Getirildi*, s. 1, 2.

11 Kafalı, *Üniversitelerimiz Nereden Nereye Getirildi*, s. 8.

çağdaş bir üniversitenin nasıl olması gerektiğine dair görüş ve önerilerini dile getiren yazıları yer almaktadır. Eserin kısa girişi, rektörler toplantısında dönemin başbakanına yazılı olarak takdim edilen yazılardan oluştuğu bilgisini vermektedir (s. 3). YÖK adına yazılmış, yazarı belirsiz bir yazının yanı sıra yirmi dokuz üniversitenin rektörünün yazılarına yer verilmiştir. Ayrıca kısa bir süre sonra ODTÜ rektörü olan Süha Sevük de bir yazı yazmış; o dönem TÜBİTAK başkanı olan Kemal Gürüz ise dört ayrı yazı ile katkıda bulunmuştur. *Üniversitelerin Temel Sorunları, Çağdaş Eğitim-Çağdaş Üniversite, Üniversitelerimizin Gelişmişlik Durumu* (1996), içindekiler ve önsözü bulunmayan bir eser olup girişteki kısa notta, başlıkta adı geçen üç konuyla ilgili üniversitelerden gelen bilgilerin düzenlendiğini söylemektedir. Vakıf üniversiteleri dahil üniversiteler alfabetik sıraya göre yerleştirilmiş, her bir rektörün başlıktaki üç konuya dair verdiği cevaplar aktarılmıştır. Bu iki esere benzer iki çalışma daha bulunmaktadır. Biri *Cumhuriyet ve Üniversitelerimiz* (1999), diğeri *21. Yüzyılda Türk Üniversiteleri* (2000) başlığını taşımaktadır. Bu eserlerde de niçin ve nasıl hazırlandıklarına dair herhangi bir önsöz yoktur. İlkinde sekiz vakıf, kırk yedi devlet üniversitesinin rektörü, ikincisinde ise vakıf üniversiteleri dahil yetmiş bir üniversitenin rektörü tarafından verilen bir-iki sayfalık kısa beyanatlar yer alır. Muhtemelen YÖK tarafından yöneltilen ve ilkinde “üniversitenin hedefleri, sorunları ve nasıl olması gerektiğine” yönelik bir soruya ve ikincisinde “21. yüzyıl bilgi çağında Türk üniversiteleri nasıl olmalıdır?” tarzında bir soruya (*21. Yüzyılda Türk Üniversiteleri*, bk. s. 106) cevaben oluşan beyanatları toplamaktadır. Her ikisi de, bir darbe döneminin gündemini ve söylemlerini analiz için güzel bir örnek sunmaktadır.

Yukarıdaki eserler bir kenara bırakılırsa fikrî eserler gündemlerine bağlı olarak üç ayrı başlıkta ele alınabilir. Yüksek öğretim konusunda 2010'lu yıllara kadar genellikle farklı versiyonlarıyla sol ve liberal görüşlü kesimlerden çeşitli yazarlar görüşlerini beyan etmiş, öte yandan -gazete yazılarından oluşan birkaç eser ve bazı raporlar dışında- milliyetçi-muhafazakâr kesimlerle -aşağıda geleceği üzere Durmuş Günay gibi birkaç isim dışında- İslamî (-siyasî, kültürel, modernist veya gelenekçi versiyonlarıyla- İslamcılık, dinî cemaatler, kendilerini farklı şekillerde tanımlayan diğerleri) kesimlerden gelen yazarların sesi cılız kalmıştır. Bunun muhtemel gerekçeleri ve konuyla ilgili tartışmayı bir başka yere bırakarak ilk başlıkta ilk iki kesime odaklanacağız.

a) Sol ve Liberal Görüşlüler Arası Tartışma

Yüksek öğretim konusuna uzun süre ilgi gösteren, görüşlerini ve yazılarını kitaplaştıranlar arasında özellikle Tahir Hatiboğlu, Taner Timur, Toktamış Ateş, Kemal Gürüz ve Latif Mutlu öne çıkmaktadır. Bunlardan ilk ikisi YÖK'e,

onunla gelen yeni sisteme ve uygulamalarına şiddetli tenkitler yöneltirken, Gürüz ve Mutlu yeni yapılanmayı, ama esas olarak Amerikan yüksek öğretim sistemine tam geçişi savunurlar, Ateş'in tenkitleri ise sistemin genelinden ziyade uygulanış tarzına yöneliktir. Kısmen Taner Timur'un çalışması hariç, genellikle tarih teorisi ve sosyal bilimler açısından oldukça zayıf bir temelde yürütülen bu tartışmalarda, Türkiye'de üniversitenin belirli bir dönemi altın çağ olarak nitelenmiş, yüksek öğretim akademik özerklik, yönetim modeli gibi birkaç meseleyle sınırlı dar bir alanda ele alınmıştır.

YÖK'ün kurucusu olup on bir yıldan fazla başkanlığını yapan, ayrıca -1980 öncesi özel üniversite tecrübesini ve bazı yabancı menşeli kurumları saymazsak- 1984'te Türkiye'deki ilk vakıf üniversitesi olan Bilkent'i kuran tıpcı İhsan Doğramacı (ö. 2010), yukarıda bahsedilen ve YÖK'ün icraatlarının savunulduğu rapordan sonra rektör seçimleriyle ilgili bir kanun değişikliği üzerine 1992'de görevden ayrılmış, daha sonra aynı konuyla ilgili *Günümüzde Rektör Seçimi ve Atama Krizi: Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim Yönetimine Bir Bakış* (2000) adlı bir eser kaleme almıştır. Bu eserde, rektörlerin öğretim üyeleri tarafından seçilmesinin sakıncalarına ve dünyada örneği bulunmayan bir uygulama olduğuna değinmiştir.¹²

12 Eylül sonrası yüksek öğretime en çok eleştiri yöneltenlerin başında tıpcı M. Tahir Hatiboğlu gelir. Hatiboğlu, eserlerini 1983'te "1402'likler" arasında üniversiteden uzaklaştırıldıktan sonra kurduğu Selvi Yayınevi'nde yayımlamıştır (1988'de üniversiteye dönmüştür). Kendi alanı olmamakla birlikte Osman Ergin gibi bu alana gönül verdiği için çok sayıda çalışma yaptığını söyleyen ve kendisini "üniversite tarihçisi ve yökojoloji uzmanı" olarak niteleyen (Türkiye Üniversite Tarihi, 1998, Önsöz) Hatiboğlu'nu aynı zamanda üniversite mevzuatçısı olarak nitelemek yanlış olmasa gerektir. *Türkiye Üniversite Tarihi (1845-1997)* Osmanlı'dan eserin yazıldığı tarihe kadar yüksek öğretim mevzuatını altı bölüm halinde derlemiş, her dönemin mevzuatını ve ardından kendi yorumlarını eklemiş, son bölümde ise genel değerlendirmelerini yazmıştır. Yazar ayrıca *Yükseköğretim Mevzuatı* (1995; güncellenmiş 5. baskısının tarihi 2000) adlı bir eser de yazmış ve bu eserin önsözünde kendisini "üniversite ombudsmanı" olarak nitelemiştir. Aynı yerde eserin yayımlandığı tarihe kadar (2000 yılı) YÖK'e ve onun getirdiği sisteme karşı yedi kitap yazdığını söylemektedir. Eserin sonuna öğretim üyelerinin avukat tutmadan dava açabilmelerine rehberlik etmek üzere örnek dilekçeler koymuştur (bk. 3. Bölüm, s. 287-325). *Türkiye Üniversite Tarihi* adlı eserinin yenilenmiş özeti ve "52 yıllık birikimin son yapıtı" olarak nitelendirdiği

12 Aynı eserin gözden geçirilmiş baskısı, *Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim Yönetimi* adıyla (2007) yapılmıştır.

Üniversite Üzerine Dertleşti (2015) adlı eserinde, YÖK sistemine karşı verdiği mücadelede on üç kitap yazdığını söylemektedir. Bu eseri sorulu-cevaplı söyleşi tarzında kaleme almıştır. Bu eserden sonra da *Bir Akademik Özgürlük Savaşçısı: Dava Yorgunu Üniversiteli* (2016) adlı çalışması yayımlanmıştır. *Bölgesel Üniversiteler* (1980), yazarın 1980 öncesi yazılarını toplamaktadır. Ancak 2016’daki yeni baskısında bazı ilaveler yapılmıştır. Yazar, 1946-1981 yılları arasını üniversitenin akademik özerklik ve özgürlük bakımından iyi denilebilecek bir durumda olduğunu, sonrasında akademisyenlerin büyük bir baskı altına alındığını söylemektedir. Ancak 1980 yılı öncesinde dar bir kadronun tekelindeki tanrı-profesörler dönemi üniversitesi, -tasfiye edilmeyenler açısından- güzel bir iktidar alanı sunmuş olabilirse de, yüksek öğretimin geneli ve topluma getirdikleri açısından bakıldığında öyle parlak bir dönem olduğu söylenemez.¹³ *Eylül Üniversitesi* adlı çalışması (1990), YÖK’e eleştiriler yönelttiği çeşitli gazete ve dergi yazılarından oluşmaktadır. Eserin sonunda ihtilal sonrası tasfiye edilenlere (1402’likler denilen öğretim üyeleri, YÖK veya rektörlükçe görevine son verilenler, kendi isteğiyle ayrılanlar) dair bir liste ile 1960 ihtilalinde görevine son verilen 147 öğretim üyesine dair bir başka liste yer almaktadır. Bu esere benzer bir temayla yazdığı *Doğranan Üniversite* (1994) adlı çalışmasını YÖK’ün yaptıklarını belgelemek üzere kaleme aldığını söyler ve üniversitenin özünün gidip sözünün kaldığı şikâyetinde bulunur (s. 4). *Jöntürklerden Sontürklerle Tıbbiyeli* (2002) adlı eserinde ise Mekteb-i Tıbbiye’nin tarihini anlatmaktadır.

Hatiboğlu, üniversiteye dair 1933, 1946, 1960 ve 1973’te yapılanları olumlar ve devrim olarak nitelerken (*Doğranan Üniversite*, s. 60; *Yökoloji*, s. 219), 1980 sonrasında YÖK ile gelen değişime karşı çıkar. Hatiboğlu’nun yazıları pozitivist, ilerlemeci, sol Kemalist söyleme (özellikle din-bilim, laiklik-gericilik karşıtlığına) dayalı popüler bir tarih anlatımı üzerine kuruludur ve kendisinin de ifade ettiği üzere “Bir tıp bilimcisi olarak bir sosyal bilimcinin uyacağı yöntemlere uymamıştır” (*Doğranan Üniversite*, s. 4). Bu sebeple eserleri, yüksek öğretime dair ilmî birer tahlilden ziyade belirli konular üzerine yoğunlaşan şikâyetnameler olarak okunabilir. Hatiboğlu’nun 1980 yılı sonrası üniversite yönetimi ve YÖK sistemiyle ilgili eleştirilerinin temelinde “karşı devrim” ile üniversitelerin özerk ve özgür olmaktan çıkarıldığı teması ve tasfiyelerin getirdiği travma yatar. Hatiboğlu’nun üniversite tasavvuru özetle, onun evrensel bir kurum olduğu, üniversite olmanın evrensel ölçütlerinin bulunduğu, bunlar arasında öncelikle iki ölçütün (tam akademik özgürlük ve akademik özerklik: iç işleyişinde, karar almada, kendi

13 Anarşi ve terörün üniversiteye girişi öncesinde üniversitenin durumu hakkında bir tahlil için bk. Osman Okyar, “Universities in Turkey”, *Minerva*, 6/2 (1968): 213-43.

politikasını oluşturmada bağımsız olması) vazgeçilmez olduğu yolundadır. “Devlet ya da başka bir odak, üniversiteye gerekli kaynağı vermeli ve sonra, aradan çekilmelidir”; ayrıca bu iki ölçüt başka değerlerle desteklenmelidir (Doğranan Üniversite, s. 74). Bu ifadeler Hatiboğlu’nun modern üniversitenin mahiyeti üzerine pek fazla düşünmediğini, sadece muhayyel bir üniversite üzerine konuştuğunu göstermektedir. Ayrıca onun, İttihatçılar’dan beri Türkiye’de yürürlükte olan “askerî demokrasi” modelini pek dikkate almadığı görülmektedir. Filhakika, “Türkiye’de; Amerika’ya sevdalı, Türkiye’ye yabancı, Türkçe’yi hor gören yeni bir insan tipi yetiştirilmek isteniyor” (Yökoloji, s. 158) şeklindeki şikâyeti, üniversite dahil Batılılaşma serüveni için baştan beri fazlasıyla vâridir. Eleştirdiği Yökbeyleri (anlamı için bk. Yökoloji, s. 10) aslında Türkiye’de çağdaşlığın ve Batıcılığın ne demek olduğunu anlamış, buna göre rotayı yaşlı Yakınbatı’dan Uzakbatı’ya doğru değiştirmişlerdir, değişimi izleyemeyen yahut daha fazla tedennîyi kabullenemeyen, olumsuz değişime direnen diğerleri -bir zaman suçladıkları medrese mollaları gibi- çağdışı kalmıştır. Çünkü çağ, tedennî ve çölleşme çağıdır ve bütün olanlar çok öykündükleri Aydınlanma tohumunun ve modernite ağacının tabii meyvesidir.

Taner Timur’un *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler* (2000) başlıklı eseri, dünyada ve Türkiye’de üniversite tarihini Marksist bir bakış açısıyla incelemektedir. Türkiye’de üniversite sisteminin Gürüz yönetimindeki YÖK tarafından Amerika Birleşik Devletleri üniversite modeline göre yapılandırılması çalışmalarını tenkit etme amacını (s. 10) taşıyan eser, Gürüz’ün görüşlerine de yer yer tenkitler yöneltir ve toplumsal şartların farklılığından dolayı ABD modelinin aynen aktarılmasını yanlış bulur. Eserin giriş bölümü üniversitenin kökenine dair bir tartışmaya girmekte, üniversitenin tarih boyunca farklı medeniyetlerde var olduğunu söylemekte, bir bakıma üniversiteyi yüksek öğretim kurumları için genel bir adlandırma olarak kullanmaktadır. Yazara göre üniversite, “Ait olduğu ve belli bir üretim biçiminin şekillendirdiği toplumsal formasyonların gelişim süreci dışında anlaşılamaz” (s. 15); üniversite “her uygarlığın kendisini yeniden üretmek ve egemen sınıfların meşruluğunu sağlamak için geliştirdiği eğitim ve öğretim sisteminin son halkası”dır (s. 359). “İdeoloji ve Eğitim: Tarihi maddecilik” başlıklı kısa bir bölümde tarihi maddecilik açısından Althusser’e atıfla ideoloji ve eğitim ilişkisine değinen yazar bir sonraki bölümde Ortaçağ’da Batı’da ve İslam dünyasındaki yüksek öğretim kurumları üzerine kısa bir tur yapar. Ardından ikili bir tarih turu izleyerek önce Batı’daki gelişmeleri, ardından Türkiye’deki üniversiteyle ilgili gelişmeleri ele aldığı bölümler dizisi gelmektedir: 1. XVI ve XVII. yüzyıllardan itibaren üniversitenin Avrupa’daki mutlakiyetçi yönetimlerin etkisi altına girmesini, XVIII. yüzyıldaki Aydınlanma dönemi ve Fransız İhtilali

ile birlikte Fransa, Almanya, İngiltere ve ABD'de modern üniversiteye geçiş ele alır. Bunun ardından Osmanlı üniversitesinin kuruluşu anlatılır (kitabın en uzun bölümü, s. 81-148). 2. XX. yüzyıla doğru Batılı üniversitelerin anlatılmasının ardından Meşrutiyet döneminde üniversitenin kuruluşu, 3. Toplumsal bilimlerin doğuşu ve ardından Osmanlı son döneminde bilim ve toplum bilim tartışması, Cumhuriyet döneminde yeni üniversitenin kuruluşu, 4. 1945 yılı sonrasında ABD'de yüksek öğretimdeki dönüşüm ve Türkiye'de çok partili hayata geçiş döneminde yüksek öğretim, 5. Dünyada 1960'larda üniversite konusundaki tartışmalar ve ardından Türkiye'de 1960 askerî darbesi ve 1971 muhtırası sonrası gelişmeler, 6. 1980'lerde yüksek öğretimde küreselleşme, Avrupa ülkelerinde ABD modelinden etkilenerek yüksek öğretimin yeniden yapılandırılması çalışmaları ve buna paralel olarak 12 Eylül sonrasında Türkiye'de yapılan değişiklikler. Yazar "özgür ve özerk bir üniversite" idealini savunmakta (s. 11), küreselleşme adı altında ABD şirket-üniversite modelinin uygulanmasını eleştirmekte ve Türkiye'deki üniversitenin kriz içinde olduğunu söylemektedir. Gürüz'ün koordinatörlüğünde hazırlanan ve yukarıda kısaca değinilen TUSİAD raporuna da tenkitler yöneltmektedir (s. 353-55).

Yazarın eser boyunca bütünlüklü bir tarih anlatımından ve yorumundan ziyade üniversite tarihindeki önemli değişimler üzerinden gelişmeleri yorumlama çabası, araya kompartımanlar şeklinde yerleştirdiği ve konuyla pek irtibatlandırılmayan tarihî maddeciliğe ve toplum bilimlere dair bölümlerle kesintiye uğramaktadır. Eserde Türkiye'de, yazarın kendisinin de aktif olarak yer aldığı 1960-1980 yılları arası gelişmelere dair daha ayrıntılı yorumlar yapılmaktadır (s. 267-94). Üniversitenin gelişim tarihine dair yorumlarında daha çok Fransızca eserlere ve selefî Marksizm'den ziyade müptedi (bidatçı, revizyonist) Fransız Marksist düşünörlere dayanır. Kapitalist ABD üniversite anlayışından ziyade Avrupa'daki modern üniversiteyi kendi idealine daha yakın gören yazarın, tarihte farklı medeniyetlerin kendi yüksek öğretim kurumlarını geliştirdiklerine dair görüşü doğrudur; öte yandan üniversitenin geleceği, özellikle de Türkiye'deki yüksek öğretim konusunda yaptığı tahliller ikircikli/çelişkili bir tavrı yansıtmaktadır. Tarihî maddeciliğin sosyal bilimler metodu olarak eleştirilecek yönleri bir yana bırakılırsa ve sınıflara dayalı toplum tahlilinin Avrupa dışı toplumlara ne kadar uyarlanabileceği hususunun muallakta kalışı paranteze alınırsa, ulus-devlette ve üstelik kültürel olarak sömürgeleştirilmiş bir ölkede özgür ve özerk üniversitenin/yüksek öğretim kurumunun nasıl kurulabileceğine dair hiçbir şey söylememektedir. İkinci olarak üniversite, egemen güçlerin elindeki bir üst yapı aygıtıysa (s. 23), -devrimci rüzgârların estiği dönemler dışında- her zaman toplumsal düzeni

bütün haksızlıklarıyla birlikte meşrulaştırmışsa (s. 26) ve yazarın da tekrarladığı üzere modern bilim üniversitelerin dışında gelişmişse (s. 59, 360), şimdi de yine “tarihsel evrimde” bir süreliğine en güçlü olmakla müptela olmuş bir halkın elinde şirketleşmişse, üniversitede çoğu zaman olmamış bir özgürlük ve özerklik kavgasını etmenin ne anlamı vardır? “Bütünsel insanı” üniversiteden bekleyebilir miyiz? Gözlerini gerçekliğe kapayıp yaşlı bir kıtanın nostaljisiyle hareket etmeye ne gerek var? Üçüncü olarak yazar, üniversitenin bir tanımını vermekle ve bir üst yapı kurumu olarak nitelemekle birlikte üniversitenin mahiyetine ve toplumdaki işlevine dair tartışmaya girmez. Hiç tartışmadığı bir başka husus, “Türk üniversitesi”nin (s. 367) var olup olmadığıdır. Yazarın ideolojisi çerçevesinde, Batılı ülkelerdeki “ulusal” nitelikli üniversitelerin varlığı hususu cevapsız kalmaktadır. Bir başka cevapsız kalan husus da “Afrika’daki üniversite ve Afrika üniversitesi” farkının Türkiye için de geçerli olup olmadığıdır. Dördüncü olarak, halka rağmen zinde güçlerin yaptığı darbeler meşru ise 1960 darbesi ile 12 Mart ve 12 Eylül darbelerini birbirinden ayırmanın bir anlamı var mıdır? Sonra 1933’te, 1960’ta, 1971’de ve sonrasında yapılan tasfiyeler birbirinden hangi ölçülere göre ayrılabilir? Hangi cuntanın yaptığı tasfiye makbuldür?¹⁴ Yazar, üniversiteye dair yazdığı bir başka yazısında daha derli toplu bilgiler vermekle birlikte, kitabındakine benzer şekilde hem üniversitenin devletin ideolojik aygıtı olduğunu söyleyip hem de Avrupâda bile var olmamış bir akademik özgürlüğe dayalı üniversite söylemiyle çelişkiye düşer. Ayrıca “özgür düşünceye ve bilime karşı olan İslamcı ve milliyetçi akımların üniversiteyi denetlemesi halinde çağdaş

14 Eser boyunca çeşitli bilgi hataları ve ideolojik bakış açısını yansıtan tavsifler de vardır, bunlardan sadece birkaçına değinelim: Çağdaş yazarların bazıları tarafından paylaşılmasa da Mübahat Türker’in “Gazali’nin Aristo felsefesine karşı çıktığı, buna karşılık akla ve felsefeye yeni ufuklar açtığı” yolundaki tezi (s. 48, dipnot 62), ona has değildir ve bilim tarihine ve İslam tarihinin geç dönemine yönelik çalışmalarla birlikte vâkıa bakımından bunun daha doğru olduğu söylenmelidir. Nizâmülmülk’ün vakıf yoluyla medreseleri dini otoritelerden ayırdığı ve ders programlarını kendi kontrolüne aldığı iddiası (s. 49) mesnetsizdir. Cüveynî ve Gazzâlî ile aynı görüşleri paylaşan ve onlara destek olan “vezirin, ders programı dayatması” söz konusu değildir (zaten o dönemde “ders programı” ibaresi ancak gevşek bir kullanımla söz konusu edilebilir). Bir sayfada peşpeşe gelen şu yanlışlara da bakalım (s. 52): Yazarın “Osmanlılar İslami ilimlere dikkate değer bir katkıda bulunmamışlardır” ifadesi, acaba henüz doğru dürüst incelenmemiş, beş asırlık binlerce yazma eserin bulunduğu kütüphanelerle ilgili hangi “görgül” araştırmaya dayalıdır? M. Arkoun’un “ictihadın kapanmasını Türklerin sahneye girmesi”yle ilişkilendirmesi bir başka önyargılı ifadedir. En eğlencelisi ise şu sonuncusu: H. Laoust’un “Osmanlılar’ın Mısır’ı fethiyle fıkıhın kelama galebe çaldığı” şeklindeki ifadesi. “Otoriteye dayalı” bu kadar yanlış, İslam’a ve İslam ilimleri tarihine dair yabancılaşmanın ve techil amelîyesine maruz kalmanın boyutunu göstermekten başka bir şey ifade etmez.

üniversite kurulamayacağını” ileri sürerken de,¹⁵ ideolojik bakış açısından ve bilim, özgürlük vb. kavramları sübjektif olarak yorumlamaktan kurtulamamıştır.¹⁶

Arap-Fars filolojisi uzmanı Ahmet Ateş'in oğlu olan siyaset bilimi profesörü Toktamış Ateş (ö. 2013), *Niçin Y.Ö.K. Değil?* (1984), *Üniversiteler: Bitmeyen Şarkı* (1999) ve *Üniversitelerimiz ve Demokrasi* (2007) adlarıyla üç farklı dönemde üç çalışma kaleme almıştır. İlk eseri, bir kısım gazete yazılarının eklenmesiyle *Üniversiteler: Bitmeyen Şarkı* adlı eserine de alınmıştır. Ateş, YÖK'e ve uygulamalarına tenkitler yönelttiği yazılarında YÖK'ten bıktığını tekrarlamış olsa da YÖK hakkında yazmayı sürdürmüştür. Dahası bir yandan üniversitede özerklik ve akademik özgürlüğün ortadan kaldırılmasından şikâyet ederken, -28 Şubat'ın ruhuna uygun olarak- yasalar gereği başörtüsüyle eğitimin yapılamayacağını söylemiş (*Bitmeyen Şarkı*, s. 207-11), Kemal Alemdaroğlu'nun laiklik uygulamalarını sonuna kadar desteklemiştir (s. 224). Yeni üniversitelerin açılmasıyla kalitenin düştüğü şeklindeki eleştirisi, YÖK'e eleştiri yöneltenlerin genelinde olduğu üzere Ateş'in de tekrarladığı hususlardan biridir. Bunun yanı sıra üniversitelerdeki yolsuzluklara dair çeşitli yazıları bulunmaktadır (bir örnek için vakıflarla ilgili yazısına bk. s. 177). Ateş'in konuyla ilgili son eseri *Üniversitelerimiz ve Demokrasi*, kendisinin de kurucuları arasında yer aldığı Bilgi Üniversitesi'nin yayınları arasından çıkmıştır. Çoğunluğu 1999-2005 yılları arası gazete yazılarının tarih sırasına göre bir araya getirilmesinden oluşan eser, yazarın ifadesiyle “Belli bir dönemde çektiğimiz sıkıntıları ve yaşadığımız olumsuzlukları dile getirmenin ötesinde, fazla bir katkı sağlamıyor, iyi bir eğitimin koşulları ve ne olması gerektiği konusunda ciddi önerilerde bulunmuyor” (sunuş, xi). Dokuz ana başlık altında toplanan yazılar, yazarın YÖK yasasına ve uygulamalara yönelik eleştirilerinden oluşmaktadır, son başlık ise eleştiri yönelttiği Kemal Alemdaroğlu'nun cevabı iki yazısına yer vermektedir. Yazar, YÖK'ün bozuk yapısıyla ilgili üç kitap ve sayısız makale yazdığını (s. 268), AK Parti'nin yüksek öğretim konusunda “müthiş hazırlıksız” olduğunu (s. 294) söylemekte; Tahir Hatiboğlu'nun “üniversitenin, medresenin devamı olmadığı, medresenin devamı olarak ancak İmam-Hatip liseleri ile İlahiyat fakültelerinin görülebileceği” (s. 311) yolundaki görüşünü paylaşmaktadır. Bu görüş, Türkiye'de değil medreseye, dârülfünuna bile tahammül edemeyen,

15 Timur, “Üniversite”, I, 657.

16 Doğrusunu söylemek gerekirse, İslam dünyasındaki ana işlevi İslam'a yabancılaşmayı ve din düşmanlığını yaymak olan köktenci Batıcılığın militan ideolojileri olarak pozitivizm ve Marksizm, sözde sömürge karşıtlığı yaparken bile, sömürgeci kültürün taşıyıcılığını yapmaktan, zulmü ve cehaleti yaymaktan, dinî ve kültürel tahribat yapmaktan başka bir şey yapmamışlardır.

pozitivist bir anlayışla kurulan üniversitede İlahiyatlar'ın nasıl algılandığını ortaya koymaktadır (Bir önceki başlıkta bu konuya değinilmişti). Yazar bu eserinde de başörtüsü yasağını savunmakta, kamuda başörtüsü takılmasını bir suç olarak nitelemekte (s. 98, ayrıca bk. s. 158, 177-79, 255-57, 282, 291-92), “faşist ve şeriatçı” olarak nitelediği kimselerin üniversitede önlerinin ke-silmesi hususunda dönemin YÖK başkanı Kemal Gürüz'ü desteklemektedir (s. 97-98).

Ateş Altındaki Üniversite (2000) adıyla Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı'nca yayımlanan küçük hacimli eserde yazarlar, neo-liberal/Ameri-kan üniversite anlayışını ve bunun Türkiye'de benimsenmesini sosyalist bir bakış açısıyla eleştirmektedirler. Eserin amacı “(neo-liberal) ateş altında-ki üniversitenin profilini çıkarmak, bilim adına yaşanan yabancılaşmanın, entrikaların, bilimsizliğin... sınıflar savaşımı zemininde kime yaradığının araştırılması” olarak belirlenir (s. 11). Modern üniversite tarihini kısaca ele aldıktan sonra yazarlar, Bill Readings'in eserinden yola çıkarak küreselleş-me aşamasında Batı'da üniversitenin krizine değinmekte; kapitalist sistem-de üniversitenin işlevini “sömürü ilişkilerinin sürdürülmesi ve toplumun sınıflara bölünmüşlüğü'nün yeniden üretilmesine hizmet” olarak değerlen-dirmektedirler (s. 22). Yazarlara göre yüksek öğretim kurumları her zaman esas iş olarak ideoloji fabrikaları olmuşlar, modern zamanlarda da kapitalist girişimcilere teknisyen ve idareci yetiştirme görevini üstlenmişlerdir; fakir çocuklara sınıf atlama imkânı tanımakla birlikte, toplumun sınıflı yapısını korumaya hizmet etmişlerdir (s. 22); dolayısıyla üniversitelerin şirketleşmesi köklü bir değişimden ziyade kılık değiştirmedir. Üçüncü bölümde Amerikan üniversitesini kısaca tasvir eden yazarlar, üniversitenin yeni dönemdeki üç işlevini egemen ideolojinin yeniden üretilmesi, iş dünyası için nitelikli işgü-cünün ve teknolojinin üretilmesi ve üniversitenin kendisinin bir işletmeye dönüşmesi olarak belirlerler (s. 31). Dördüncü bölümde Türkiye'de 1980 yılı sonrası gelişmeleri ele alan yazarlar, bir bütün olarak yüksek öğretimdeki gelişmelere ve bu arada “özel üniversitelerin kurulmasına” tenkitçi bir tu-tumla yaklaşmaktadırlar. Yazarlara göre, üniversitedeki tasfiyenin ardından “birkaç bölüm dışında faşist militanlar ile dinci gericilerden oluşan yeni bir kuşak, üniversitelere sokulmuş”, yönetim açısından da “en tepesinde YÖK'ün bulunduğu bir kışla zihniyeti” üniversitelere hâkim olmuştur (s. 37). Yazarlar, üniversitenin -ortaöğretim kurumları gibi- sadece bilgi üretip aktaran değil, toplumu yönlendiren ve köklü değişimlere öncülük edebilen kurumlar oldu-ğunu söylerken (s. 40), baştan beri üniversite hakkında söylediklerini unut-makta ve onu idealize etmektedirler. Üniversitelerin “tarihsel miras, seçkin kadroları ve faaliyet alanı ile farklı konumlarda olmaları gereken ortamlar”

ve “sınıf savaşının çetin olarak yaşandığı ideolojik, politik mekânlar” olduğunu söylerken de (s. 40) 80 öncesinin çatışmacı anlayışını yansıtır. 1980'den beri geçen yirmi yılda sistemin çökme noktasına geldiğini söylerken (s. 42) ve “Türkiye akademik sistemi, resmi ideolojiye uygun bilim ve insan tipolojisi üretmeye yönlendirilmiş güdümlü yapılara dönüşmüşlerdir” (s. 44) derken de gerçeklikten uzaklaşırlar, çünkü -yine kendi söylemlerine göre- sistem baştan beri böyle kurulmuştur. Yazarlar, sonuç olarak (s. 54-56), üniversitelerin kimliksiz – sahibinin sesi kurum konumundan sıyrılmasını, atama ve yükseltmelerin siyasî iktidarın etkisinden çıkarılmasını, resmî ideolojiye göre eğitim verilmemesini, YÖK'ün lağvedilmesini, üniversitelere özerklik verilmesini, paralı eğitimin sona erdirilerek yüksek öğretimde tam kitleselleşmenin sağlanmasını, Ar-Ge faaliyetlerinin şirket ihtiyaçlarından kitlesel ihtiyaçlara kaydırılmasını vb. önermektedirler. Ancak kamunun bütün malî, hukukî, idarî imkânları sağlayıp hiçbir şeyine karışmadığı ve akademisyenin istediğini yaptığı bir çiftlik üniversite modeli, modern devleti ve üniversiteyi anlamadıklarını göstermektedir. Talep ettikleri şey, daha çok -finansmanı devlet veya şirket tarafından karşılanmayan- bazı medrese modellerine uygundur.

28 Şubat döneminin YÖK başkanı olarak görev yapmış olan kimyacı Kemal Gürüz'ün yüksek öğretime dair ilk çalışması, -daha çok liberal yaklaşımı temsil eden yazarların katkı verdiği- *Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim, Bilim ve Teknoloji* (TÜSİAD, 1994) adlı rapordur (bu rapora yukarıda değinilmişti). 28 Şubat darbesi sürecinde Gürüz yönetimindeki YÖK'ün uygulamaları, rektörlük seçimi, akademik özgürlük ve üniversite özerkliği konuları özelinde iki cenah arasında tartışmaya yol açmış ve her iki taraf da kendi görüşlerini kitaplaştırmıştır. Bunlardan biri Kemal Gürüz'ün *Dünyada ve Türkiye'de Yükseköğretim – Tarihçe ve Bugünkü Sevk ve İdare Sistemleri* (2001) adlı eseridir (diğeri yukarıda geçtiği üzere Taner Timur'un kitabıdır). Amerikan üniversite sistemini Türkiye'ye aktarma çabasında olan Gürüz, karşı cenaha cevaplar vermekte ve “bilgi fabrikası” olarak nitelediği (bk. Önsöz: i) üniversitelerin en iyilerinin Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğunu, yüksek öğretimin yarı kamusal bir hizmet olması sebebiyle oradaki gibi finansmanına öğrencilerin ve iş verenlerin de katılması gerektiğini, rektörlerin seçimle iş başına gelmelerine ve yetkilerinin kısılmasına karşı olduğunu söyler (Önsöz: ii). Dört bölümden oluşan eserin ilk ve en uzun bölümü üniversite tarihine ayrılmıştır (s. 1-185). Kaynakları gösterilmeyen, nereden tercüme edildiği veya alındığı belirtilmeyen bir sürü bilginin yığılmasından oluşan ve aralarda yazarın kendince “kesin bilimsel” çıkarımlarını eklediği bu bölüm, sosyal bilimler, bilgi felsefesi, tarih gibi alanlardaki herhangi bir alt düzey

bilgiden ve metottan yoksun bir potporiden oluşmaktadır; benimsenmiş tarihî kurguyu ve ön yargıları desteklemek üzere veriler yığılmakta, nasıl ulaşıldığı gösterilemeyen kesin ve keskin hükümlere varılmaktadır. İkinci bölümde yazar, dünyadaki yüksek öğretim yönetim sistemlerini incelemektedir (s. 186-289). Artık en ileri olduğu tebellür etmiş olan Anglo-Sakson üniversite yönetim sistemleri, ardından Kıta Avrupası üniversitelerindeki yönetim sistemleri ele alınmaktadır. Üçüncü bölüm Türk yüksek öğretim sistemine ayrılmıştır (s. 290-329). Bu bölüm de tarihçilik bakımından ilk bölümden geri kalmaz.¹⁷ Tarihî efsanelerin bol miktarda tekrarlandığı eserin ilk, üçüncü ve son/dördüncü bölümlerinde yazar, sözde bilgilere dayalı yanlış sorulara verdiği cevaplarla ve sözde mukayeselerden çıkardığı sonuçlarla kendince “kesin doğru ve hüküm”lere varmaktadır (özellikle bk. s. 330-34). Fakat yazar “Türk üniversitesi var mıdır?” veya “Mevcut modellerin dışında yeni bir yüksek öğretim modeli olabilir mi?” sorusunu gündemine bile almamıştır. Zaten yazarın dünyası böyle bir şeye müsait de değildir.

Gürüz’un 2002 yılı sonrası dönemde kaleme aldığı diğer iki kitabı da içerik ve yöntemsizlik açısından öncekinden çok farklı değildir. Esasen her üç eser de mühendislik gibi maddeler âleminden gelen kesin inançlı birinin tarih ve sosyal bilimlerle ilgili bir bağa destursuz girmesi halinde neler olabileceğini görmek isteyenler için uygun birer örnektir. *Yirmi Birinci Yüzyılın Başında Türk Milli Eğitim Sistemi: Tarihsel Perspektif, Uluslararası Karşılaştırmalar, Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (2008) başlığını taşıyan eser de bir önceki eserindeki pek çok kesin yargılar eşliğinde üniversiteye dair görüşlerini tekrarlar.¹⁸ Ya-

17 Birkaçını zikredecek olursak, “medresenin başlangıç itibariyle Arap ve Fars değil, bir Türk-İslam kurumu olduğunu” (s. 291) öğreniyoruz. “Vakıflar tarafından finanse edilen medreselerde gelirlerin yarısı öğrencilere burs olarak verilmekte, %30’u müderrislerle ödenmekte” imiş (s. 291; hangi medresede, nerede, ne zaman, hangi vakfiyeye göre?). Yine öğrendiğimize göre, Hârizmî ve Fârâbî Türkistan medreselerinde eğitim görmüşler (s. 292; medresenin olmadığı bir dönemde orada nasıl eğitim görmüş olabilirler?). İbn Sinâ ve İbn Rüşd’ü izleyenler Batı’da kazanırlarken Gazzâlî’yi izleyen İslam dünyası gerilemeye başlamış (s. 293; Gazzâlî Selçuklular döneminde yetişen ve o dönemin ilim zihniyetini en iyi temsil edenlerden biri olduğuna göre, demek ki gerileme Selçuklular döneminde başlamış, en az dokuz asır boyunca sürmüştü!). Osmanlı’da kurulan medreselerde öğretim ezbere dayalıymış, Ortaçağ Avrupası üniversitesinin aksine tartışma (disputae) hiç yokmuş (s. 293). Erken Cumhuriyet döneminde imamsız kalan köyde meydanı boş bulan yaşlı amcanın kurban hutbesi, gerçeğe, Gürüz’un -ön yargıların ve vehmin tahakkümü altındaki- efsanevi tarih anlatısından daha yakın duruyor: “Mûsâ aleyhisselam İâsâ aleyhisselamı keseceği zaman Allah Teâlâ Mîkâil’i ‘Goş gulumu gurtar’ diyi bir boğayla gönderiverdi de onu gurtardı.” İsimler yanlış, zaman yanlış, mekân yanlış, terkip yanlış, çıkış yanlış, çıkarım yanlış, sonuç yanlış...

18 Önceki eserinden farklı olarak bu kitapta dipnot kullanmış, ancak İslam ilimler tarihine dair yaygın ön yargıları ve birçok yanlış tekrarlamıştır. Kitabın “Tarihsel Perspektif” başlığında, kelimeleri Fârâbî ve İbn Sinâ gibi âlimlerin kurduğunu (s. 3-4),

zara göre “Tek medeniyet vardır” (Önsöz, s. XXIX, XXXI); küresel dünya artık “başta ABD olmak üzere İngilizce konuşan ülkelerin oluşturduğu bilgi üreten ülkeler” ile Çin ve Hindistan gibi “küresel mal ve hizmet üreten ülkeler”in basını çektiği iki kutuplu bir dünya halini almıştır (Önsöz, s. XXXII; ayrıca bk. s. 172). Yazar, başka bir yerde girişimcilik ve küresel düzeyde istihdam edilebilirliğin “sermayeye hizmetkârlık ve çok uluslu şirketlere eleman yetiştirme, millî kimliği inkâr etme” olarak algılanmaması gerektiğine vurgu yapmaktadır (s. 278). Öte yandan yazar, artık bağımsızlık lafı edilmemesini, “karşılıklı bağımlılık” ilkesini özümsemek gerektiğini söylemekte, ama “bizi biz yapan değerlerimizden güç almamız” gerektiğini de ihmal etmemektedir. Yazara göre “Yüksek öğretim artık üniversitelerin ve üniversite dışı yüksek öğretim kurumlarının tekelinde olan bir faaliyet alanı değildir,” şirket üniversiteleri gibi üçüncü kuşak denilen başka aracı kuruluşlar da vardır (Önsöz, s. XXXIV). Yazar, 1980 yılı sonrası çıkarılan yeni yüksek öğretim kanunuyla artık yüksek öğretimin yapısının klasik Kıta Avrupası modelinden ayrılıp Anglo-Sakson sisteminin ilkelerine dayandırıldığını (s. 76), ancak yapılan köklü reformlara rağmen yüksek öğretim sisteminin “devlet bürokrasisi-akademik oligarşi” ekseninden ayrılmadığını (s. 78) ve dolayısıyla yine yazarın benimsediği “müteşebbis üniversite” modeline geçilemediğini söylemektedir. “Uluslararası Karşılaştırmalar” başlıklı ikinci bölümde ilköğretimden yüksek öğretime kadar yönetim yapısı, finansman vb. hususlarda birçok ülke ile ilgili istatistikî bilgiler verilir. Yazar, sanki meslekî eğitimi bitiren aynı 28 Şubat süreci değilmiş gibi, “Meslekî ve teknik lise mezunları mağdur edilmek bir yana, tahayyül dahi edemeyecekleri imkânlarla kavuşturulmuştur” (s. 299) diyebilmektedir. Bölüm boyunca konuyu tekrar tekrar meslekî ve teknik eğitime ve esasen İmam-hatip liselerine getirerek İmam-Hatipler’i “ülkemize özgü bir sorun” olarak vazetmektedir. Esasen bu bölümün amacı, bu okulları hedef tahtasına koymaktır (yazar ek bölümünde yine İmam-Hatipler konusuna dönmektedir, s. 287-92).

Gürüz’ün *Medrese v. Üniversite: Geri Kalmanın ve İlerlemenin Karşılaştırmalı Tarihçesi* (2016) adlı eserinde on yıl öncesine göre biraz daha okuma yapmış olmasına rağmen gerek verilen bilgilerin seçimi gerekse varılan yargılar bakımından gelişme yoktur; yazar İslamî ilimler ve medreseye dair en temel bilgileri dahi bilmemektedir. Beş bölümden oluşan eserin “Tarihsel

“Birgili Mehmed Efendi adlı bir yobazın” bütün doğa bilimlerini zararlı bilimler olarak nitelendirdiğini (s. 6) öğrenmekteyiz. Yazarın, Birgivi ve diğer âlimler ile İslam ilimler tarihi hakkında konuşurken hiçbir akademik yetkinliği olmayan, üçüncü sınıf yazarlara dayanmayı tercih etmesi de ayrıca hâtübü’l-leyl vasfını tamamlamaktadır. Esasen Osmanlı ulemasının eserlerine nüfuz dahi edemeyenlerce ifade edilen “Osmanlı ulemasının meydana getirdiği eserlerin bilimsel bir değerinin olmadığı” (s. 10) yolundaki ifadeden yine kendi ön yargılarını besleyecek sonuçlar çıkarmaktadır.

Perspektif” başlıklı ilk bölümü hristiyan ve İslam dünyasının tarihine dair kısa bir tur yapmakta, üniversite tarihinde hristiyan mezheplerinin ve kilise-devlet ilişkilerinin rolüne değinmekte ve iki dini karşılaştırmaktadır (s. 54-55). İkinci bölüm medreseye, sonraki üç bölüm ise üniversite tarihinin farklı dönemlerine ayrılmıştır. Eserin temelinde yazarın, medreseye karşı üniversiteyi üstün bir kurum olarak vazetmeye yönelik amacı yatmaktadır. Nitekim bu iki kurum arasında yaptığı karşılaştırma (s. 152-56), içerdiği tarihî hatalar¹⁹ bir kenara, tamamen bu ön yargının ortaya konulmasından ibarettir. Bu iki kurumun karşılaştırılması hususu bir başka yazıya bırakıldığı için burada ele alınmayacaktır. Esasen yazarın eseri bu kadar hacimli yazmasına ve büyük kısmında üniversite tarihini anlatmak üzere bu kadar nakilde bulunmasına gerek yoktu, yazarın sıkça başvurduğu Walter Rüegg’in derlemesi üniversite tarihine dair daha derli toplu bilgi vermektedir.

Bilgi Üniversitesi’nin kurucusu Latif Mutlu (ö. 2016), -TÜSİAD için hazırladığı rapor ve TÜBA’daki konuşması hariç tutulursa- yüksek öğretimle ilgili üç eser yazmıştır. Bu eserlerde genel olarak yüksek öğretimin yönetimi, finansmanı ve yüksek öğretim talebinin karşılanması üzerinde duran Mutlu’nun Amerikan modelini savunduğu, ayrıca vakıf üniversiteleri lehine teklifler getirdiği görülmektedir. Daha önceki yazımızda da değindiğimiz üzere, Bilgi Üniversitesi 2000’li yılların başlarından itibaren, özellikle tercüme yoluyla yüksek öğretim alanında yayın yapan üç önemli yayıncıdan biri durumunda olmuştur.²⁰ Buradaki tercüme eserlerin seçimi de Mutlu’nun yaklaşımını destekler mahiyettedir. Mutlu, *Eğitim Düşünceleri*

19 Yazardan “Mutezileciler” diye bir grup olduğunu, Hanefî mezhebinin “Tanrı’nın sözünden çok dünyevi düşüncelere dayalı” olduğunu (s. 39), Osmanlılar dahil bütün İslam âleminde özgün bir kelam eseri yazılamadığını (s. 47), İbn Akîl’in kitaplarının fıkıh ilminin temel eserleri olarak kabul edildiğini (s. 64), Gazzâlî’nin “son büyük şeriat yorumcusu (müçtehit)” olduğunu ve “ondan sonra içtihat yolunun kapandığını” (s. 69), medreselerde “nedenselliğin tartışılmasının yasaklanmış olduğunu” (s. 155, 287, 289) öğrenmekteyiz. Yazarın, İslam dini ve tarihi hakkında doğru dürüst bir bilgi ve kavrayışa sahip olmadığını gösteren bu tür ifadeler bol miktardadır. Ayrıca yazar, wikipedia yerine -pek çok makale, tez, kitap çalışmasını geçelim-, *TDV İslâm Ansiklopedisi*’nin maddelerine baksa bu kadar hatalı bir yazım ortaya çıkmazdı. Fakat amaç, tarihin daha sağlıklı bir şekilde anlaşılmasından ziyade mevcut ideolojik konumu ve ön yargıları meşrulaştıracak tarzda geriye doğru seçmeci bir tarih okumasıdır. Yazarın, “Gazali, akla dayanan tüm düşünce akımlarına, felsefeye, hatta doğa bilimleri, matematik ve mantığa karşıdır” şeklindeki ifadesi de (s. 67), konuya dair hiçbir ciddi okuma yapmadığını ve naklettiği bilgileri dahi teemmül etmediğini göstermektedir; çünkü konuyla ilgilenen herkesin malumudur ki, mantık eserleri yazarak fukaha nezdinde bu ilmin gerekliliğini savunan ve medreseye mantık eğitimini sokan kişi Gazzâlî’dir.

20 Bk. Başoğlu, “Türkiye’de Üniversite, Medrese ve Yüksek Öğretime Dair Tercüme Eserler (1980’den Günümüze)”, s. 164.

(1997) isimli eserinde yüksek öğretime dair bazı sorunları dile getirmekte, özellikle özel sektörün üniversite ve meslek yüksek okulu açmasına izin verilmesi gerektiğini, devletin diğer alanlarda ve kurumlarda olduğu üzere eğitim alanında da özel sektör kadar iyi eğitim veremediğini söylemekte, üniversitelerin özertleştirilmesini, öğrencilerin yüksek öğretim masraflarına ciddi düzeyde katkı vermesini savunmaktadır (özellikle bk. 231-32, 234-35). Mutlu'nun daha sonra yayımladığı iki eseri de benzer görüşleri tekrarlamaktadır. *Türkiye'nin Uygarlık Yolu Üniversitelerden Geçiyor* (2007) ve *Rektör Seçimi* (2009) adlı eserleri içerik olarak birbirine benzemekte, *Rektör Seçimi*'nin sonuç kısmı (s. 50) yüksek öğretimle ilgili görüşlerini ana hatlarıyla özetlemektedir. Savunduğu temel husus, vakıf üniversitelerinde olduğu üzere devlet üniversitelerinde de müteveli heyeti sistemine geçilmesidir. Mutlu, gerek devlet gerek vakıf üniversitelerinin istihdama yönelik olarak kurulması ve yeterli öğretim elemanı yetiştirilmeden ve planlama yapılmadan üniversite açılmaması gerektiğini söylemektedir (*Rektör Seçimi*, s. 12). Temel eğitim dışında parasız eğitimin doğru ve verimli bir yol olmadığını (s. 16-18), ayrıca devlet üniversitelerinde çalışan akademisyenlere sağlanan bazı imkânların vakıf üniversitelerini de kapsayacak şekilde düzeltilmesi gerektiğini (s. 20-21, 50) savunur. Ona göre “Dünyanın en iyi yönetim biçimi olarak kabul gören ABD'deki Müteveli Heyet sistemi ile üniversitelerimizi yönetmenin, demokrasi yönünden olduğu kadar verimlilik yönünden de gerekli olduğu görülmektedir” (s. 27; ayrıca bk. s. 44; aynı cümle için ayrıca bk. *Türkiye'nin Uygarlık Yolu*, s. 109; ayrıca bk. s. 113 vd.). Ülkede iki asırdır, tahlil etmeden, ciddi bir ilmi temele dayanmadan, “çağı hızlıca yakalamak üzere” bir kurumu toptan ithal etme mantığı, daha önce Fransa modelinde olduğu gibi bu sefer Amerikan modelinde yürümektedir:

ABD'nin eğitimle ilgili yasalarını kendiliğimizden alarak yürürlüğe koymamız her şeyden önce bize zaman kazandıracaktır. Üniversitelerimizde oluşan müfredat, ABD kaynaklı olduğu gibi, ders kitapları da ABD'den ithal edilmektedir. Müfredatı alıyoruz, akademik sistemini benimsiyoruz, ders kitaplarını da ithal ediyoruz, master ve doktora yapacak öğrencilerimizi de tercihen ABD'ye gönderiyoruz. Geriye sadece yönetim biçimi kalıyor. Dünyanın en başarılı üniversitelerinin yönetim biçimini, dışarıdan bir öneri gelmesini beklemeden, kendiliğimizden uygulamaya başlamamızın her bakımdan ülke yararına olduğu açıkça görülmektedir (s. 29, vurgular tarafımıza aittir; aynı ifadeler için bk. *Türkiye'nin Uygarlık Yolu*, s. 115).

Yazara göre yüksek öğretim talebinin karşılanamamasının asıl sebebi parasızlık olup (*Türkiye'nin Uygarlık Yolu*, s. 53) bu da özel sektöre alan

açılması ve öğrencilerin eğitime katkı payının artırılmasıyla olur, geliri yetersiz olan öğrenciler için İngiltere ve ABD'deki gibi kredi sistemi getirilmelidir (*Türkiye'nin Uygarlık Yolu*, s. 65 vd., 79-80, 88). Mutlu, bir ilim ve düşünce adamı olarak değil, bir işletmeci ve siyasetçi olarak konuşmaktadır. Sözcülük yaptığı görüş dışında, Türkiye'de özel meslek yüksek okulları tarihi hakkında anlattıkları dikkate değer bilgiler içermektedir (*Türkiye'nin Uygarlık Yolu*, s. 125-40). Kitaplarında bunun dışında bilim, eğitim ve yüksek öğretimle ilgili çokça tekrarladığı sözde tarih yorumları, en hafif tabiriyle Batıcı bir zihnin kafa karışıklığını, pek çok yerde ise techilin (geçmiş ilmî birikimden tamamen habersiz bırakma, kültürel yabancılaşmayı sağlayarak âdeta bedeviliğe döndürme ve kültürel sömürgeleştirmenin) sonuçlarını ortaya koymaktadır.²¹

Doğrudan yukarıdaki tartışmada yer almamakla birlikte 1990'lı yılların ruhuna ve gündemine uygun olarak görüşlerini ortaya koyan başka yazarlar da bulunmaktadır. Bunlardan biri eğitim bilimleri profesörü Hüseyin Korkut'tur. Onun *Sorgulanan Yüksek Öğretim* adlı eseri (2001), yazarın kırk iki yıllık meslek hayatı boyunca eğitim sorunları hakkındaki düşüncelerini kaleme aldığı çeşitli gazete ve dergi makalelerinden oluşmaktadır. Eserin -beş bölümden oluştuğu söylenmekle birlikte (bk. Sunuş)-, dört bölümü vardır: Üniversitede model arayışları başlıklı birinci bölümde Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Fransa ve Türkiye üniversite sistemleri

21 Örnek vermek gerekirse, "Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan I. Meşrutiyet'e kadar, devletin eğitim diye bir sorunu ve düşüncesi yoktu" (*Eğitim Düşünceleri*, s. 5) diye Osmanlı Devleti'ni eleştirirken, bir başka eserinde gelişmiş bir ülke olarak ABD'yi örnek gösterme sadedinde "ABD Eğitim Bakanlığı 1979 yılında kurulmuş olup ülkenin en genç bakanlığıdır. Eğitimle doğrudan ilgilenmez ve eğitimi yönlendirmez. Taşrada teşkilatı yoktur... ABD Eğitim Bakanlığı'nda Talim Terbiye Dairesi bulunmuyor. Bakanlık öğretmen tayini ile ilgilenmez, öğretmenlerin sicilini tutmaz. Okunacak kitapların seçilmesine karışmaz" demektedir (*Türkiye'nin Uygarlık Yolu*, s. 86, 87; ayrıca bk. 97-98). Şunlar da techil amelîyesine maruz kalmış bir zihnin din ve tarihle ilgili hatalı değerlendirmelerindendir: "İbni Rüşt, Muhittin Arabi ve İslam düşünürlerinin Aristo'nun ve diğer eski Yunan filozoflarının eserlerini aslına sadık kalarak gündeme getirmesi..." (*Eğitim Düşünceleri*, s. 43); "Avrupa'dan 500 yıl sonra çağdaş eğitime yer veren Osmanlı toplumunda..." (*Eğitim Düşünceleri*, s. 79); "Halk, İmam Gazali'nin koyduğu prensibe uygun olarak eğitimin sadece uhrevî olduğunu sanıyor, Kuran, fıkıh ve şeriat 'hülle'lerinin ilim olduğunu kabul ediyordu" (*Eğitim Düşünceleri*, s. 79), "Stuart Mill'in özel okulları devlet okullarından üstün tutan görüşü, bugün bir evrensellik kazanmıştır" (*Eğitim Düşünceleri*, s. 117). Şu cümle de benzer bir tarih fecaatidir: "Aynı yıl (1231), Papa da üniversitelerin özerkliğini tanımıştı. Yedi yüz yıldan beri var olan üniversitenin idari özerkliği, Türkiye'de böylece ortadan kaldırıldı" (1982 Anayasası ve YÖK kastediliyor, *Eğitim Düşünceleri*, s. 92). Eserleri bunun gibi, İslam tarihi hakkında olduğu kadar Avrupa tarihi hakkında da, söylentilere dayalı inanışların bilginin yerini aldığı, düpedüz yanlışlarla, anakronik karşılaştırmalarla ve çarpık bir tarih tasavvuruna dayalı örneklerle doludur.

karşılaştırılmakta ve ağırlıklı olarak Türkiye üniversitelerindeki yönetim sorunları ele alınmaktadır (s. 19-131). İkinci bölüm özerklik ve akademik liderlik konularına (s. 135-74), üçüncü bölüm kalite ve öğretim üyeliği ile ilgili sorunlara (s. 177-250), dördüncü bölüm devlet politikası ve ekonomiyle eş güdüme ve üniversite-hükümet ilişkilerine (s. 253-95) ayrılmıştır. Bölümler içerisinde her alt başlığın sonuna konuyla ilgili kaynakça, yine birkaçı hariç başlıkların sonuna da farklı adlarla (sonuç, özet ve değerlendirme, öneriler gibi) birer kısım eklenmiştir. Yazarın “İmam hatip lisesi mezunlarının, ilahiyat fakültesi yerine siyasal bilgiler ve iktisadi idari bilimler fakültelerinin kamu yönetimi bölümlerine, eğitim fakültelerine, polis akademilerine girerek, tarikat bağlantılı laiklik karşıtı, kamu görevlisi ve yöneticiler yetişmesine yol açan bir zemin hazırlamıştır” (s. 12-13) şeklindeki “önemli” tespiti, 28 Şubat darbe döneminin zihniyetine uygun düşmekte; aynı zamanda eserin sonuç ve önerilerinin “evrensellik, çağdaşlık, bilimsellik”inin anlam çerçevesini ortaya koymaktadır.

Tipçı-cerrah Ali Menteş (ö. 2002) tarafından kaleme alınan *Yeniversite* (2000), yazarın bilimin yeni bir döneme gireceği beklentisine dayalı olarak üniversite ile ilgili görüşlerini ortaya koyma amacını taşır. Yazarın, üniversiteyi Türkiye ile sınırlı olmaksızın ele alan bir yaklaşım çabası olmakla birlikte, fikir beyan ettiği -öğretim üyelerinin kalitesi, terfi, üniversite eğitiminin hedefleri, finansman, üniversitede bilim dili gibi- konular, Türkiye'deki üniversitelerde görülen sorunlar etrafında gelişmiştir. Yazar bilimin kısa bir tarihini verdiği ilk bölümde, bilim geleneğinin -içinden geçtiği kültürlerden ve dinlerden bağımsızlığını koruyarak, birikimli bir ilerleme göstererek- baştan beri tek bir süreç izlediği (s. 9, 50) şeklinde -tarihi gerçeklikle bağdaşmayan- bir görüşten hareket eder. Ona göre, bilimin gelişimi bilgelik çağı ve bilgi çağı olarak ikiye ayrılır; medrese bilgelik çağının, üniversite ise bilgi çağının öğrenim kurumudur, üniversitenin özellikle lisans üstü kısmı medrese yapısından kalma özellikler taşısa da ondan farklı bir kurumdur (s. 14, 96); üniversite, dünyada bilinen biçimiyle bilimsel bilginin toplu olarak bulunduğu yerdir (s. 26). Yazara göre, bilgi çağında bilimin, “süresiz bir yeniden gerçek üretme süreci” olduğu kavranmıştır; bilim öğrenimi daha da demokratikleşmiş, üniversiteler sanayi devrimiyle birlikte yaygın meslek eğitimi işlevi de üstlenmişlerdir (s. 14-15). Yazar, gelecekteki bilim döneminin ise “bilginin bilgelikle zenginleştirilmesi” şeklinde olacağı, ancak yeni dönemin bilim kurumlaşmasında üniversitenin özelliklerinin ve dolayısıyla bilginin ağırlık taşıyacağı kanaatindedir ve bu yüzden yeni kurumu yeniversite olarak adlandırır (s. 96-97). İkinci ve sonraki bölümlerde Türkiye'de üniversite tarihine ve sorunlarına değinen yazar, Türkiye'de ilk dönemlerde eğitim anlayışının

Orta Avrupa egemenliğinde olduğunu, II. Dünya Savaşı sonrasında ise Amerikan gerçeğini tanıdığını söyler. 1980-1990 yılları arasında Türkiye’de yüksek öğretimi etkileyen değişimlere işaret eden yazar, üniversitelerin kurum olarak bu değişime ayak uyduramadığı kanaatindedir (s. 23). Bu kısa tarih anlatımının devamında üniversite eğitiminin yeni hedeflerinden bahsederken (s. 26 vd.) aslında yeni bir şeyden bahsetmemektedir. Çünkü ona göre, Türkiye’deki 1933 “üniversite devrimi”nin odağında birey oluşumu yahut “çağdaş bireyler yetiştirilmesi” bulunmaktadır, ancak 1940’lardan itibaren eğitim öğretime feda edilerek üniversite bir karşı devrime uğratılmış, odağı kaybettirilmiştir; dolayısıyla “Ulusal üniversitenin birinci görevi bu karşı devrimi yenmektir” (s. 29-30, 98). Yazar, 1980’li yıllardan itibaren uluslararası atıf indekslerince taranan dergilerde yayımlanan makaleler açısından fen bilimleri ile diğerlerini (sosyal bilimler, arkeoloji, hukuk, eğitim bilimleri, felsefe) karşılaştırır, ikinci grubun son derece düşük oluşunu vurgular ve Türk toplumunun sosyal dinamiklerini araştırmada üniversitenin ciddi bir çaba içinde olmadığı kanaatine varır (s. 30-32; yazar atıf indekslerince taranmanın akademik başarının tek ölçütü olmadığını daha sonra söylemektedir, s. 60-61). Yazara göre, üniversite eğitiminin öncelikli amacı -Ortega y Gasset’in kanaatinden farklı olarak- bir meslek edindirmek değil birey olmayı sağlamaktır (s. 33-34). Bu kültürel bir hedeftir ve yazarın “birey olmayı” bilim ve dogmalar karşıtlığı içinde açıklaması (s. 28-29), dini tarihte kalmış bir vâkıa olarak dışlayan ve bilgiyi duyularla sınırlayan pozitivist ideolojiye dönüşten başka bir şey değildir. Yazara göre bütün dünyada üniversite sisteminin sorunu, kendini tanımaması, bir başka ifadeyle seçkin bilim adamları zümresini yenileyebilecek bir düzen kuramaması, alt grupların (öğretmen, okutman, yönetici, entelektüel, sahte-bilimci, paracı vb.) daha kalabalık ve güçlü olmasıdır (s. 43). Dolayısıyla seçkin bilim adamlarını diğerlerinden ayıran ve her birini kendi yerine yerleştiren bir sistem kurulması gerektiğini söylemekte, ama bunun nasıl yapılabileceğine dair bir sistem önerisi getirmemektedir (s. 45-46, 48-49). Yazar, Eğitim fakültelerindeki öğretim üye sayılarının 1990’lı yılların başında kısa sürede ikiye katlanması örneğinden yola çıkarak “hiçbir bilim sisteminin niteliğini koruyarak beş yılda kendisini iki misli üretebileceğini” söyler ve akademik terfideki yolsuzlukları eleştirir (s. 46-47). Oysa yazarın, bu tür bir mucizenin ilk defa olmadığını, mesela 1933 devriminin de bir gecede böyle öğretim üyeleri yaratan mucizevi bir olay olduğunu hatırlaması gerekirdi.

Buradaki tartışmalara ve tartışmanın taraflarına dair temelden bir eleştiri getirmemiz gereklidir. Türkiye’deki üniversite, modernleşme yolunda dümenin başına geçen ve mahza mukallit olan köktenci Batıcılık’ın eseridir.

Malum olduğu üzere, fıkhıta mukallid-i mahz, içtihat edemez ve dolayısıyla bir mezhep tesis edemez, var olan bir mezhebi yenileyemez; böyle bir kişinin mevcut mezheplerden birine uyması ve ondan nakilde bulunması gerekir. Fakat bu şekilde tutarlı davranırsa bile değişen şerâite (şartlar) ve nevâzile (yeni hadiseler) çözüm üretme kabiliyeti çok sınırlıdır. Buna karşılık bir de hevasına uyarak hareket ediyorsa, usulsüz telfik yapmayı seçer ve bir meselede farklı mezheplerden işine geldiği şekilde hükümleri alma yoluna gider, böylece şeriatın dışına çıkmış ve aslında hiçbir mezhebe uymamış olur; böyle bir telfikle alacağı abdesti de kılacağı namazı da sahih olmaz. Türkiye'deki mukallid-i mahz Batıcı elitlerin yaptığı da buna benzemektedir. Sömürgecilerin talebi, Türkler'e karşı kazanılan zaferin tahkim edilmesi, yeni kurulan devletin Batı'nın yedeğinde küçük veya orta boy bir takipçi olmasıydı; bu da istiklal sahibi olamayacak şekilde kültürel köklerinden koparılmayı, mukallitliği ve bağımlılığı teminat altına alan bir ideolojik ve kültürel sömürge sisteminden geçiyordu. Yeni devletin yöneticileri birçok kurumda olduğu gibi üniversiteyi de toptan ama şeklen ithal yoluna gittiler; çünkü yaptıkları işin tepeden inmece ve zorba mahiyeti gereği şeklen ithal edebilirlerdi, zaten zemin ve şartlar imkân vermediği için aynıyla taklit edemezlerdi. Fakat Batı'daki herhangi bir modeli tam olarak taklit etmeyip aynı meselede farklı zamanlarda farklı modellerden yama yaptılar, yani herhangi bir modele uymayan usulsüz telfik yoluna gittiler. Üstelik modernliğin sabit bir şeriatı (değerler sistemi) olmayıp şerâit değiştikçe sürekli değiştiğinden ve buradakiler de içtihat ehli olmadıklarından sürekli keyfî telfik yolunu izlemek zorundaydılar, kendileri bir model üretmezlerdi. Dolayısıyla Batı'daki çölleşme büyürken ve tedennî derinleşirken onların mukallitleri de her on yılda bir askerî darbelerle rotayı yeniden ayarlayarak gecikmeli de olsa yeni duruma dahil olmaktan başka bir yol izlemediler. Kurdukları üniversite de hiçbir zaman -Batı'daki üniversitelere nispetle- taşra üniversite olmaktan kurtulamadı. Dün medreselileri çağ dışı kalmakla suçlayan, bugün -Hegelci tanrı-devletin içindeki sanal akademik özgürlüklerini kaybetmeleri sebebiyle sızlananlar, çölün kendilerine ulaştığının farkında olmadılar. Bu durum yüksek öğretimle sınırlı değildir. Aslında -temelde techîl ameliyesine dayansa da artık sadece kültürel sömürgeciliğin esaret zincirlerinden ibaret olmayan- ruh ve zihin dünyasındaki çarpıklık ve hastalıklar; siyaset, ekonomi, hukuk, genel eğitim, yüksek öğretim, şehirleşme gibi pek çok alandaki sorunların kaynağıdır. Dolayısıyla mevcut yayınlarda üniversite fikri adına temelli bir tartışmaya rastlanmamaktadır; bir "Türk üniversitesi var mıdır?" sorusu sorulmamaktadır; Türkiye'ye has, özgün bir yüksek öğretim modelinin irapta mahalli yoktur; Türkiye'deki üniversitenin kültürel olarak kime hizmet ettiği hususu ise pek sorgulanmamaktadır. Temeldeki sorundan ve satıhtaki diğer sorunlardan

çıkış yolu elbette bulunmaktadır, ancak buna niyet etmek ve büyük zelzele vuku bulmadan önce işe girişmek gerekir; çürük binayı yenilemek yerine payandalarla desteklemek ve yeni çürük binalar eklemek çözüm değildir.

b) Bitmeyen Reform

Kasım 2002’de AK Parti’nin iktidara gelişiyle tekrar başlayan yüksek öğretimde reform tartışmaları kapsamında Sakarya’da yayımlanan *Nasıl Bir Üniversite?* (2004) adlı eserde bir grup akademisyen reforma dair görüşlerini ortaya koymaktadır. Toplam on makalenin yarısı ilkeler, akademik özgürlük ve akademik ahlak üzerine olan (s. 13-102) kitabın iki makalesi Türkiye’deki akademisyenlerin yayın performansını incelemektedir (s. 193-240). Kitabın editörü, iktisatçı Coşkun Can Aktan ideal üniversite ile ilgili on ilkeyi ele aldığı giriş yazısının yanı sıra (s. 13-21) akademik rekabet ve hareketlilikle ilgili bir başka yazı daha yazmıştır (s. 103-20). Kitapta -akademik özgürlükle ilgili yazılarda çokça rastlandığı üzere- bilimsellik pozitivist bir anlayışla, özgürlük liberal ideolojiye göre algılanmaktadır. Üniversite “bilim dininin kilisesi” ve “evrensel gerçekliği araştırmakla görevli bilim adamı ve araştırmacılarından oluşan bir topluluk” (s. 51) olarak kutsanmaktadır. Modern bilimin uzun süre üniversite dışında geliştiğini hatırlarsak, bu tür ifadelerin tarihi gerçeklikle pek örtüşmediğini söyleyebiliriz. Aktan’ın ikinci yazısında önerdiği “Akademik Performans Değerlendirme Sistemi” ile ilgili önerileri, sonraki gelişme ve düzenlemelere yansımış -veya en azından onlarla uyum içinde- görünmektedir. Engin Yıldırım ve Mehmet Duman’ın “Akademik Özgürlük ve Üniversite Özerkliği” başlıklı yazıları, herhangi bir bilgi alanının güç ilişkilerinden bağımsız ele alınamayacağının farkında olarak, üniversitenin tarihi gelişimi ve günümüzdeki durumu hakkında daha gerçekçi ve dengeli bir tahlile dayanmaktadır. Bahattin Akşit’in “Bilgi Toplumu ve Üniversiteler” başlıklı yazısı (s. 121-58) Parsons ve Bourdieu’dan hareketle Amerikan ve Fransız üniversitelerini ele almakta, ardından “araşsal epistemoloji”nin geçerli hale geldiği enformasyon çağında modern üniversitelerin dönüşümüne değinmektedir. Daha sonra klasik üniversitelere alternatif olarak gelişen yeni üniversite tiplerini incelemektedir. Eleştirilecek bir husus, üniversite hakkında yazan pek çok kimsenin yazılarında olduğu üzere Akşit’in yazısında da medreselerin kapatılmasının anakronik gerekçelere bağlanması ve sömürgeci-kültürel yıkımın meşrulaştırılmasıdır. Ayrıca “Darülfünunun kapatılması -darbe dönemi ölçüleri dışında- hangi akademik liyakat ve kalite ölçülerine uygundu?” diye sorgulamak gerekirdi. Yazıda Türkiye’deki üniversitelere dair bir tipoloji denemesi de yapılmaktadır (s. 149-50). Cafer Marangoz’un “Çağdaş Üniversite Üzerine Düşünceler” adlı yazısı (s. 159-92), üniversitedeki

sorunların esasen ekonomik, siyasî ve sosyal yapıdaki sorunların yansıması olduğu tespitinden yola çıkar. Türkiye ile ilgili istatistikî verilere dayalı bir durum tespiti yaptıktan sonra verimlilik ve başarı açısından diğer ülkelerle, özellikle de Güney Kore ile bir karşılaştırmaya yer verir (s. 165, 169). YÖK'ün olumlu, yararlı ve tenkit edilecek yönlerini maddeler halinde sıraladıktan (s. 165-69) sonra Türkiye'deki üniversitelerin KİT'ler gibi işlediğini ve verimliliği ön planda tutmadığını söyler (s. 169). Altı başlık halinde yapılması gereken düzenlemelere dikkat çeken Marangoz, özellikle gerek öğrenciler gerekse öğretim üyeleri arasında çalışanla çalışmayanı eşitleyen sistemi de eleştirir (s. 173-74, 176), "Devlete çok pahalıya mal olan üniversiteler, milletten aldıklarının karşılığını verebilmelidir" der (s. 184). Ardından yirmi bir maddelik bir öneri listesi verir.

Bir önceki eserin editörü olan Coşkun Can Aktan, *Özlenen Üniversite / Yaşanan Üniversite* adlı eserinde (2003), gündemde olan yüksek öğretim reformuna dair kendi görüşlerini dile getirmiştir. Millî Eğitim bakanı ve YÖK başkanına yazdığı mektupları, ideal üniversite için gerekli gördüğü özerklik, özgürlük, ahlak, liyakat, bilgi, erdem, saydamlık, rekabet ve hareketlilik konularını ele aldığı kısa bölümlerin ardından Türkiye üniversitelerinde eleştiri konusu olan sorunlara değinmektedir. Yazar, "Sorunun ana kaynağı çoğu zaman insanlar değil, sistemdir" (s. 111) derken isabetlidir. Üniversitelerin yeniden yapılandırılmasına yönelik çözüm önerileri (s. 117-18), sonraki süreçte kısmen uygulanmış görünmektedir.

Kimya profesörü olan Osman Çakmak, *Bilgi Çağında Eğitim ve Üniversite* (2003) adlı çalışmasında, ülkemizde eğitim problemlerinin şimdiye kadar gerçek problemler yerine ayrıntı ve gölge problemleri şeklinde tartışıldığını, yapılanların yap-boz uygulamalarından ibaret kaldığını, kendisinin gerçek problemlere ışık tutmayı amaçladığını söylemektedir (s. 12-13). Esasen kendi tecrübe ve gözlemlerine dayalı olarak (s. 14) hazırladığı ve beş bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde yüksek öğretim ve araştırmada kalite ile bilim politikası ele alınmakta; ikinci bölümde yazarın bakış açısından "gerçek problemler"e değinilmekte; üçüncü bölümde bu problemlere yönelik "gerçek çözüm önerileri" dile getirilmektedir. Gerçek problemleri on sekiz madde halinde sıralayan (s. 61-66) yazar, eğitimin bir zevk değil eziyet haline geldiğini, esasen öğretim yapıldığını söylemektedir (s. 61). Yazara göre eğitimin kök problemi "öğrenmenin yerini öğretme"nin esas alınmış olmasıdır (s. 70). Dördüncü bölümde "Üniversite Reformu" başlığında tartışılan sorunlar, özellikle 2000'li yıllardan sonraki pek çok rapor veya araştırma yazarının etrafında dolaştığı konulardan oluşmaktadır: Yönetim, akreditasyon, akademik terfi sistemi, yabancı dilde eğitim, ikinci öğretim, doktora eğitiminin amacı

ve kalitesi, yurt dışında eğitim, finansman vb. Son bölüm ise çeşitli gazete yazılarından oluşmaktadır. Yazarın 2003'te sıraladığı sorunların bir kısmı günümüzde çözülmüş görünmektedir, ancak çoğu hâlâ geçerlidir: “Ölçme ve değerlendirmede neredeyse sadece testlerin kullanılması”, “meslekî eğitimde dahi tüm ortaöğretimin üniversite endeksli hale gelmesi”, “yenilikleri hızlı ve yaygın bir şekilde kendi dilimize kazandıran müesseselerin mevcut olmaması”, “araştırmaların ülke kalkınmasına katkı için değil de unvan almak için yapılıyor olması”, “araştırma öncelikleri belirlenmediğinden lisansüstü çalışmaların rastgele konularda yapılması”, “uluslararası çapta araştırma merkezleri kurulamamış olması”, “yurtdışına araştırmacı gönderilmesinin temel bir bilim politikasına dayalı olmaması” vb.

Dünya ve Türkiye’de Üniversite adıyla Bayburt Üniversitesi tarafından 2016’da yayımlanan derleme eser, esasen aynı üniversite tarafından düzenlenen “Türkiye’de Üniversite’nin Geleceği ve Bayburt Üniversitesi” başlıklı çalışmaya dayanmaktadır (s. 2). Eser, başlığının çağrıştırdığı şeylerin aksine dünyada ve Türkiye’deki üniversitelere yahut yüksek öğretim sistemlerine dair bir araştırmadan ziyade “Türkiye’de üniversitenin tarihini ve üniversite fikrini/sorunsalını” ele alan yazılardan oluşmaktadır. Editörlerin de dikkat çektiği üzere eser, Türkiye’de üniversitenin geleceğine dair bir yazı içermektedir. Eserde biri “Dijital Çağda Üniversiteler” başlıklı, nispeten eski tarihli (1996) bir makalenin çevirisi, diğerleri Türkçe telif olmak üzere toplam yirmi beş yazı yer almaktadır. Telif makalelerin çoğu (on beşi), çeşitli Eğitim fakültelerinden veya eğitim bölümlerinden gelen akademisyenlere aittir. Editörler, odaklandıkları konular itibarıyla makalelerin beş gruba ayrılabilirliğini söylemektedir (s. 2): 1. Teorik çerçevede üniversite, 2. Üniversite tarihi, 3. düşünürlerde üniversite, 4. üniversitenin işlevleri, 5. Bayburt üniversitesi ile ilgili yazılar. Türkiye’de üniversitenin ıstıraplı serencamını ele alan yazılardan Ayhan Bıçakçı’nın “Türkiye’de Üniversite” ve Mustafa Gündüz’ün “Anılarda Üniversite Sorunları ve Eleştirileri” başlıklı makaleleri okunması gereken ilginç yazılardır. Necmettin Tozlu’nun “Üniversitenin Mesuliyeti” başlıklı makalesi ise hem Türkiye’de üniversitenin serencamına değinmekte hem de ideal bir üniversitenin çerçevesini sunmaya çalışmaktadır. Ancak, mevcut şartlarda gerçekleşmesi şibh-i muhal olan bir şeyi talep etmektedir.

Yüksek öğretim alanıyla ilgili yayımlanan çalışmalardan biri de mühendis kökenli olan ve bu makalenin yazıldığı tarihte Millî Eğitim bakanı olarak görev yapan Mahmut Özer’in *Türkiye’de Yükseköğretimde Büyüme ve Dönüşüm* adlı (2021) kitabıdır. Yukarıda geçtiği üzere Bekir S. Gür ve Talip Küçükcan ile birlikte *Yükseköğretimde Kalite Güvencesi* adlı çalışmayı gerçekleştirmiş olan Özer’in eğitim politikaları ve meslekî eğitime dair birer kitabı

ile Türkiye’de son yirmi yılda eğitim sistemindeki gelişmeleri ele alan bir kitabı bulunmaktadır (*Eğitim Politikalarında Sistemik Uyum*, 2021; *Türkiye’nin Mesleki Eğitim İle İmtihanı*, 2020; *Türkiye’de Eğitimin Evrenselleşmesi*, 2022). Eserdeki yazıların çoğu, yazarın Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi rektörlüğü esnasında yazdığı yazılardan oluşmaktadır. Bu yazılardan dördü yine aynı üniversiteye ait olan *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*’nde, biri başka bir dergide yayımlanmıştır; biri TÜBA için hazırladığı bir rapordur; yazıların çoğunluğu ise 2016-2017 yıllarında yazılmış gazete makalelerinden oluşmaktadır. Yazarın konuyla ilgili araştırmalarının bulunması, yönetici olarak yüksek öğretimde görev almış olması, yazıların özellikle son on yılın tarihine not düşmesi itibarıyla eser önem arz etmektedir. Yazılar ağırlıklı olarak Türkiye yüksek öğretiminde 2006 yılı sonrası genişlemenin getirdiği kalite, yeterli ve yetkin doktoralı araştırmacı yetiştirilmesi, uluslararasılaşma, bilimsel üretim gibi konulara odaklanmaktadır. “Üniversite ve Medeniyet İlişkisi” yazısı (s. 109-13) bunun bir istisnasıdır. Öğrenci sayısı itibarıyla Türkiye yüksek öğretim sisteminin -Çin, Hindistan, ABD, Brezilya ve Rusya’dan sonra- dünyadaki altıncı büyük sistem haline gelmiş olmasının (s. 122, 131, 149, 156) ne anlama geldiği, etkileri; bu durumun nüfus, ekonomi ve nitelikli yayın gibi açılardan dünyada 17-18. sıralarda olan ülke için gerçekçi bir iyileşme umudu olup olmadığı üzerinde durulması gereken bir konudur. Yazar, benzer bir büyümenin doktoralı araştırmacı sayısında meydana gelmemesini yüksek öğretimdeki önemli bir sorun olarak teşhis etmektedir (s. 20, 102, 133-34, 156, 188). Yazarın iki yazısı, yüksek öğretimde misyon farklılaşmasıyla ilgilidir; bunun önemi açık olmakla birlikte, nasıl gerçekleştirileceği önemli bir sorundur. Sadece misyonla ilgili olmayıp genelde yüksek öğretimin bütününde, yüksek öğretim kültürü, bölümlerin yapısı ve yüksek öğretimdeki “bilim” algısı gibi temeldeki bazı sorunlar yeniden gözden geçirilip düzeltilmedikçe, yapılacak iyileştirmelerin nicelik alanıyla sınırlı kalması yüksek ihtimaldir.

c) Felsefi-Sosyolojik İncelemeler

Eğitim fakülteleri dışında diğer fakülte ve bölümlerin, özellikle felsefe ve sosyoloji gibi bölümlerin de yüksek öğretim konusuna eğildikleri görülmektedir. *Toplum ve Bilim* dergisinin yukarıda bahsedilen özel sayısı dışında burada şu çalışmalara değinebiliriz: Kaan Ökten’in *Heidegger ve Üniversite* (2002) başlıklı çalışması, XX. yüzyılın Alman filozofu Heidegger’in üniversite anlayışını özellikle varlık ve siyaset ilişkisi, üniversitenin misyonu gibi belirli sorular çerçevesinde ortaya koymaya yöneliktir (s. 2-3). Yazar, özellikle Heidegger’in üniversite ile ilgili görüşlerini ortaya koyduğu siyasî-tarihi

bağlamı, iki dünya savaşı arası Almanya'sındaki fikrî ortamı ve onun bu bağlamdaki yerini anlatır (s. 4-27). Ardından Naziler döneminde Freiburg Üniversitesi'ndeki rektörlüğünü ve üniversite hakkındaki konuşmalarını ele alır (s. 28-81). Görüşlerini özellikle Naziler'in iktidara geldiği dönemde ortaya koyan Heidegger'e göre üniversitenin tinsel-tarihsel-ulusal bir görevi vardır ve bu görevi manevi/tinsel önderliktir; üniversite, "Alman ulusunun önder ve muhafızlarının talim ve terbiyesini bilimden beslenerek ve bilimlerle ifa eden yüce bir okuldur" (s. 39-40). Bilimin çağdaş üniversitede disiplinlere, fakülte ve bölümlere bölünmüşlüğü, onun açısından kabul edilebilir değildir (s. 48-49). Heidegger, yeni Reich'la birlikte klasik üniversitenin ve hıristiyan hümanizminin sona erdiğini, devlet için çalışmanın asıl olduğunu ilan etmiştir (s. 58-59). Modern Hegelci ulus-devletin ve totaliter yönetimin mantığına uygun şekilde, rektör olarak gönderdiği bir talimatta "Konumu ve yeri ne olursa olsun tekil birey hiçbir şey değildir; kendi devleti içindeki ulusumuzun kaderi ise her şeydir" demektedir (s. 78).

Heidegger'in düşüncesi üzerine çalışan bir başka akademisyen, ODTÜ'lü sosyolog Hasan Ünal Nalbantoğlu (ö. 2011), üniversite hakkındaki kendi görüşlerini *Arayışlar: Bilim, Kültür, Üniversite* (2009) adlı makaleler derlemesinden oluşan kitabında ortaya koymuştur. Aslında iki cilt olarak tasarladığı ancak ölümü üzerine sadece ilk cildi yayımlanan bu eserin özellikle ilk bölümü üniversite ile ilgili yedi makalesinden oluşur. O, kendi yorumuna göre, "fikirlerle yaşamayı" hedefleyen ve temel bilimlere öncelik veren XIX. yüzyılın Humboldt Üniversitesi'ne olumlu yaklaşırken, şirketleşen ve teknolojiyi öne çıkaran çağdaş üniversiteyi eleştirir. Heidegger'in ve Frankfurt Okulu'nun -özellikle de Adorno'nun- yorumlarından yola çıkan yazar, varlıkları hemen nesnelere dönüştüren, niceliğin, rasyonalist ve pozitivist bilimciliğin egemenliğindeki çağdaş bilim ve üniversite anlayışına tenkitçi bir tavırla yaklaşır. Yazara göre çağdaş üniversitede temel bilim araştırmaları aleyhine uygulamalı bilim araştırmaları öne çıkmıştır (s. 16) ve ister devlet üniversitesinde ister özel üniversitede olsun akademik eğitim, ağırlıklı olarak modern ulus-devletin ideolojik aygıtlarından biri olarak işlemektedir (s. 30). Yazar, teknobilimin piyasalarla hemhal olduğu günümüz koşullarına uyan üniversite yapılarından (s. 152) "rahatsız"dır. Türkiye'deki üniversite yapılarının, gelişmiş ülkeleri taklit ederek ve çoğu kere beceriksizce şirket üniversite modelini ithal etmesini eleştirir (s. 157). Yazar, akademik dünyada etik sorununu ele alırken ve "Bilimi kendine uğraş seçtiği izlenimi veren kişinin ödemesi gereken bir yaşam faturası vardır" (s. 155) derken ilim-amel uygunluğuna vurgu yapmakta ve -Marksist olmasına rağmen- dindarane bir tavır sergilemektedir. Yazar, modern bilimin ve üniversitenin vardığı noktayı

sorgularken, ona bir alternatif getirmemektedir; ayrıca bu ağacın tohumunu ve geçmişini de sorgulamamakta, sistemin dışına çıkamamaktadır.

Paylaşımlar: Üniversite, Bilgi, Üretim (2016)’in temelinde, Nalbantoğlu anısına ODTÜ’de 2012 ve 2013’te düzenlenen iki sempozyumun bildirileri yer almaktadır. Eserdeki yazılar üniversite, bilgi ve üretim başlıklı üç bölüm halinde düzenlenmiş olup üniversiteyi konu alan yazılar ilk bölümde yer almaktadır.

Yukarıda *Üniversite Araştırmaları Dergisi*’ni yayımladığına değindiğimiz, mühendis kökenli, eski YÖK üyesi Durmuş Günay, yazdığı iki eserle üniversite konusundaki görüşlerini ortaya koymuştur. Sezai Karakoç mektebinden gelen Günay’ın, her ikisi de çeşitli dönemlerde yayımladığı makalelerin derlenmesinden oluşan *Üniversite Felsefesi* (2019) daha çok üniversitenin mahiyetini inceleyen felsefi yazılarına, *Türkiye’nin Üniversite Sorunu – Trajik Bir Yolculuk* (2019) ise üniversitenin Türkiye’deki macerasını ve güncel konularını ele alan yazılara yer vermekte ve bu ikisi birbirini tamamlamaktadır. 1997 tarihli “Üniversitenin Anlamı ve Türkiye’de Üniversitelerin Durumu” yazısından itibaren farklı zamanlarda yazdığı yazılarda bilgi ve görüşleri bakımından felsefi bir tasavvur inşa çabası bulunmaktadır ve yazılarının birçoğunda bu felsefi tasavvurun tekrar ettiği görülmektedir. İlk eserinde görüşlerini en iyi özetleyen yazılar “Üniversitenin Dirilişi” (s. 19-25), “Tarihsel Süreç Bağlamında Üniversite” (s. 51-65), “Üniversitenin Anlamı ve Türkiye’de Üniversitelerin Durumu” (s. 67-81), yeni bir model önerisinde bulunduğu “Bir Üniversite Modeli Önerisi: Yedinci Nesil Üniversite” (s. 145-65) ve Türkiye’de üniversitenin bir üniversite fikrine dayanıp dayanmadığını sorguladığı “Yükseköğretim Sistemimizin Bir Felsefesi Var mı?” (s. 167-75) başlıklı yazılarıdır.

Üniversitenin bir ontoloji ve epistemoloji üzerine oturması gerektiğini, başka ülkelerden aktarılamayacağını, içinde bulunduğu toplumdan ve bu toplumun kültüründen bağımsız olamayacağını söyleyen Günay’a göre, üniversite bir toplumun en üst ve en derin bilgi kurumudur; bilgi üretme (araştırma), iletme (eğitim), yayma (yayın), kamu hizmeti (danışmanlık) şeklinde işlevleri vardır; varlığın tümel/küllî bilgisi anlamında hakikatin peşinde olmalıdır (*Üniversite Felsefesi*, s. 7). Üniversite kelimesinin anlamının evrensellelikle ilgisi yoktur, birlik ve bütünlük anlamına gelir (*Üniversite Felsefesi*, s. 11, 43). Üniversiteyle ilgili temel sorumuz; tefekkür ve bilgelik zafiyeti ile gelenek oluşturamamaktır (*Üniversite Felsefesi*, s. 20; diğer eserinde “Üniversitelerimizin asıl sorunu, bilimin ne olduğuna dair bilinçli felsefi bir zemin üzerine oturmayışıdır”, s. 152). Üniversiteyi iyileştirmeyi yasa çıkarmaktan ibaret gören anlayışı eleştiren Günay’a göre üniversitenin hakikat

medeniyetinin varlık ve bilgi tasavvuruna dayalı olarak kurulmasına, kısacası bir diriliş ihtiyacı vardır, bu diriliş kendi medeniyetimizin dirilişiyle birlikte gerçekleşebilir, ancak bu diriliş öncelikle üniversiteden başlamalıdır (*Üniversite Felsefesi*, s. 22-24). Günay, üniversitenin en önemli misyonlarından olan araştırma yapmakla görevli bir yapının Türkiye'deki üniversitelerin bünyesinde bulunmadığını söylemektedir (s. 128). Günay, Türkiye'de Cumhuriyet döneminden itibaren altı defa yüksek öğretimle ilgili önemli düzenleme yapıldığını söyleyerek kendi önerdiği modeli yedinci nesil olarak adlandırır (*Üniversite Felsefesi*, s. 145-46).

Günay felsefî görüşlerini diğer kitabındaki yazılarda da tekrarlar (mesela bk. *Türkiye'nin Üniversite Sorunu*, s. 7, 53-54, 55; ayrıca "Türkiye'nin Üniversite Sorunu" başlıklı yazı, s. 77-90, 125, 152, 308). İkinci eserinde Türk yüksek öğretiminin önemli sorunlarından biri olarak üniversite ile toplum arasındaki bağların yeterince kurulamamış olmasını gösterir (*Türkiye'nin Üniversite Sorunu*, s. 48, 58). Türkiye'de aydınların kifayetsizlik hissi ve yöneticilere itimatsızlık sebebiyle yüksek öğretimdeki bütün düzenlemelerde kendine özgü bir model geliştirme çabasına girilmemiştir (*Türkiye'nin Üniversite Sorunu*, s. 56).

Görebildiğimiz kadarıyla üniversite konusunda fikir yürüten veya araştırma çalışmaları yapanlar içerisinde ilk defa Günay, özgün, felsefî derinliği olan bir üniversite tasavvuru ortaya koyma çabasına girişmiş ve bütünlüklü bir model önerisi getirmeye çalışmıştır. Bu bakımından Günay'ın görüşleri övgüye değer. Öte yandan önerdiği modelin muhtasar olduğu, açıklanmaya, geliştirilmeye muhtaç hususların da olduğu görülmektedir.

3. Yüksek Öğretim Tarihine Dair Eserler

a) Türkiye'deki Modern Yüksek Öğretim Tarihiyle İlgili Çalışmalar

Türkiye'de tek bir üniversitenin (dârülfünun) olduğu yıllarda, hayli erken sayılabilecek bir tarihte o üniversitenin tarihini yazma teşebbüsü Mehmed Ali Aynî'den gelmiştir. Onun *Dârülfünun Târihi* adlı, ilk baskısı 1927 yılına ait olan eseri 1995, 2007 ve 2021 yıllarında üç ayrı yayınevi tarafından en az üç defa yayımlandı. Aynî'nin bu çalışmasının, dârülfünun aleyhine eleştirilerin yapıldığı bir dönemde, -dönemin dârülfünun emini İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun yazıları da dikkate alındığında- söz konusu kurumu savunma amacı taşıdığı düşünülebilir. Dârülfünunun tasfiyesinden sonra, kurumun tarihi hakkında uzun süre ciddi bir araştırma yapıldığı söylenemez. Konuya ilginin canlanması 1990'lı yıllardan itibaren olmuştur. TDV

İslâm Ansiklopedisi’nin 1993 tarihli “Dârülfünun” maddesinin kaynakçasında, Aynî’nin eserinden sonra yazılmış üç makale ve Ali Arslan’ın -sonradan *Darülfünundan Üniversiteye* adıyla kitaplaşan- doktora tezi dışında müstakil bir çalışma yer almazken, sonraki yıllarda konuyla ilgili araştırma ve yayın sayısında büyük bir artış olmuştur. Sadece Emre Dölen’in beş kitabı, başlığında dârülfünuna yer verir. Ekmeleddin İhsanoğlu da *Darülfünun: Osmanlı’da Kültürel Modernleşmenin Odağı* adıyla iki ciltlik bir eser yazmıştır. Dârülfünunda okutulan dersler, ders veren müderrisler, belirli fakülteler veya ilim dalları da araştırma konusu yapılmıştır. Dârülfünunun tarihine olan ilgi kısmen Türkiye’deki ilk üniversite olmasına kısmen de Osmanlı son dönemine yönelik merakla, Türkiye’nin kendi tarihini yeniden okuma ve hatırlama ihtiyacına bağlanabilir. Fakat gerekçe ne olursa olsun, Türkiye’de genel olarak üniversite veya belirli bir bölüm veya ilim dalının tarihine dair çalışmaların hemen hepsinin yolu bu kuruma çıkar; başlangıçta nelerin yapıldığı veya eksik bırakıldığı, hangi örnekler üzerinden yürüldüğü, sonradan nelerin değiştiği, kurulan yapının kendisinden gelen özelliklerin, üstünlük, eksiklik ve aksaklıkların neler olduğu ancak bu şekilde anlaşılabilir. Kemalist rejim tarihçiliği, pek çok kurumun yanı sıra, -Batı tarzında kurulmuş olmasına rağmen- dârülfünunun da tasfiyesini gerekli ve doğal bir süreç olarak göstermeye çalışsa da, Türkiye tarihiyle ilgili pek çok anlatıda olduğu gibi bu konuda da gerçeğin öyle olmadığı aşikârdır.

Dârülfünun konusunda Ali Arslan’ın *Darülfünundan Üniversiteye* (1995) adlı çalışması, Türkiye’de üniversitenin genel tarihine, Hamit Er’in *İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları* (1993) ve Zeki Salih Zengin’in *Medreseden Darülfünuna Türkiye’de Yüksek Din Eğitimi* (2009) adlı eserleri yüksek öğretimin özel bir alanına dair çalışmalara örnek verilebilir. Benzer şekilde Hasan Sabri Çeliktaş’ın *Osmanlı Yüksek Din Eğitimi Anlayışının Değişimi (XIX. ve XX. Yüzyıllarda)* başlıklı doktora tezi (2017), Ali Arslan’ın *Türk Cumhuriyetlerinden Gelen Öğrenciler* (1994) ve *Edebiyat Fakültesi Tarihçesi* (2004) adlı çalışmaları ile ortak yazarlı çalışmalarından *Türkiye’nin İlk ve Tek Kız Üniversitesi İnas Darülfünunu (1914-1919)* adlı eser de özel bir alana dair çalışmalar grubunda mütalaa edilebilir.

Aydın Demirtaş’ın *Darülfünundan Üniversiteye Öğretim Üyeleri (1900-1946)* (2019) adlı nitelikli çalışması, sosyoloji bakış açısıyla Osmanlı son döneminden itibaren bir meslek olarak üniversite hocalığının nasıl doğduğunu ve geliştiğini ele almakta; bu çerçevede dârülfünundan itibaren ilk hoca neslini, sosyal kökenlerini, öğrenim geçmişlerini, siyasî kırılmaların etkilerini, siyasî seçkinlerle akademik seçkinler arası ilişki ve geçişkenliği incelemektedir.

Tanzimat döneminden itibaren Türkiye’de üniversite kurma çalışmalarından başlayarak günümüze kadar yüksek öğretim tarihini ele alan genel çalışmalar da yapılmıştır. Bunlardan biri, tarihçi Ali Arslan’ın *Türkiye’de Üniversite ve Siyaset* (2011) başlıklı çalışmasıdır. Daha önce *Kısır Döngü: Türkiye’de Üniversite ve Siyaset (1869-2004)* (2004) başlığı ile yayımlanan eserde üniversitenin gelişimi, siyasî olaylarla irtibatlı bir şekilde dokuz bölüm halinde ayrıntılı bir şekilde anlatılır ve sonuç kısmında yazarın üniversitenin yönetimiyle ilgili tekliflerine yer verilir.

Türkiye’deki üniversite tarihiyle ilgili en geniş çalışmayı yapan kişi, kimya kökenli olan Emre Dölen’dir. Onun *Türkiye Üniversite Tarihi* adlı beş ciltlik çalışması (2009-2010), 1863-1981 yılları arası dönemde Osmanlı’dan bu yana Türkiye’de üniversitenin geçmişini inceler. Son kırk yıllık dönem ise bu çalışmanın eksik kalan yönünü oluşturur. Türkiye’deki üniversite tarihiyle ilgili daha dar konulu başka çalışmaları da (*Eczacı Mektebi*, “Zonguldak Maden Teknisyen Mektebi” vb.) bulunan Dölen, *Türkiye’de Üniversite Anlayışının Gelişimi 1861-1961* (2007) adlı bir başka çalışmaya da katkı vermiştir. Türkiye’deki en kapsamlı üniversite tarihinin, bir tarihçi veya eğitim profesörü tarafından değil de kimya mühendisliği kökenli, yayınlarının çoğu kimya ile ilgili bir bilim tarihçisi tarafından yazılmış olması ilginç bir durumdur.²² Bu, kimya alanında tasnifler/taksonomi ve bilim felsefesi ile ilgilenmenin getirdiği bir sonuç olabileceği gibi, kendi alanının tarihi hakkında çalışırken daha büyük bir alandaki boşluğu gidermeyi gerekli gören yazarın özel ilgi ve gayretine de bağlı olabilir. Aşağıdaki kaynakçada da görüleceği üzere, *Darülfünundan Günümüze Üniversite Yayıncılığı ve Yaşamı* (Nuran Yıldırım’la birlikte, 2003) ve *İstanbul Darülfünunu’nda Alman Müderrisler 1915-1918* (2013) adlı çalışmaları da bulunan yazar, kimya alanı ile ilgili *İstanbul Üniversitesi Kimya Fakültesi’nin Kuruluşunun Otuzuncu Yılı* adlı bir çalışma da (1997) yapmıştır. Bunların yanı sıra çeşitli makaleleri de bulunan yazar, farklı dönemleriyle Türkiye’deki üniversite tarihine dair büyük bir katkı yapmıştır.

Bir başka önemli çalışma, -Tarih Vakfı’nın kurucusu, inşaat mühendisi, şehir planlamacısı ve sosyal bilimci- İlhan Tekeli ile Selim İlkin’in hazırladığı *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*’dür (1993). Eser aslında altı bölümden oluşması düşünülen ve F. Ebert Vakfı tarafından desteklenen kapsamlı bir araştırma projesinin ürünüdür (bk. Önsöz). Anlaşıldığı kadarıyla bu projenin devamı getirilememiştir. Eğitim ve bilgi üretimini, toplum yapısının değişimi ve dünyada yüksek öğretimin gelişimiyle irtibatlı olarak ele almayı hedefleyen çalışma, ele aldığı

22 Aslında M. Ali Ayni ve Osman N. Ergin’den başlayarak, çoğu kere merak saikiyle farklı alanlardan gelen birçok isim eğitim tarihiyle ilgili çeşitli çalışmalar yapmıştır.

konuyu, XVI. yüzyılda Osmanlılar'da yüksek öğretim ve bilgi üretim sistemi, Osmanlı yüksek öğretiminin XVII ve XVIII. yüzyıllardaki durumu ve son olarak XIX. yüzyıldan 1923'e kadar olan dönüşüm şeklinde üç alt dönem halinde incelemektedir. Büyük bir emek mahsulü olan eserin konuyu sosyal-ekonomik boyutlarını dikkate alan, bütün milletleri (Osmanlı'daki farklı dinî cemaatleri) kapsayan ve bilim-teknoloji çerçevesiyle bütünlüklü bir tasvir ve tahlil ortaya koyma çabası ve birçok önemli tespitle bulunması takdire şayandır. Bununla birlikte Marksist bir şemaya dayalı analizi, eserin büyük kısmının aslında Osmanlı modernleşmesini ve XIX. yüzyılını anlatması ve daha önceki dönemle ilgili anlatımın buna nispetle hayli zayıf kalması (XVI-XVIII. yüzyıl arası üç asırlık dönem yaklaşık 50 sayfa, XIX. yüzyıldan devletin sonuna kadar ise 140 sayfa), Osmanlı dönemi bilimine dair eski kaynakların kullanılması (Çoğunlukla Adnan Adıvar'ın eserine dayanmıştır), çok sayıda medreseli hocanın Osmanlı'daki yenileşmeye katkı vermelerine rağmen medreselerin ihmali konusuna yeterince açıklama getirememesi, mukayeseli olarak bakıldığında XIX. yüzyıl öncesinde Batı üniversitesinin bilime katkısının büyük oranda sınırlılığını dikkate almaması gibi çeşitli hususlar eserin açıklayıcılığını sınırlamakta ve ayrıntıda birçok tashih gerektiren bilgi hataları bulunmaktadır.

İlhan Tekeli'nin külliyatı içerisinde yayımlanan *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin ve YÖK'ün Tarihi* (2010) adlı eseri ise, farklı tarihlerde yüksek öğretim tarihine dair yazdığı yazılardan oluşmaktadır (toplam yedi yazı) ve bir yönüyle kendi hatıratını da içermektedir (s. 1-48). Eserin büyük bölümü, daha önce *Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi II* (1961-2007) içinde yayımlanmış olan YÖK sonrası üniversite tarihine (1981-2007) ilişkin uzun yazıdan oluşmaktadır (s. 193-387). Eserin geri kalan kısmında "Klasik Osmanlı Düzeninde Eğitimin Örgütlenmesi" (s. 49-64), Osmanlı modernleşme döneminde yüksek öğretimin gelişimiyle ilgili iki yazı (s. 65-126), "Siyasetin Diliyle Değil, Eğitim Tarihinin Diliyle 1933 Üniversite Reformu" (s. 127-162) adlı bir yazı, cumhuriyet sonrası yüksek öğretimin gelişimi ve ODTÜ yasasıyla ilgili birer yazı bulunmaktadır.

Yüksek öğretimin mevzuat, kalkınma planları ve hükümet programları açısından 1998 yılına kadar olan tarihini izlemek için uygun çalışmalardan biri, Millî Eğitim Bakanlığı'nda Yükseköğretim genel müdürü olarak çalışmış olan eğitim yönetimi doktoralı Aydoğan Ataüna'nın -doktora tezine dayanan- *Cumhuriyet Döneminde Yükseköğretimdeki Gelişmeler* (1993) başlıklı çalışmasıdır. Bu kitap, 1933, 1946 ve 1981 reformları çerçevesinde Türkiye'deki yüksek öğretimin tarihini incelemektedir. Yazar söz konusu tezinde yüksek öğretimin çözüm bekleyen önemli sorunlarını şu şekilde sıralamaktadır:

Finansman, yüksek öğretimde okullaşma oranının düşük olması, bütünlüklü ve tutarlı bir millî eğitim politikasının bulunmayışı, nitelikli insan gücü ihtiyacı, öğrenci ve öğretim elemanının niteliği, üniversitelerin içe dönük olmaları, üniversitelerin tek düze olması (s. 10-13). Eserin sonuç kısmındaki öneriler ağırlıklı olarak yönetimle ilgilidir, araştırma ve yayın başlığı kısa geçilmiştir (s. 227). Yazar, 2000’li yılların bilgi toplumunda üniversitenin yөнeliminin “kitlese eğitim, elit eğitim, sürekli eğitim, disiplinlerarası esnek eğitim, küreselleşme, standardizasyon ve akreditasyon” konuları etrafında gelişeceğini öngörmektedir (s. 221). *Türkiye’de Yükseköğretim: (1923-1998) - Yasal Düzenlemeler ve Değerlendirmeler* (1998) adlı çalışması da mevzuat ve resmî belgeler açısından önemlidir. Dokuz bölümden oluşan eserin ilk bölümünde yüksek öğretimin tarihi hakkında kısa bir bilgi verilir (s. 1-14). Eserin ana bölümlerini oluşturan reformlar/yasal düzenlemeler, kalkınma planları ve hükümet programları sırasıyla ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerde ele alınır. Sonraki bölümler alıntılar ve önerilerden oluşmaktadır.²³

Muhittin Şimşek’in *Tartışmaların Odağındaki Kurum Üniversite (Darülfünundan Günümüze)* (2019) adlı çalışması, hükümet programları ve her dönemin güncel tartışmalarında yüksek öğretimle ilgili meseleleri en ayrıntılı işleyen eserdir. On bölümden oluşan eserin ilk bölümü Cumhuriyet öncesi dönemi ele almakta, sonraki bölümler Cumhuriyet’in başlangıcından 2010 yılına kadar onar yıllık dönemler halinde hükümet programlarını ve yüksek öğretimle ilgili gelişmeleri incelemektedir. Bu yönüyle Ataüna’ın eserinden daha ayrıntılı ve daha tam bir tarih çalışmasıdır.

Yüksek din eğitimi alanıyla ilgili çalışmalar ise -öncesinde bazı örnekleri bulunmakla birlikte- özellikle 1980 yılı sonrasında din eğitiminin akademik bir disiplin haline gelmesiyle başlamıştır. Bu çerçevede gerek monografi gerek derleme eser gerekse ilmi toplantı (kongre, sempozyum vb.) bildirileri şeklinde çok sayıda eser yayımlanmıştır.

Bu yayınlar içerisinde özellikle Ensar Vakfı bünyesinde 2003 yılında kurulmuş olan Değerler Eğitimi Merkezi’nin (DEM) yayınları ve raporları önemli bir yere sahiptir. Bu yayınlar arasında e-kitap olarak yayımlanan ve farklı açılardan yüksek din öğretimini ele alan *Yüksek Din Öğretimi*, (2020)

23 Beşinci bölüm, *Çağdaş Eğitim Çağdaş Üniversite* (1992) adlı eserdeki bazı rektörlerin görüşlerinin iktibasından oluşurken, altıncı bölüm de “Üniversitelerin Sorunları” başlıklı rektörler toplantısında (1998) görüş bildiren rektörlerin sunduğu dosyadan alıntılardan oluşmaktadır; sonraki bölüm de esasen alıntı sayılabilir, çünkü UNESCO’ya ait dokümanlardan yola çıkılarak ve tablolar halinde uluslararası ortamda Türkiye’nin yüksek öğretimdeki yeri ele alınmaktadır. Son iki bölümde de bazı sonuçlar ve öneriler ele alınmış, ekte de Malche raporu verilmiştir.

adlı derleme, alanla ilgili en kapsamlı çalışmalardan biridir. Ayrıca DEM tarafından “Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Kongresi” (İstanbul, 16-18 Kasım 2017) düzenlenmiştir.

Ayşe Zışan Furat’ın *Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi (Değişen Dönüşen Kurumlar)* (2021) adlı çalışması, “Osmanlı’dan günümüze yüksek din öğretimi ni özellikle kurumsal düzeyde yaşanan değişim ve dönüşümlere ışık tutmak amacını” güder (s. 17). Yazar, siyasetin yüksek din öğretimi üzerindeki etkisini yitirmesini ve konunun salt eğitim açısından ele alınmasını bekleme nin yersizliğine işaret ederek (s. 17) gerçekçi bir yaklaşımla konuyu ele alır ve alanda yapılan çalışmaların “yüksek din öğretiminin tarihi, karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri, yüksek din öğretiminin paydaşları” ile ilgili olmak üzere üç grupta toplanabileceğini söyler (s. 17). Yüksek din öğretiminin dârülfünundan günümüze 120 yıllık tarihini ele alan çalışma, “Kökler” ana başlığı altında 1900-1949 yılları arası kurumların gelişimini ve dönüşümünü, “Kesitler” ana başlığı altında ise son yetmiş yıldaki gelişmeleri ele almakta; yüksek öğretim alanıyla ilgili çalışmalarda kısır döngüye dönüşen anlatım tekrarlarını kırmak üzere kurumsal geçmişe ve dönüşüm noktalarına odaklanmaktadır. Eserin kaynakça kısmı, her ne kadar tasnif edilmemiş olsa da, alanla ilgili çalışmalara dair zengindir.

b) Belirli Bir Üniversite, Fakülte veya Bölümün Tarihine Dair Eserler

1980 yılı öncesinde Türkiye’de üniversite sayısı bir hayli azdı (çoğu 1970’li yıllarda kurulan toplam on dokuz üniversite) ve uzun bir tarihî geçmişleri de bulunmuyordu. Ancak 1980 sonrasında birçok üniversite kuruldu (2022 itibarıyla devlet ve vakıf üniversitelerinin sayısı 200’den fazladır). Kimileri üniversitenin kuruluş hikâyesini anlatmak, kimileri de belirli dönüm noktalarında üniversitenin tarihine bir tür not düşmek veya hocalar için toplu bir hatırat kabilinden olmak üzere derlenen eserler kaleme aldı. Kimileri ise kendi bölümlerinin tarihini anlattı. Bunlar içinde tarihi en çok anlatılan üniversite, -Robert Kolej geçmişinden dolayı- Boğaziçi Üniversitesi’dir. Onu İstanbul ve Ankara üniversiteleri takip eder. İTÜ, Hacettepe, ODTÜ, Ege ve Erzurum Atatürk üniversiteleri hakkında daha az eser yazılmıştır: İTÜ hakkında Sadık Erdem tarafından yayına hazırlanan Mehmed Esad’ın, *Mir’ât-ı Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun (İstanbul Teknik Üniversitesi Tarihçesi)* adlı eseri (1986), Kâzım Çeçen’in *İstanbul Teknik Üniversitesi’nin Kısa Tarihçesi* (1990) adlı eseri, *İstanbul Teknik Üniversitesi ve Mühendislik Tarihimiz* (2012) adlı derleme, ODTÜ hakkında Arif T. Payaslıoğlu’nun *Türk Yükseköğretiminin Bir Yeniliğin Tarihi: Barakadan Kampusa 1954-1964* (1996) adlı çalışmaları

bulunmaktadır. Bazı genç üniversiteler ise daha kısa süreler içinde tarih yazmaya giriştiler.

Yukarıda üniversite tarihiyle ilgili zikredilen genel eserler, Türkiye’de “üniversite” adını taşıyan ilk kurum olarak İstanbul Üniversitesi’nin de tarihine yer vermektedir. Bunun yanı sıra Turgut Akpınar’ın *İstanbul Üniversitesinde 50 Yıl Öncesi Bazı Büyük Hocalarımız ve Kültürümüze Katkısı Olmuş Yabancı Bilginler* (2004) adlı çalışması ikisi Türk toplam on iki öğretim üyesini ele almaktadır. Belirli bir kurumun tarihine dair ilginç çalışmalardan biri, *İstanbul Üniversitesi: Kuruluş, Tarihçe, Teşkilat ve Öğretim Üyeleri 1453-1981* (1983) adlı eserdir. Ahmet Süheyl Ünver’in *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç Fatih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1946) adlı -esasen İstanbul Üniversitesi’nden ziyade Fâtih Sultan Mehmed dönemi yüksek öğretim kurumlarını ele alan- eserinde olduğu üzere, bu eser de söz konusu üniversitenin tarihini geçmişle irtibatlandırmaya yönelik bir çabanın ürünüdür. Bu iki eser sayesinde İstanbul Üniversitesi, Fâtih’e kadar uzanan bir tarih inşa etmiştir. Benzer bir kurguyu Mehmet Saray’ın *İstanbul Üniversitesi Tarihi: 1453-1993* (1996) adlı eseri de sürdürür. Esasen bu tür çabalar, Türkiye’deki kültürel yıkımı tamire çalışsa da toplumun ve devlet erkanının kendisinde temelli bir ihya ve tashih niyeti olmaksızın, geçmişe dönük birer özlemden ibaret kalacaktır.

Kurduğu ticaret ve mühendislik okullarıyla 1910’lu yıllardan beri bir tür yüksek okula dönüşmüş ve bunun yanı sıra başka bölümler eklemiş olan Robert Kolej ile onun devamı mahiyetinde olan Boğaziçi Üniversitesi hakkında daha ayrıntılı çalışmalar yapılmıştır. Robert Kolej hakkında John Freely’nin *A History of Robert College* (2000) ve *A Bridge of Culture* (2012) adlı İngilizce iki eseri ile kolejin Cumhuriyet öncesi dönemini ele alan Keith M. Greenwood’un *Robert College: The American Founders* (2003) ve Orlin Sabev’in *Spiritus Roberti: Shaping New Minds and Robert College in Late Ottoman Society (1863-1923)* (2014) adlı eserleri bunlar arasında sayılabilir. Ayrıca Robert Kolej’in ilk üç yöneticisinin hatıraları da önemlidir (Cyrus Hamlin, G. Washburn ve Caleb F. Gates). Amerikalı misyonerlerce kurulan Bebek İlahiyat Okulu’nu ve Robert Kolej’in ilk on yılını çok ayrıntılı ve nitelikli bir şekilde araştıran Ayşe Aksu’nun *Robert Kolej’in İzinde: Türkiye’de Amerikan Misyonerliğinin Eğitim Stratejisi* (2017) adlı çalışması bu alandaki en iyi eserlerden biridir. Son olarak Önder Kaya’nın *Dünyanın Tam Orta Yerinde Robert Koleji – İmparatorluktan Cumhuriyete Bir Okulun Tarihi* (2022) adlı çalışması, kolejin ilk dönem ve yüksek okul dönemlerindeki tarihi ile -Boğaziçi Üniversitesi’nin kurulması üzerine birleştiği- Amerikan Kız Kolej’inin tarihini inceler. Bu eser, eğitimcilere ve meşhur öğrencilere dair biyografi kısmıyla

(s. 341-517) öne çıkmaktadır. Öte yandan öğrenci ve mezunlar hakkında en ayrıntılı çalışma ise Evrim Şencan Gürtunca'nın *Robert Kolej ve Türk Öğrencileri (1863-1971)* (2019) adlı, daha önce Hacettepe Üniversitesi'nde hazırladığı doktora tezinin kitaplaştırılmış halidir. Boğaziçi Üniversitesi hakkında ise daha çok hatırat türü eserler yazılmıştır. Üniversitenin ilk dört rektörü anılarını kaleme almışlardır. Bunlardan ilk rektör Aptullah Kuran ile dördüncü rektör Üstün Ergüder'in eserleri daha yaygın bilinir. Boğaziçi hakkında daha genel bir çalışma Mehmet Altun'un *Dünden Bugüne Boğaziçi Üniversitesi 1863-2013* (2013) başlıklı çalışmasıdır.

Belirli bir fakültenin veya ilim dalının tarihine dair çalışmalar arasında özellikle Edebiyat, Tıp, Mühendislik, Hukuk, Felsefe, İlahiyat gibi fakülte veya bölümler öne çıkmaktadır. Ankara Üniversitesi'ndeki çeşitli fakülte ve bölümler hakkındaki çalışmalar bu türe örnek verilebilir. Hayriye Erbaş'ın *Bir Cumhuriyet Çınarı Sözlü Tanıklıklarla Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin 75 Yılı* (2017) adlı çalışması ilgili fakültede görev yapan hocalarla yapılan zengin bir sözlü tarih çalışmasıdır. Yukarıda Emre Dölen'in Kimya Fakültesi ve dârülfünundaki Alman hocalarla ilgili iki çalışmasına değinilmişti. Hamit Er'in *İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları* (1993) ise hem fakültenin tarihini ve ders programlarını hem de dergiyi ve -bir kısmının fakülteyle bir ilişkisi olmasa da- dergide yazısı bulunan otuz yedi kişiyi anlatmaktadır.

Hatırat kabilinden eser sayısı çok fazla değildir. Yukarıda değinilen Boğaziçi Üniversitesi rektörleri yanı sıra, M. Kemal Kurdaş'ın (ö. 2011) *ODTÜ'lü Yıllarım* (1998), eski Millî Eğitim bakanı Orhan Oğuz'un (ö. 2021) Eskişehir Anadolu Üniversitesi'nin kuruluşunu anlattığı *Anadolu'da Bir Üniversitenin Kuruluş Hikayesi* (1995), Cemil Çelik'in sekiz yıllık İnönü Üniversitesi rektörlük günlerini anlattığı *Yâdında Kalanlar* (2017) ve Güler Sabancı'nın *Bir Üniversite Var Ederken* (2020) adlı eserleri gibi üniversitelerin kurucuları veya rektörleri tarafından yazılmış hatıratlar vardır. Bunların arasında ilginç iki eser, iki Ömer'in ibret verici hikâyelerini anlatmaktadır; 28 Şubat döneminde üniversitede yaşadıklarını anlatan iki tıpçıdan biri rektör olarak darbe cephesinde yer almış (Ömer Şarlak, *Kışladan Kampüse*, 2004), diğeri ise darbecilere karşı mücadele ederek işinden olmakla kalmayıp uzun süre mağduriyet yaşamıştır (Ömer Karahan, *28 Şubat Üniversitesi*, 1997, 2013). Her askerî darbe yüksek öğretimde de hocalar ve öğrenciler açısından acı hatıralar ve zulüm hikâyeleri bırakmıştır. Bunların dışında birçok öğretim üyesinin hatıratı veya başkalarınca yazılan biyografileri, doğrudan görev yaptıkları kurumun tarihine tahsis edilmemiş olmakla birlikte, üniversite hayatına, ilgili üniversite veya fakültenin tarihine dair bilgi içermektedir.

c) Batı Yüksek Öğretim Tarihine Dair Eserler

Yukarıda bahsedilen araştırmalar ve raporlar dışında Batı'daki yüksek öğretim tarihine tahsis edilmiş çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu noktada, Murat Çelik'in *Osmanlı Medreseleri ve Avrupa Üniversiteleri: 1450-1600* başlıklı mukayeseli çalışması (2019) bir istisna teşkil etmektedir. Doktora tezinde dayanan eser, bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm medrese ve üniversiteyi hukukî, idarî ve fizikî yapı açısından karşılaştırmaktadır (s. 39-139). İkinci bölüm her iki kurumda öğrencilerin (s. 143-244), üçüncü bölüm ise öğreticilerin (s. 247-325) durumunu incelemektedir. Eğitim faaliyeti ve eğitimin içeriği ile ilgili son bölümde ise eğitim süreleri, ders programları, kıyafetler, eser üretimi gibi konular ele alınmaktadır (s. 329-418). Çalışma, ele aldığı döneme dair zengin bir bilgi ve yorum birikimi sunmakta, gerek Osmanlı medreseleri gerekse dönemin Avrupa üniversitelerine dair yapılan çalışmalara vukufiyetini ortaya koymaktadır. Öte yandan Türkiye'de medeniyetler arası mukayeseli çalışmalara dair ilk veya ilklerden biri olmanın getirdiği metodolojik eksiklikleri de taşımaktadır. Yazarın kendisinin de işaret ettiği üzere (s. 420), makro düzeyli tarih çalışmalarına uygulanabilecek bir mukayese yönteminin geliştirilmesi ihtiyacı bunlardan biridir. Bir diğeri, Latince ve Arapça kaynakların kullanılamamasından dolayı çalışmanın Türkçe ve İngilizce kaynaklara dayalı olmasıdır ki, bu daha çok çağdaş araştırmalara dayanmayı gerekli kılmıştır. En azından *Manuale Scholarium* gibi bazı birinci el kaynaklar tercümelelerinden yararlanılabildi. Tezlerin kitaplaştırılma sürecinde hacminin daha az olması ve konunun daha özlü anlatılması tercihe şayan bir husustur. Üniversite ve medreselerdeki öğrenci sayısı ele alınırken genel nüfus yapısına hemen hiç değinilmemesi, demografi çalışmalarının yetersizliğinden kaynaklanabilir, ancak var olan çalışmalardan yardım alınarak genel nüfus bağlamına yerleştirilebilir ve tahlil yapılabilirdi (s. 175 vd.). Bu tür bazı eksikliklere rağmen eser, ülkemizde medeniyetler arası mukayeseli çalışmalar alanında önemli bir başlangıç olarak görülebilir ve bu yönde bir teşebbüs olması itibarıyla övgüye değer.²⁴

d) Diğer Medeniyet ve Coğrafyalardaki Yüksek Öğretim Tarihine Dair Eserler

Üniversitenin tarihiliğini; belli bir dönem ve coğrafyada ortaya çıkıp gelişmiş olan bir kurum olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. İncelediğimiz

²⁴ Bu çalışmadan daha önce İngilizce olarak bir yüksek lisans tezi yapılmış olmakla birlikte yayımlanmamıştır: Steven Kimball Ide, *Higher Educational Systems in Islam and Europe: A Comparative Study of The Ottoman Medrese System and British Universities in The Early Modern Period* (Fatih Üniversitesi, 2007).

dönemde yazılan çeşitli kitaplarda ve makalelerde üniversite tarihi konusunda yazarların, çoğunlukla üniversite ile yüksek öğretim kurumlarının tamamını kastettiklerini ve bir tür galatimeşhurun yaygınlaştığını söyleyebiliriz. Bu şekilde “Antik Yunan’da veya Roma’da üniversite...”, “İslam dünyasında ilk üniversite...” gibi ifadeler kullanan yazarlar, ya bir anakronizme düştüklerini farketmemekte veya bu terimi yüksek öğretim kurumlarının genel adı gibi kullanmaktadırlar. Doğrusu, “üniversite”, Batı Avrupa’da ortaya çıkmış, Batı medeniyetine has bir yüksek öğretim kurumudur, -Amerika, Avustralya ve Filipinler dışında- bütün dünyaya yayılması aşağı yukarı son 150 yılda olmuştur.²⁵ Antik Yunan ve Roma’da böyle bir kurum yoktur, ancak orada başka bir yüksek öğretim kurumu ve tarzı söz konusudur. Benzer şekilde, diğer medeniyetlerde de farklı yüksek öğretim kurumları vardı.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla 1980 yılı sonrasında İslam ve Batı dışındaki din ve medeniyetlerde yüksek öğretimin tarihini ele alan müstakil bir telif eser bulunmamaktadır. Bu çerçevede Çin, Hindistan, İslam öncesi Irak-İran, Eski Mısır, Eski Yunan ve Roma dönemlerine dair herhangi bir telife rastlamadık. Benzer şekilde Doğu Roma (Bizans) dönemi yüksek öğretimine dair Adnan Adıvar’ın eski tarihli çalışması ve iki makale dışında herhangi bir çalışma da göremedik.²⁶

Sonuç Yerine

Türkiye’de yüksek öğretim konusundaki dönüşümler ve telif edilen eserler, dünyadaki gelişmelerden bağımsız değildir. Biraz gecikmeli de olsa tarih çalışmalarından, yüksek öğretimin sorunlarıyla ilgili çalışmalara kadar yüksek öğretim alanına dair ciddi bir birikimin oluştuğu, ayrıca Batılı yüksek öğretimin bugününe dair tenkitçi bir bakış açısının da geliştiği söylenebilir. 1980 yılı öncesiyle karşılaştırıldığında yüksek öğretimin genişlemesi/kitleselleşmesi, uluslararasılaşması, uluslararası ölçülere göre kalitesinin artırılması

25 Batı dışında ilk üniversiteler -yüksek okul, college tarzı kurumlar değil, tam olarak “üniversiteler”- XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurulmuştur: Hint alt kıtasında Kalküta, Bombay (yeni adıyla Mumbai) ve Madras üniversiteleri 1857’de, Japonya’da Tokyo Üniversitesi 1877’de, Çin’de Pekin Üniversitesi 1898’de, Vietnam’da Çinhindi (şimdiki adıyla Vietnam Hanoi Milli) Üniversitesi 1906’da, Osmanlı Devleti’nde dârülfünun 1900’de, Mısır’da Mısır Üniversitesi (el-Câmiatü’l-Mısıriyye; şimdiki adıyla el-Câmiatü’l-Kahire) 1908’de, Cezayir’de Cezayir Üniversitesi 1909’da, İran’da Tahran Üniversitesi 1934’te.

26 Adıvar’ın çalışması için bk. A. Adnan Adıvar, *Bizans’da Yüksek Mektepler*, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1953. Diğer iki çalışma için bk. İbrahim Caner Türk, “Bizans Eğitim Müesseselerinin Osmanlı Eğitim Müesseselerine Tesiri”, *Kesit Akademi Dergisi*, 4/14 (2018): 94-114; Athanasios Markopoulos, “Bizans İmparatorluğu Döneminde Konstantinopolis’te Eğitim”, çev. Ahmet Aydoğan, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: İBB - İSAM, 2015, IX, 24-32.

(öğretim elemanı niteliği, yayın, proje, patent, vb.), yönetim modelleri, denetim, paydaşların hayat şartlarının iyileştirilmesiyle (öğretim elemanlarının gelir düzeyi, niteliği, öğrencilerin eğitim şartları, idarî ihtiyaçlar vb.) ilgili konularda karar vericiler ve yüksek öğretimi yakından izleyerek rapor hazırlayan resmî ve sivil kurumlar konuyu etrafıca düşünme imkânı bulmuşlardır ve son kırk yılın yayınları, 1980 yılı öncesiyle karşılaştırılamayacak kadar bu “sektör”e dair büyük bir birikim oluştuğunu göstermektedir. Üniversitenin -her ne kadar Batılı ülkelerle sınırlı da olsa- dünyadaki durumu ve yüksek öğretimin geleceği hakkında iyi bir bilgilenme söz konusudur. Son kırk yılda Türkiye’de yüksek öğretim sisteminin tektipleşmesinin ve plansız büyümesinin getirdiği önemli sorunlar bulunmakla birlikte, üniversite sayısının ve buna bağlı akademik alanda yetişmiş insan gücünün artması, Türkiye’nin giderek dünyaya daha fazla açılan bir ülke ve toplum haline gelmesi, yurt dışında eğitim gören akademisyenlerin veya yabancı dil bilenlerin sayısının çoğalması, yabancı dilde kaynaklara erişimin giderek kolaylaşması, 1990’lı yıllardan itibaren internet devriminin yol açtığı değişimler gibi pek çok âmile bağlı olarak genelde eğitim, özelde de yüksek öğretim alanında daha esaslı bilgilenme ve tartışma imkânı ortaya çıkmıştır. Nitekim bu durum, yüksek öğretim konusunda araştırmaya dayalı rapor, doktora tezi, kitap ve makale şeklinde yapılan yüzlerce yayına yansımıştır.

Öte yandan yüksek öğretimin mahiyeti ve amacı, müstakil bir model geliştirilmesi, araştırma siyaseti geliştirilmesi ve araştırma kurumları kurulması, hâkim bilim ve kültür anlayışının sınırlılıkları, öğrencinin nitelikli yetişmesinin anlamı, yüksek öğretim kurumlarının çeşitlenmesi, fakülte ve bölümlerin oluşumundaki amaçlar ve görev paylaşımı, bu fakülte ve bölümlerin kurulup işletilmesinde kaynak ve emek israfının önlenmesi gibi hususlar üzerinde pek durulmadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra yapılan çalışmalar arasında yurt dışı yüksek öğretim sistemlerini etrafıca incelemeye-araştırmaya yönelik teliflerin son derece sınırlı olduğu, bu açıdan alanın hâlâ içe kapanık bir manzara arzettiği söylenebilir.

Yazılan eserlerde, bilimin üretimi ve geliştirilmesinde -modern tarihin başlarında olduğu kadar şimdi de- tekel olmamakla birlikte üniversitenin merkezî bir öneme sahip olduğuna dair genel bir kabul bulunmaktadır. Öte yandan Türkiye’de araştırmanın -Amerikan modelinde olduğu üzere- üniversite içinde yer alması ve araştırma üniversiteleri kurulması düşüncesi de uygulamaya konulmuş olmakla birlikte, doğa bilimleri ve uygulamalı bilimleri esas alan bir araştırma anlayışı söz konusudur. Üstelik, kapitalizmin ihtiyaçlarına ve yönetimle ilgili mülahazalara binaen araştırmayı kapsar hale gelen ve muazzam derecede büyüyen üniversitenin, gelecekte bu şekilde

devam edip edemeyeceği hususu tartışılmamıştır. Sanayi ve teknolojinin ihtiyaçlarının değişmesi ve büyük üniversitelerin yönetim açısından sürdürülebilirliğinin kalmaması durumunda, ilgili kurumların işlevleri itibariyle tekrar ayrışması muhtemeldir. Türkiye’de de baştan beri bürokrasinin parçası olan yüksek öğretim kurumlarının, mevcut yapısıyla şu “araştırma” denilen şeye müsait olup olmadığı tartışmalıdır.

Türkiye’de herhangi bir sektörün ve kurumun kaderinin askerî darbelerden bağımsız ele alınması mümkün değildir. Nitekim 1980 ihtilali sonrasında YÖK’ün kurulması ve farklı bir yüksek öğretim sistemine geçilmesi, Türkiye yüksek öğretim tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Son kırk yılda başka askerî darbeler veya darbe teşebbüsleri de (1997, 2007, 2016) olmuş ve bunlar toplum hayatının çeşitli veçheleri arasında yüksek öğretimi de etkilemiştir, mesela YÖK’ün her kesimden eleştiri almasına rağmen yeni bir yüksek öğretim kanununun yapılamamış olması bu etkilerden biridir. Devlet, üniversiteyi ideolojik çatışmalardan arındırılmış, meslek veya uzmanlık kazandıran, Batılı seküler kültüre uyumlu bireyler yetiştiren bir eğitim kurumu olarak konumlandırmıştır. Daha önce Kıta Avrupası modellerine göre kurulmuş olan sistem, 1980 yılı sonrasında Doğramacı ve ekibi tarafından Anglo-Sakson sistemine uyarlanmaya çalışılmıştır.²⁷

1970’lerden itibaren hemen her on yılda bir, büyük üniversiteleşme atağı yapılmıştır. Türkiye’de halihazırda (2022 yılı başı itibariyle) 209 yüksek öğretim kurumu bulunmaktadır.²⁸ Farklı adlarla ve farklı seviyelerde 60.000’e yakın programda eğitim verilmektedir. Bu kurumlarda 183.000’den fazla öğretim elemanı çalışmaktadır; ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora dahil 8 milyondan fazla öğrenci bu sistemde yer almaktadır (her iki rakamın ayrıntıları için bk. <https://istatistik.yok.gov.tr/>). Bu rakamlara her bir kurumdaki idarî görevlileri ve hizmet alımı yoluyla iş gören şirket çalışanlarını da eklediğimizde yüksek öğretimin Türkiye’de muazzam bir “ekonomik sektör” halini aldığı anlaşılabacaktır (Ülkede her on kişiden biri doğrudan bu sektörün içinde yer almaktadır). Öte yandan 2021’de 900 civarında bölüme

27 Bk. Doğramacı, *Günümüzde Rektör Seçimi*, s. 27, 80-81.

28 Bunlar genelde üniversitelerden oluşmakla birlikte farklı adlandırmaları ve farklı hukuki durumları bulunanlar dikkate alınarak “yükseköğretim kurumları” denilmiştir. Toplam 131 devlet (bu rakama on bir teknik üniversite, iki Güzel Sanatlar Üniversitesi, bir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, bir Polis Akademisi, bir Millî Savunma Üniversitesi ve kanunu çıkmakla birlikte henüz fiilen kurulmamış olan Türkiye Uluslararası İslam, Bilim ve Teknoloji Üniversitesi dahildir; Türkiye Adalet Akademisi ile yeni kurulan Diyanet Akademisi dahil değildir) ve yetmiş sekiz vakıf (yetmiş dört üniversite ve dört meslek yüksek okulu) yüksek öğretim kurumu vardır. Kıbrıs’taki ve diğer ülkelerdeki Türkiye kökenli kurumlar bu rakama dahil edilmemiştir.

çok az sayıda (beş ve daha az) öğrenci kaydolurken, 160 kadar bölüme ise hiç öğrenci kaydı yapılmamıştır. Yabancı uyruklu öğrenci sayısı 200.000'i, öğretim üyesi sayısı ise 2000'i aşmış durumdadır. Uluslararasılaşmanın yurt dışı -özellikle Batı dışı- öğretim sistemlerini araştırma, başta hoca ve öğrenci değişimi olmak üzere iş birlikleri geliştirme boyutu gelişmediği gibi, yabancı öğrenci ve öğretim üyesi boyutu da henüz yeterince gelişmemiş görünmektedir, çünkü yurt dışından gelen öğrencilerin (toplam içinde % 2,5 civarında) büyük çoğunluğu esasen ya Türk kökenlidir veya Türkiye bursları ile ülkeye gelmiştir; yabancı öğretim elemanı sayısı ise hayli azdır (% 1 civarında).

Yukarıda sayılan daha çok fizikî ve nicilikle ilgili gelişmelere rağmen büyük resimde durum değişmemiş, yüksek öğretim tasavvurundaki ve yapısındaki sorunlar giderilememiştir. Fizikî gelişmeler bile çeşitli açılardan incelendiğinde sorunludur. Bir örnek vermek gerekirse vakıf üniversitelerin birçoğunda bir veya iki apartman dairesi kadarlık kütüphane alanı ayrılmış ve “şu zamanda” 10-20.000 kitapla “donatılmıştır.” Bunlar kütüphaneden ziyade birer ders çalışma salonu olabilir.²⁹

Mevcut durum, Türkiye’de yüksek öğretimin dar bir kitleye hitap eden ve dar bir elit kesimin kendi denetimi altında tutmak istediği bir alan olmaktan çıktığını göstermektedir. Öte yandan bu genişleme ve büyüme, sadece “dünya”nın (yani Batı), özelde de Romarikalılar’ın yuvarlandığı yere doğru yuvarlanmaktan ve iyi-kötü bir taklit olmaktan başka bir anlam taşımamaktadır. Yüksek öğretimde istiklal sahibi bir fikir veya model söz konusu değildir. Şirketleşen bütün dünyada olduğu üzere akademik özerklik ve özgürlüğün geçmişe ait bir yanılsama veya sınırları giderek daralan durumlar oluşu Türkiye’de de vâkidir. Büyüme ve gelişme üniversitelerdeki siyasî veya çıkar gruplaşmalarının varlığıyla beraber sürmektedir. Ayrıca üniversitelerin genişlemesi bölge kalkınmasına katkı vermekle birlikte yeni ve verimsiz bir KİT oluşturma tehlikesi de taşır. Kalite, sürdürülebilirlik, ekonomik ve sosyal ihtiyaçları/beklentileri karşılama, odaklanma, eğitim ve araştırma, bölümlerin yapılanması ve hedeflenen sonuçlar gibi çeşitli açılardan bakıldığında hiç de arzulanmayan hususlar görülebilir. Yüksek öğretimdeki gelişme ve genişlemeye rağmen sorunların kökeninde yatan hususlar, büyüyen şehirlerimizdeki çarpık kentleşmeyle, hukuk sistemindeki sorunlarla, siyasî ve ekonomik yapının sorunlarıyla aynı yerden beslenir.

29 Bk. YÖK Vakıf Üniversiteleri 2019 Raporu’nun 4. bölümü. Bu durumun her bir üniversite seviyesinde düzeltilmesi mümkün olmadığına göre, bir çare olarak her şehirde (İstanbul’da ise birkaç yerde) ortak araştırma kütüphaneleri kurulup üniversitelerin yıllık bütçeye zorunlu katkı sağlamaları istenebilir.

Teşekkür / Acknowledgments

Makaleyi baştan sona gözden geçirerek değerli katkılarda bulunan Prof.Dr. Mustafa Gündüz ve Doç.Dr. M. Macit Karagözoğlu'na teşekkür ederim. Ayrıca makalenin hazırlanması esnasında gerekli kaynakların temini hususundaki yardımlarından dolayı başta M. Birol Ülker olmak üzere İSAM Kütüphanesi çalışanlarına ve TDV İSAM Kitabevi müdürü Ali Oruç'a teşekkürü bir borç bilirim.

Bibliyografya

1. Genel

- 1st Eurasian Silk Road Universities Convention (ESRUC): *New Approaches and Collaborations in Higher Education (2010: Erzurum)*, haz. Sebahattin Tüzemen v.dğr., Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2010.
- 2nd Eurasian Silk Road Universities Convention (ESRUC): *Building Bridges in Higher Education: Seeking for a Eurasian Model and Developing ESRUC Consortium*, haz. Sebahattin Tüzemen v.dğr., Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2011.
3. *Avrasya İpek Yolu Üniversiteler Birliği (ESRUC) Toplantısı: Bildiriler*, haz. Sebahattin Tüzemen v.dğr., Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2013 (aynı metnin İngilizce baskısı da yapılmıştır).
- Proceedings of Eurasian Silk Road Universities Consortium: 4th Eurasian Silk Road Universities Convention "Investigating the Social, Cultural & Global Issues along the Silk Road"*, ed. Sebahattin Tüzemen v.dğr., Chisinau (Kişinev/Moldova): Lambert Academic Publishing, 2014.
3. *Uluslararası Yükseköğretim Çalışmaları Konferansı (IHEC 2018): Bildiriler (Kayseri, 11-13 Ekim 2018)*, ed. Fatma Nevra Seggie - Türker Kurt, İstanbul: YÖÇAD, 2018.
5. *Uluslararası Yükseköğretim Çalışmaları Konferansı (IHEC 2021): Bildiriler* (çevrimiçi konferans, 14-16 Ekim 2021), ed. Hakan Ergin - Şahabettin Akşab, İstanbul: YÖÇAD, 2021.
2. *Üniversite Kurultayı (1-2 Aralık 1995, İstanbul): Bildiriler*, İstanbul: Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği - Sarmal Yayınevi, 1996.
3. *Üniversite Kurultayı (6-7 Aralık 1996, İzmir): Bildiriler*, İzmir: İZÜNİDER, 1996.
5. *Üniversite Kurultayı (15 - 16 Ekim 2010, ODTÜ)*, Ankara: Orta Doğu Öğretim Elemanları Derneği, 2011.
21. *Yüzyılda Bilim İnsanı Yetiştirme Üzerine Öneriler*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), 2005.
21. *Yüzyılda Eğitim ve Türk Eğitim Sistemi*, haz. Orhan Oğuz v.dğr., İstanbul: Sedar Eğitim Araştırma Yayıncılık, 2001.
21. *Yüzyılda Türk Üniversiteleri*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 2000.
21. *Yüzyılda Türkiye'nin Eğitim ve Bilim Politikaları Sempozyumu (10-11 Aralık 2011/Ankara)*, ed. Mustafa Orçan, Ankara: Eğitim-Bir-Sen, 2012.

- Açıkgöz, Kamile – Kemal Açıkgöz, *Üniversite Denilen Yer*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1985.
- Akademide Arka Sokaklar: Türkiye'deki Üniversitelerin İnfomal Yüzü, ed. Ramazan Erdem, Ankara: Nobel Yayınları, 2019.
- Akademisyen İhraçları: Hak İhlalleri, Kayıplar, Travma ve Güçlenme Süreçleri, haz. Cansu Akbaş Demirel v.dğr., İzmir: TİHV, 2019.
- Akgül, Hikmet, *Hayatı Okumak: Nasıl Bir Üniversite?*, Ankara: Ortadoğu Reklam Tanıtım Yayıncılık, 2012.
- Aktan, Coşkun Can, *Özlenen Üniversite/ Yaşanan Üniversite*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2003.
- Akyol, Taha, *Bilim ve Yanılgı*, İstanbul: Ad Yayıncılık, 1997 (genişletilmiş 7. baskı, İstanbul: Doğan Kitap, 2010).
- Akyüz, Niyazi, *İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Din Anlayışı*, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2007.
- Altıntaş, Mustafa - M. Tahir Hatiboğlu, *Üniversite Yazıları (1981-1997)*, Ankara: Selvi Yayınevi, 1998.
- Algın, Halil Murat, *Yükseköğretimde Nitelikli Öğretim ve Öğrenme*, Şanlıurfa: Elif Matbaası, 2006.
- Aras, Nusret, *Üniversite Yasası Nasıl Olmalı?*, Türkiye Bilimler Akademisi Forumu:23, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayını, 2004.
- Ataunal, Aydoğan, *Cumhuriyet Döneminde Yükseköğretimdeki Gelişmeler*, Ankara: MEB, 1993 (aslı *Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Yükseköğretimin Gelişmesindeki Önemli Aşamalar* başlıklı doktora tezi, İnönü Üniversitesi, 1993).
- Ataunal, Aydoğan, *Türkiye'de Yükseköğretim: (1923-1998) - Yasal Düzenlemeler ve Değerlendirmeler*, Ankara: MEB, 1998.
- Ateş, Toktamış, *Niçin Y.Ö.K. Değil?*, İstanbul: Süreç Yayınları, 1984.
- Ateş, Toktamış, *Üniversiteler: Bitmeyen Şarkı*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1999 (ilk versiyonu: *Bıktım Bu YÖK'ten*, İstanbul: Sarmal, 1995).
- Ateş, Toktamış, *Üniversitelerimiz ve Demokrasi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2007.
- Avrupa Birliği Ülkelerinde Yükseköğretim: Yeni Gelişmeler, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2000.
- Avcı, Özlem, *İstanbul'da Dindar Üniversite Gençliği İki Dünya Arasında*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Ayas, Güneş, *Tanıdığım Alemdaroğlu: Üniversitede Bir Deli Dumrul*, İstanbul: İleri Yayınları, 2004.
- Barblan, Andris, Üstün Ergüder, Kemal Gürüz, *Case Studies - Higher Education in Turkey: Institutional Autonomy and Responsibility in a Modernising Society - Policy Recommendations in a Historical Perspective*, Bologna: Bononia University Press, 2008.
- Başoğlu, Tuncay, "Türkiye'de Üniversite ve Yüksek Öğretime Dair Eserler (1775-1980)", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 45 (2021): 103-144.
- Başoğlu, Tuncay, "Türkiye'de Üniversite, Medrese ve Yüksek Öğretime Dair Tercüme Eserler (1980'den Günümüze)", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 46 (2021): 163-223.

- Bayraktaroğlu, Sinan, *Türkçe ve İngilizce Eğitimde Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Cumhuriyetin 100. Yılına Doğru Yükseköğretimde Dil Çıkmazı*, Ankara: Ürün Yayınları, 2019.
- Belenkuyu, Cüneyt - Engin Karadağ, *Akademik Kapitalizm - Sıralama Sistemlerinin Hegemonyasındaki Üniversiteler*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.
- Bilgin, Vedat v.dğr., *Türkiye'de Üniversite Sorunu ve Üniversite Çalışanları Üzerine Bir Araştırma*, Ankara: Türk Eğitim-Sen, 2009.
- Bingöl, Bilge, *Üniversite Özerkliği*, Ankara: Sistem Ofset Yayıncılık, 2013.
- Büyükuslu, Ali Rıza, *Akademik Kapitalizm ve Küresel Üniversitelerin Yükselişi*, İstanbul: Derin Yayınları, 2010.
- Celep, Cevat - Tijen Tülübaş, *Yükseköğretimin Yönetimi*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015.
- Cumhuriyet ve Üniversitelerimiz*, Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Yayınları, 1999.
- Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi Literatürü (1923-2007)*, haz. Fahri Kayadibi v.dğr., İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2008.
- Çağdaş Eğitim Çağdaş Üniversite*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1992.
- Çakmak, Osman, *Bilgi Çağında Eğitim ve Üniversite*, İstanbul: Nesil Basım-Yayın, 2003.
- Çelik, Gülfettin, *Dördüncü Nesil Üniversite ve Tanımlayıcı Bir Unsur Olarak Sosyopark*, İstanbul: Cinius Yayınları, 2014.
- Çelik, Zafer, *Vakıf Üniversitelerinin Mevcut Durumu ve Geleceği*, İstanbul: İLEM (Politika Notları 8), 2015.
- Çelikkaya, Hasan, *Din Eğitimi İhtiyacı (Yükseköğretimdeki Din Kültürü-Ahlak Bilgisi Programına Katkı Amaçlı ve Anket Ağırlıklı)*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2014.
- Çeliktas, Hasan Sabri, *Osmanlı Yüksek Din Eğitimi Anlayışının Değişimi (XIX. ve XX. Yüzyıllarda)* (doktora tezi), İstanbul Üniversitesi, 2017.
- Çetinsaya, Gökhan, *Büyüme, Kalite ve Uluslararasılaşma: Türkiye Yükseköğretimi İçin Bir Yol Haritası*, Eskişehir: YÖK, 2014.
- Demir, Ramazan, *Üniversitenin Bugünü ve Yarını: -Sorunlar-Sorumlular-Çözüm Önerileri-*, Ankara: Palme Yayınları, 1996.
- Demircan, Adnan, *Türkiye'nin İlahiyat Sorunu*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Demirer, Yücel v.dğr., *Ateş Altındaki Üniversite*, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı Özgür Üniversite, 2000.
- Demokratik Üniversite Kurultayı (14-15 Mayıs 2005)*, İstanbul: Şubat Basım Yayım, 2006.
- Deniz, A. Çağlar, *"Öğrenci İşi" - Üniversite Öğrencilerinin Gündelik Hayatı: İstanbul Örneği*, İstanbul: İletişim, 2015.
- Deniz, Tuğba, *Türkiye'de Üniversiteler ve Bölgesel Gelişme Politikaları*, İstanbul: SETA, 2019.
- Din Eğitiminde Kalite Sempozyum Bildirileri 10 Mayıs 2013*, ed. Fahri Kayadibi, İstanbul: DEM, 2014.
- Doğan, Mehmet, *Üniversitelerimiz ve Temel Sorunları*, Ankara: y.y., 1996, 1997.
- Doğan, Süleyman, *Rektörler Konuşuyor*, İstanbul: KDY, 2020.
- Doğan, Süleyman, *Profesörler Geçidi*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2021.

- Doğramacı, İhsan, *Günümüzde Rektör Seçimi ve Atama Krizi: Türkiye’de ve Dünyada Yükseköğretim Yönetimine Bir Bakış*, Ankara: Meteksan, 2000; *Türkiye’de ve Dünyada Yükseköğretim Yönetimi*, Ankara: Meteksan, 2007 (gözden geçirilmiş baskısı).
- Dünya ve Türkiye’de Üniversite*, haz. Necmettin Tozlu v.dğr., Ankara: Bayburt Üniversitesi, 2016.
- Düşünce Dergisi*, Üniversiteyi Yeniden Düşünmek özel sayısı, 10, İstanbul: KOCAV, (2019).
- Erdoğan, Armağan, *Türk Yükseköğretiminin Yeniden Yapılanma Çalışmaları*, Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2013.
- Erdoğan, Nihat, *Geleceğin Türkiye’inde Yükseköğretim*, İstanbul: İlke Yayınları, 2019.
- Erdoğan, Nihat, *Araştırma Üniversitesi Yapılanması: İmkanlar ve Zorluklar*, İstanbul: İlke Yayınları, 2018.
- Erkut, Erhan, *Üniversite Seçerken*, İstanbul: Optimist Yayınları, 2017.
- Ev, Halit, *Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Öğretmen Yetiştirme*, İzmir: Tıbyan Yayıncılık, 2003.
- Gazi Üniversitesi Öğretim Elemanları Profili*, haz. M. Çağatay Özdemir v.dğr., Ankara: Gazi Üniversitesi, 2003.
- Göze, Ergun, *Üniversite Niçin Çöktü?: Profesörler Geçiyor*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990.
- Güler, Ali, *Türkiye’de Üniversite Reformları*, Ankara: Adım Yayıncılık, 1994.
- Gümüş, Adnan – Nejla Kurul, *Üniversitelerde Bologna Süreci Neye Hizmet Ediyor?*, Ankara: Eğitim Sen, 2011.
- Gümrükçü, Harun – Heinrich Epskamp, *Bologna Süreci ve Türkiye: Avrupa Yükseköğretim Alanı’nın Gerçekleştirilmesi*, Antalya: Akdeniz Üniversitesi, 2011.
- Günay, Durmuş, *Üniversite Felsefesi*, İstanbul: Büyüyenay, 2019.
- Günay, Durmuş, *Türkiye’nin Üniversite Sorunu Trajik Bir Yolculuk*, İstanbul: Büyüyenay, 2019.
- Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu (27-30 Haziran 1989)*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989.
- Gür, Bekir – Zafer Çelik, *YÖK’ün 30 Yılı*, Ankara: SETA, 2011.
- Gür, Bekir S. v. dğr., *Türkiye’nin İnsan Kaynağının Belirlenmesi*, Ankara: SETA, 2012.
- Gür, Bekir S., *Egemen Üniversite: Amerika’da Yükseköğretim Sistemi ve Türkiye İçin Reform Önerileri*, İstanbul: Eğitim Danışmanlığı ve Araştırmaları Merkezi (EDAM), 2016.
- Gür, Bekir S. v.dğr., *Yükseköğretime Bakış 2019: İzleme ve Değerlendirme Raporu*, Ankara: Eğitim-Bir-Sen, 2019.
- Gürses, İbrahim, *Kölelik ve Özgürlük Arasında Din: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Sosyal Psikolojik Bir Araştırma*, Bursa: Arasta Yayınları, 2001.
- Gürüz, Kemal v.dğr., *Türkiye’de ve Dünyada Yükseköğretim, Bilim ve Teknoloji*, İstanbul: TÜSIAD, 1994.
- Gürüz, Kemal, *Dünyada ve Türkiye’de Yükseköğretim Tarihçe ve Bugünkü Sevk ve İdare Sistemleri*, Ankara: ÖSYM, 2001.

- Gürüz, Kemal, *Yirmi Birinci Yüzyılın Başında Türk Milli Eğitim Sistemi: Tarihsel Perspektif, Uluslararası Karşılaştırmalar, Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, İstanbul: İş Bankası, 2008.
- Gürüz, Kemal, *Higher Education and International Student Mobility in the Global Knowledge Economy*, Albany: State University of New York Press, 2011.
- Gürüz, Kemal, *Medrese v. Üniversite: Geri Kalmanın ve İlerlemenin Karşılaştırmalı Tarihçesi*, İstanbul: Ka Kitap, 2016; İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2020.
- Güvenç, İsmail, *Bilim, Eğitim ve Yükselme (Endüstri 4.0'a Doğru)*, Ankara: Gece Akademi, 2019.
- Halman, Talat, *21. Yüzyılda Üniversite ve Kültür*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), 2000.
- Hatiboğlu, M. Tahir, *Bölgesel Üniversiteler (1980)*, *Bölgesel Üniversiteler ve Dicle*, Ankara: Selvi Yayınevi, 2016 (ilâveli bs.).
- Hatiboğlu, M. Tahir, *Doğranan Üniversite*, Ankara: Selvi Yayınevi, 1990, 1994, 1998.
- Hatiboğlu, M. Tahir, *Eylül Üniversitesi*, Ankara: Selvi Yayınevi, 1990, 1994.
- Hatiboğlu, M. Tahir, *Yaşanan Üniversite*, Ankara: Selvi Yayınevi, 1997.
- Hatiboğlu, M. Tahir, *Türkiye Üniversite Tarihi: 1845-1997*, Ankara: Selvi Yayınevi, 1998, 2000.
- Hatiboğlu, M. Tahir, *Yükseköğretim Mevzuatı: Yasalar ve Yönetmelikler*, Ankara: Selvi Yayınları, 2000.
- Hatiboğlu, M. Tahir, *YÖKOLOJİ Ders Kitabı*, Ankara: Selvi Yayınevi, 2000, 2001.
- Hatiboğlu, M. Tahir, *Jöntürklerden Sontürlere Tıbbiyeli*, İstanbul: Otopsi, 2002.
- Hatiboğlu, M. Tahir, *Aydınlanma ve Üniversite*, Ankara: Selvi Yayınevi, 2005.
- Hatiboğlu, M. Tahir, *Karikatür Üniversite*, Ankara: Selvi Yayınevi, 2007.
- Hatiboğlu, M. Tahir, *Sivas Üniversite Savaşı*, Ankara: Selvi Yayınevi, 2009.
- Hatiboğlu, M. Tahir, *Üniversiteler Yasası Önerisi*, Ankara: Hatiboğlu Yayınevi, 2012.
- Hatiboğlu, M. Tahir, *YÖK Üniversitesi'ne Bakış*, Ankara: Selvi Yayınevi, 2013.
- Hatiboğlu, M. Tahir, *Üniversite Üzerine Dertleşisi*, Ankara: Selvi Yayınevi, 2015.
- Hatiboğlu, M. Tahir, *Bir Akademik Özgürlük Savaşçısı: Dava Yorgunu Üniversiteli*, Ankara: Selvi Yayınevi, 2016.
- İlahiyat Atlası*, ed. Bayramali Nazıroğlu v.dğr., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- İslam Dünyasında Din Eğitimi ve Öğretimi: Türkiye Diyanet Vakfı I. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu 26-27 Aralık 2014*, ed. Abdulkadir Sylka - Esen Sezen Kılıç, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, t.y.
- İslam Dünyasında Üniversiteler ve İslami İlimler*, ed. Fikret Özçelik v.dğr., Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2021 (e-kitap).
- Kafalı, Kemal, *Üniversitelerimiz Nereden Nereye Getirildi*, İstanbul: Matbaa Teknisyenleri Basımevi, 1989.
- Kaptan, Saim, *Türkiye'de Yükseköğretim Reformu ve İnsangücü Potansiyeli*, Ankara: DPT, 1986.

- Karahan, Ömer, 28 Şubat Üniversitesi, Konya: Tebeşir Yayınları, 2013.
- Kasapoğlu, M. Aytül, *Yüksek Öğretimde Sosyoloji Eğitiminin Sorunları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1991.
- Kaynar, Mete – İsmet Parlak, *Her İle Bir Üniversite - Türkiye’de Yüksek Öğretim Sisteminin Çöküşü*, Ankara: Paragraf Yayınları, 2005.
- Kesik, Ahmet, *Yükseköğretimde Yeni Bir Finansman Modeli Önerisi: Bütünsel Model*, Ankara: Maliye Bakanlığı, 2003.
- Kireççi, Mehmet Akif v.dğr., *Türkiye’de Yükseköğretimin Uluslararasılaşma Endeksi*, İstanbul: Efe Akademi 2020.
- Kiper, Mahmut, *Dünyada ve Türkiye’de Üniversite Sanayi İşbirliği*, Ankara: TTGV, 2010.
- Kirman, Mehmet Ali, *Din ve Sekülerleşme: Üniversite Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, Adana: Karahan Kitabevi, 2005.
- Kongar, Emre, *Üniversite Üzerine*, İstanbul: Hil Yayın, 1984.
- Korkut, Hüseyin, *Sorgulanan Yüksek Öğretim*, Ankara: Nobel Yayınları, 2001.
- Korkut, Hüseyin, *Türk Üniversiteleri ve Üniversite Araştırmaları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, 1984.
- Korkut, Hüseyin, *Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere Üniversiteleri*, Ankara: YÖK, 1990.
- Korkut, Hüseyin, *Dört Üniversite Akademik Yöneticilerinin Liderlik Davranışları*, Ankara: YÖK, 1992.
- Koştaş, Münir, *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- Kökocak, Kadir, *Üniversite Sanayi İşbirliği*, Çorum: Hitit Üniversitesi - Çorum Organize Sanayi Bölgesi Sanayicileri ve İşadamları Derneği, 2006.
- Köksoy, Mümin, *Yükseköğretimde Kalite ve Türk Yükseköğretimi İçin Öneriler*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Vakfı, 1997; İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, 1998.
- Köse, Talha - İpek Coşkun, *Türkiye’de Üniversiteler ve Radikalleşme*, İstanbul: SETA, 2019.
- Küçükcan, Talip - Bekir S. Gür, *Türkiye’de Yükseköğretim: Karşılaştırmalı Bir Analiz*, Ankara: SETA, 2009.
- Macic, Merve Altınlı, *Turkish Students’ Spirituality Today*, İstanbul: DEM, 2021.
- Mantık, *Matematik ve Felsefe X. Ulusal Sempozyumu: Üniversite, Üniversitelerimiz, Üniversite Nereye?*, haz. Çetin Bolcal v. dğr., İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, 2012.
- Menteş, Ali, *Yeniversite: Bilim Kurumlaşmasında Günümüz İçin Bir Perspektif*, İstanbul: Metis Yayınları, 2000.
- Modern Dönemde Dinî İlimlerin Temel Meseleleri: İlmî Toplantı*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2007.
- Modern Dönemde İlahiyat Eğitimi Müfredatı ve Yöntem Tartışmaları (Uluslararası Katılımlı Çalıştay): 19-25 Temmuz 2010*, ed. Yavuz Ünal, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2011.
- Mutlu, Latif, *Devlet ve Vakıf Üniversiteleri - Rektör Seçiminin Önemi*, İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2009.

- Mutlu, Latif, *Eğitim Düşünceleri: Dünyada ve Türkiye'de Yükseköğretim*, İstanbul: Ana Yayıncılık, 1997.
- Mutlu, Latif, *Türkiye'nin Uygarlık Yolu Üniversitelerden Geçiyor: Nereden Geldik, Nereye Gidiyoruz?*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2007.
- Mutlu, Latif, *Yükseköğretime Giriş ve Üniversite Yönetimi*, Ankara: TÜBA, 2006.
- Mutlu, Latif, *Yükseköğretimin Finansmanı: Yasal Düzenleme İçin Öneriler*, İstanbul: TÜSİAD, 2000.
- Mutluer, Kamil, *Türkiye'de Yükseköğretimin Başlıca Sorunları ve Sorunlara Çözüm Önerileri*, Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2008.
- Nalbantoğlu, Hasan Ünal, *Çizgi Ötesinden: Modern Üniversite, Sanat ve Mimarlık*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 2000.
- Nalbantoğlu, Hasan Ünal, *Araştırmalar: Bilim, Kültür, Üniversite*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Nasıl Bir Üniversite?*, ed. Coşkun Can Aktan, İstanbul: Değişim Yayınları, 2004.
- Nazıroğlu, Bayramali, *Türkiye'de İlahiyat Eğitimi*, Rize: STS Yayınları, 2016.
- Ortaöğretime ve Yükseköğretime Geçiş Sistemi*, Ankara: TED, 2010.
- Osmanoğlu, Cemil, *İlahiyat Eğitiminde Çoğulcu Motifler*, İstanbul: DEM, 2021.
- Ökten, Kaan H., *Heidegger ve Üniversite*, İstanbul: Everest Yayınları, 2002.
- Ören, Mehmet Furkan, *Türkiye'de Dini Bilginin Üretimi: Medrese ve İlahiyatlar*, İstanbul: DEM, 2020.
- Özata, Metin, *Mustafa Kemal Atatürk Bilim ve Üniversite*, İzmir: Umay Yayınları, 2005.
- Özbudun, Sibel - Temel Demirel, *Eğitim, Üniversite, YÖK ve Aydın(lar)*, Ankara: Ütopya Yayınları, 2006.
- Özbudun, Sibel - Temel Demirel, *Kuşatmayı Yarmak: Eğitim, Bilim ve Aydınlar*, İstanbul: Kaldıraç Yayınları, 2010.
- Özcan, Mustafa, *Okulda Üniversite: Türkiye'de Öğretmen Eğitimini Yeniden Yapılandırmak İçin Bir Model Önerisi*, İstanbul: TÜSİAD, 2013.
- Özdemir, Hikmet, *Ulusun Direnişinde Üniversitenin Rolü*, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, 2003.
- Özer, Mahmut v.dğr., *Yükseköğretimde Kalite Güvencesi*, Ankara: SETA, 2010.
- Özer, Mahmut, *Türkiye'de Yükseköğretimde Büyüme ve Dönüşüm*, İstanbul: Maltepe Üniversitesi, 2021.
- Özgür Üniversite Kavram Sözlüğü: *Söylem ve Gerçek*, ed. Fikret Başkaya, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı, 2005.
- Özgür Üniversite Resmi İdeoloji Sözlüğü, ed. Fikret Başkaya - Tolga Ersoy, Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı, 2007.
- Pakdemirli, Mefkure Nur, *Pakistan'da Yüksek Din Öğretimi Kurumları* (doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, 2013.
- Paylaşımlar: Üniversite, Bilgi, Üretim*, der. Barış Mücün v.dğr., ed. Tanıl Bora, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

- Sağlam, Mehmet, *Türk Yükseköğretiminde Gelişmeler*, Ankara: YÖK Yayınları, 1994.
- Suudi Arabistan Üniversiteleri, Ankara: Suudi Arabistan Kültür Ateşeliği, t.y.
- Tanrikulu, Duygu, *Yükseköğretime Erişimin Değerlendirilmesi ve Türkiye İçin Politika Önerileri*, Ankara: DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, 2009.
- Tekin, Serdar, *Üniversitenin Olağanüstü Hali: Akademik Ortamın Tahribatı Üzerine Bir İnceleme*, İzmir: Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV), 2019.
- Terzioğlu, Tosun, *Eğitimin Geleceği (Üniversitelerin ve Eğitimin Değişen Paradigması)*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2003.
- Timur, Taner, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, Ankara: İmge Kitabevi, 2000.
- Timur, Taner, "Üniversite", *Özgür Üniversite Kavram Sözlüğü – Söylem ve Gerçek*, ed. Fikret Başkaya, Ankara: Maki Basın Yayın, 2005, I, 641-57.
- Toplum ve Bilim*, Homo Academicus alla Turca özel sayısı, 97 (2003), <https://iletisim.com.tr/dergiler/toplum-ve-bilim/3/sayi-97-2003-97-yaz-2003/9967>
- Tosun, Hasan, *Yükseköğretimde Mevcut Durum Performans Değerlendirme ve Yeniden Yapılanma*, Ankara: Ankara Ticaret Odası, 2004.
- Tosun, Hasan, *Güncel Veriler ile Üniversitelerin Performans Değerlendirmesi ve Yeniden Yapılanma Modeli*, Ankara: Köyçoy Yayınları, 2006.
- Tosun, Hasan, *Devlet Üniversiteleri: Performans Değerlendirme Finansman Modeli ve Yeniden Yapılanma*, Ankara: Uzman Matbaacılık, 2015.
- Tosun, Hasan, *15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi Sonrasında Yükseköğretim Sisteminin Yeniden Yapılandırılması*, Ankara: Üniversitem Araştırma Yayınları, 2016.
- Trakya Bölgesinde Üniversitelerin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi, ed. Ensar Nişancı v.dğr., Trakya Üniversiteler Birliği, İzmit-Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 2018.
- TÜBA Bilimsel Toplantılar Serisi (Panel konuşmaları)
- Dünya'da ve Türkiye'de Bilim, Etik ve Üniversite*, TÜBA Bilimsel Toplantılar Serisi: 1 (1994), Ankara: TÜBA, 2000[?].
- Bilim ve Eğitim*, TÜBA Bilimsel Toplantılar Serisi: 2, Ankara: TÜBA, 2000.
- Üniversite Yasası*, TÜBA Bilimsel Toplantı Serileri: 3 (1996), Ankara: TÜBA, 2000.
- Üniversitelerde Akademik Yükseltmeler*, TÜBA Bilimsel Toplantılar Serisi: 4, Ankara: TÜBA, 2000.
- Nasıl Bir Üniversite Mezunu İstiyoruz?*, Bilimsel Toplantı Serileri: 5, Ankara: TÜBA, 1996.
- Üniversiteye Giriş*, Bilimsel Toplantı Serileri: 6, Ankara: TÜBA, 1997.
- Türk Yükseköğretiminin Bugünkü Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Ankara: YÖK, 1996.
- Türk Yükseköğretimi'nin Bugünkü Durumu*, Ankara: YÖK, 2005.
- Türk Yükseköğretiminde On Yıl 1981-1991: 1981 Reformu ve Sonuçları*, Ankara: YÖK, 1991.
- Türkiye Kamu-Üniversite-Sanayi İşbirliği (KÜSİ) Stratejisi ve Eylem Planı (2015-2018)*, Ankara: T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2015.

- Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinin Konumu ve Dini Bilginin Niteliği* [Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinin Konumu ve Dini Bilginin Niteliği - Uluslararası Sempozyum (Ankara, 2009)], ed. Mahmut Ay, Rabiye Çetin, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi: Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu: Bildiriler – Müzakereler*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2004.
- Türkiye'de Yükseköğretim: Eğilimler, Sorunlar ve Fırsatlar - Yükseköğretim Sistemi Üzerine 17 Türk Üniversitesinin EUA-IEP Kurumsal Değerlendirme Raporlarına Dayanan Gözlemler ve Öneriler*, haz. Jarmo Visakorpi v.dğr., İstanbul: EUA – TÜSIAD, 2008.
- Türkiye'de Yükseköğretim 2023 Vizyonu*, ed. İsmail Bircan, Ankara: Atılım Üniversitesi, 2007.
- Türkiye'de Yükseköğretimin Yeniden Yapılandırılması ve Kalite Güvence Sistemi*, ed. Bekir S. Gür - Mahmut Özer, Ankara: SETA, 2012.
- Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi (2007)*, haz. Erdoğan Teziç v.dğr., Ankara: YÖK, 2007.
- Türkmen, Fatih, *Yükseköğretim Sistemi İçin Yeni Bir Finansman Modeli Önerisi*, Ankara: DPT, 2009.
- Uluslararası Yükseköğretim Konferansı (14-15 Kasım 2005)*, Ankara: YÖK, 2007.
- Uluslararası Yükseköğretim Kongresi: Yeni Yönelişler ve Sorunlar: Bildiri Kitabı*, ed. Durmuş Günay - Ercan Öztemel, I-III, Ankara: T.C. Yükseköğretim Kurulu, 2012.
- Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Sempozyumu (Akademik ve Sosyal Yönleriyle): 24-25 Ekim 2019 Malatya: Bildiriler Kitabı*, haz. Fikret Karaman, I-II, Ankara: İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2020.
- Üçışık, H. Fehim, *Yükseköğretimde Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011.
- Üçışık, H. Fehim, *Eğitim Hukukunda Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012.
- Üniversite Eğitimi*, haz. Nizamettin Koç, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü - Eğitim Bilimleri Fakültesi, 1996.
- Üniversite Gençliği 2001: Üniversite Gençliğinin Sosyo-Kültürel Profili Üzerine Bir Alan Araştırması: Gazi Üniversitesi Örneği*, haz. Erdinç Yazıcı v.dğr., Ankara: Gazi Üniversitesi, 2001.
- Üniversite Hastaneleri Kurultayı*, Ankara: Türk Sağlık Sen., 2009.
- Üniversitede Psikolojik Danışmanlık El Kitabı*, der. Murat Paker - Filiz Yurtseven, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2015.
- Üniversite Sanayi İşbirliğinin Geliştirilmesi Eylem Planı*, ed. Mehmet Çelik, Ankara: YÖK, 2021.
- Üniversitelerin Temel Sorunları, Çağdaş Eğitim-Çağdaş Üniversite, Üniversitelerimizin Gelişmişlik Durumu*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1996.
- Vatansever, Aslı - Meral Gezici Yalçın, "Ne Ders Olsa Veririz" - *Akademisyenin Vasıfsız İşçiye Dönüşümü*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Yamaç, Kadri, *Bilgi Toplumu ve Üniversiteler*, Ankara: Eflatun Yayınevi, 2009.
- Yılmaz, Murat, *Neden Üniversite Reformu? Yarım Kalmış Bir Reform Taslağı*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.

- Yirmi Birinci Yüzyılda Üniversite Eğitime Bakışlar: Türkiye’de Yüksek Eğitim Sorunları*, haz. Alparslan Açıkgenç v.dğr., İstanbul: Fatih Üniversitesi, 2006.
- Yüksek Din Öğretimi*, ed. Z. Şeyma Altın, İstanbul: DEM, 2020 (e-kitap).
- Yüksek Okul İslam Bölümü (HBO İslam): Orta Dereceli Okullara İslam Din ve Kültürü Öğretmeni Yüksek Eğitimi*, Amsterdam: Hogeschool Holland İlahiyat Akademisi, t.y.
- Yükseköğretim Gelişme Planı (1992-2012)*, Ankara: Ders Aletleri Yapım Merkezi, 1991.
- Yükseköğretim Kanununa İlişkin Öneriler*, haz. Harun Kale, Ankara: Eğitim-Bir-Sen, 2016.
- Yükseköğretim Kurumlarının Bölgelerarası Gelişme Farklılıkları Açısından Önemi ve İşlevleri*, İstanbul: İTO, 1998.
- Yükseköğretimde Değişmeler*, haz. Özcan Demirel – Nizamettin Koç, Ankara: TED, 1988.
- Yükseköğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu (21-23 Ekim 1987)*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1988.
- Yükseköğretimde Felsefe Eğitimi*, haz. Taşkın Ketenci, Cengiz Mesut Tosun, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2014.
- Yükseköğretimde Nasıl Bir Yasa*, Ankara: TED, 1992.
- Yükseköğretimde Sorunlar ve Çözümler*, der. Türkan Saylan - Zafer Üskül, İstanbul: Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği - Cem Yayınevi, 1990.
- Yükseköğretimde Yeni YÖK Projeleri – Yükseköğretimde İhtisaslaşma ve Misyon Farklılaşması: Araştırma Üniversiteleri*, Ankara: YÖK, 2020.
- Yükseköğretimde Yeniden Yapılanma: 66 Soruda Bologna Süreci* ed. Armağan Erdoğan, Ankara: YÖK, 2010.
- Yükseköğretimde Üst Yönetim Sorunları ve Çözüm Yöntemleri*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2011.
- Yükseköğretimdeki Gelişmeler: Kasım 1981- Kasım 1988 Döneminde*, Ankara: YÖK, 1988.
- Yükseköğretimin Uluslararasılaşmasına Güncel Bir Bakış: Türkiye’de Uluslararası Akademisyenler*, Fatma Nevra Seggie - Hakan Ergin, Ankara: SETA, 2018.
- Yükseköğretimin Yeniden Yapılandırılması: Temel İlkeler*, haz. Üstün Ergüder v.dğr., İstanbul: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), 2003.
- Yükseköğretimin Yeniden Yapılandırılması Kapsamında Dikkate Alınması Gereken Temel İlkeler ve Yaklaşımlar-II*, ed. Atilla Eriş, İstanbul: YÖÇAM-Bilgi Üniversitesi, 2018.
- Yükseköğretimin Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Görüş ve Önerilerimiz*, Ankara: Eğitim Sen, 2012.

2. Üniversite ve Yükseköğretim Tarihine Dair

540. *Yılında İstanbul Üniversitesi Atatürk ve İstanbul Üniversitesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, 1993.
- Akaş, Cem, *Tepedeki Okul: Robert Kolej’in Üç Yüz Yıllık Tarihi*, İstanbul: NMC, 2017.
- Akman, Muvaffak, *Yaşantımda Hacettepe ve Sonrası: Bir Emekli Rektörün Anıları*, Yalova: Emek Ofset, 1995; Ankara: Meteksan, 1997 (2. bs.).

- Akpınar, Turgut, *İstanbul Üniversitesinde 50 Yıl Öncesi Bazı Büyük Hocalarımız ve Kültürümüze Katkısı Olmuş Yabancı Bilginler*, İstanbul: Kitabevi, 2004.
- Aksu, Ayşe, *Robert Koleji'nin İzinde Türkiye'de Amerikan Misyonerliğinin Eğitim Stratejisi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.
- Akyıldız, Ali, *İlk Türk Akademisi: Encümen-i Dâniş'in Kuruluşu ve Faaliyetleri (1851-1862)*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2018.
- Altun, Mehmet, *Dünden Bugüne Boğaziçi Üniversitesi: 1863-2013*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2013.
- Anadolu'nun 60 Yıllık Bilim ve Kültür Köprüsü Ankara Üniversitesi Tarihçe*, haz. Necdet Adabağ v.dğr., Ankara: Ankara Üniversitesi, 2006.
- Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 66. Kuruluş Yıldönümü Anı Kitabı*, haz. Kıymet Giray - Hakan Kaderoğlu, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 2003.
- Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Kuruluşunun 50. Yılına Armağan*, haz. Doğan Atılğan, Ankara: Ankara Üniversitesi Bilgi ve Yönetimi Bölümü, 2004.
- Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü XXV. Yıl Anı Kitabı (1954-55/1979-80)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1981.
- Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Tarihi -Tarihsel ve Bilimsel Bakış- (1943-2005)*, haz. Cemal Aydın - Ahmet Karataş, I-II, Ankara: Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi, 2007.
- Arslan, Ali, *Darülfünundan Üniversiteye*, İstanbul: Kitabevi, 1995.
- Arslan, Ali, *Kısır Döngü: Türkiye'de Üniversite ve Siyaset: 1869-2004: İktidar Muhalefet Öğretim Üyesi Öğrenci Güvenlik Kuvvetleri Çökgeninde Üniversite Yönetimi*, İstanbul: Truva Yayınları, 2004; *Türkiye'de Üniversite ve Siyaset* adıyla, İstanbul: Paraf Yayınları, 2011.
- Arslan, Ali, *Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topluluklarından Türkiye'ye Gelen Öğrenciler, 1992-1993*, İstanbul: Yay Ofset, 1994.
- Arslan, Ali v.dğr., *Türkiye'nin İlk ve Tek Kız Üniversitesi İnas Darülfünunu (1914-1919)*, İstanbul: İdil Yayıncılık, 2012.
- Arslan, Ali - Ali İhsan Gencer, *İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2004.
- Ata, Ranan, *Boğaziçi Üniversitesi'nde Sonbahar - Güney Kampüs Florası*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2006.
- Atatürk Üniversitesinin Elli Yılı 1957-2007*, haz. Ömer Kaya, I-II, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2007.
- Ataüenal, Aydoğan, *Cumhuriyet Döneminde Yükseköğretimdeki Gelişmeler*, Ankara: MEB, 1993.
- Ataüenal, Aydoğan, *Türkiye'de Yükseköğretim: (1923-1998): Yasal Düzenlemeler ve Değerlendirmeler*, Ankara: MEB, 1998.
- Aydar, Hidayet, *Kırgızistan'da Din Eğitimi ve Araştıran İlahiyat Fakültesi*, İstanbul: Başak Yayınları, 2009.

- Aydın, Muhammet Şevki, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı (1923-1998)*, Kayseri: İlahiyat Bilimleri Araştırma Vakfı, 2000; İstanbul: DEM, 2005.
- Aydın, Ramazan, *Üniversite Olabilmek: Bir Rektörün Bakış Açısından*, Ankara: ODTÜ Gelecekte Yayıncılık, 2008.
- Ayhan, Halis, *Türkiye’de Din Eğitimi (1920-1998)*, İstanbul: MÜİF Yayınları, 1989.
- Başaran, Ali Rıza, *Üniversite Tarihi Üniversite ve Fakültelerle İlgili Kanun ve Yönetmelikler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1987.
- Baykan, Mustafa - Vecdi Çıracıoğlu, *Bilim Yolunda 100 Yıl: Boğaziçi Üniversitesi Mühendislik Fakültesi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2013.
- Bavullardan Kataloglara Boğaziçi Arşivleri’ne Doğru, haz. Cengiz Kırılı - Nurçin İleri, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2015.
- Berkem, Ali Rıza, *İstanbul Üniversitesi 64 Yaşında: Darülfünun’dan Bugüne Üniversiteler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basımevi ve Film Merkezi, 1997 (Düzeltilmiş eser adı: *İstanbul Üniversitesi 67 Yaşında: Darülfünun’dan Bugüne Üniversiteler*).
- Beydilli, Kemal, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi: 1776-1826*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1995.
- Beydilli, Kemal, "Mühendishâne-i Bahri-i Hümayun", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhendishane-i-bahri-i-humayun> (23.09.2021).
- Beydilli, Kemal, "Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhendishane-i-berri-i-humayun> (23.09.2021).
- Beysanoğlu, Şevket, *Öğretime Açılışının XV. Yıldönümünde Dicle Üniversitesi*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, 1989.
- Bılar, Ender, *Edirne’de Yükseköğretim ve Trakya Üniversitesi*, Edirne: Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi, 2005.
- Bir Geleniğin Anatomisi: Robert Kolej’in 150 Yılı 1863 – 2013*, ed. Cem Akaş, trc. Kemal Atakay – Melis Şeyhun Çalışlar, İstanbul: İstanbul Araştırma Enstitüsü, 2013.
- Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? -Sorunlar ve Çözümleri-: Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantısı (2014: Nevşehir)*, İstanbul: İSAV - Ensar Neşriyat, 2015.
- Cin, Halil, *Selçuk Üniversitesinde Üç Yıl: Kasım 1984 - Kasım 1987*, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1988.
- Cin, Halil, *Selçuk Üniversitesi’nde İki Yıl: Kasım 1987-Kasım 1989*, Konya: Selçuk Üniversitesi, 1990.
- Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi İlmi Toplantısı (İzmir 4-6 Aralık 1998): Tebliğler*, haz. Fahri Unan - Yücel Hacaloğlu, Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 1999.
- Cumhuriyetin 75. Yılında Üniversitelerimiz: 1923-1991 Yılları Arasında Kurulanlar*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1998.
- Cumhuriyetin 75. Yılında Üniversitelerimiz: 1991 Yılından Sonra Kurulanlar: Vakıf Üniversiteleri*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1998.
- Cumhuriyetin 75. Yılında Üniversitelerimiz*, ed. Fikret Adaman, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2000.

- Cumhuriyetin 75. Yılında Yükseköğretim*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, 1998.
- Cumhuriyetin 80. Yılında Üniversitelerde Tarih Öğrenimi, Araştırmaları ve Yayınları Semineri*, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2004.
- Cumhuriyetin 80. Yılında Üniversitelerde Tarih Öğrenimi, Araştırmaları ve Yayınları Semineri*, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2004.
- Cumhuriyetin 90. Yılında Başkent Ankara ve Ankara Üniversitesi*, haz. Temuçin Faik Ertan, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2016.
- Çadircı, Musa - Azmi Süslü, *Ankara Üniversitesi Gelişim Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi, 1982.
- Çeçen, Kazım, *İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Kısa Tarihçesi*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi, 1990.
- Çelik, Adil Giray, *Osmanlı Darülfünun Mekteb-i Hukuk'da İlk Çiçek: Süreyya Ağaoğlu*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği, 2018.
- Çelik, Cemil, *Yâdımda Kalanlar – Bir Bilim Adamının Hatıraları*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2017.
- Çelik, Murat, *Osmanlı Medreseleri ve Avrupa Üniversiteleri: 1450-1600*, İstanbul: İstanbul Şehir Üniversitesi - Küre Yayınları, 2019.
- Çeliktaş, Hasan Sabri, *Osmanlı Yüksek Din Eğitimi Anlayışının Değişimi*, İstanbul: DEM, 2021.
- Çetik, Mete, *Üniversitede Cadı Kazanı: 1948 DTCTF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdafası*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998; İstanbul: Dipnot Yayınları, 2008.
- Çevik, Abidin, *Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Kurumsallaşması Bağlamında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin Kuruluş Süreci (1949-1960)* (doktora tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, 2019.
- Darülfünun İlahiyat Sempozyumu (18-19 Kasım 2009): Tebliğleri*, haz. Tahsin Özcan v.dğr., İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2010.
- Demirtaş, Aydın, *Darülfünundan Üniversiteye Öğretim Üyeleri (1900-1946)*, İstanbul: Bü-yüyenay Yayınları, 2019.
- Doğan, Mehmet, *Hacettepe Tarihine Farklı Bakış*, Ankara: Selvi Yayınları, 2006.
- Dölen, Emre - Nuran Yıldırım, *Darülfünundan Günümüze Üniversite Yayıncılığı ve Yaşamı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2003.
- Dölen, Emre, *Türkiye Üniversite Tarihi*, I-V, İstanbul: Bilgi Üniversitesi, 2009-2010:
- I. cilt: *Türkiye Üniversite Tarihi: Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922)*, 2009, 812 s.;
- II. cilt: *Türkiye Üniversite Tarihi: Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Darülfünununu 1922-1933*, 2010, 521 s.;
- III. cilt: *Türkiye Üniversite Tarihi: Darülfünundan Üniversite'ye Geçiş (Tasfiye ve Yeni Kadrolar)*, 2010, 660 s.;
- IV. cilt: *Türkiye Üniversite Tarihi: İstanbul Üniversitesi (1933-1946)*, 2010, 877 s.;
- V. cilt: *Türkiye Üniversite Tarihi: Özerk Üniversite Dönemi 1946-1981*, 2010, 442 s.

- Dölen, Emre, *İstanbul Darülfünunu'nda Alman Müderrisler: 1915-1918*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2013.
- Dölen, Emre, *Eczacı Mektebi (1909-1933) – Kuruluş, Gelişme, Ders Programları, Müfredatlar, Ders Kitapları ve Hocalar*, Ankara: Türk Eczacıları Birliği Eczacılık Akademisi, 2020.
- Dünden Bugüne İstanbul Üniversitesi Yayınları (Kitaplar): 1933-1993, haz. Mehmet Hakan Sağlam, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, 1993.
- Dünden Bugüne Konya'nın Kültür Birikimi ve Selçuk Üniversitesi, haz. Haşim Karpuz, Konya: Selçuk Üniversitesi, 1999.
- Er, Hamit, *İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları*, İstanbul: İslam Medeniyeti Vakfı, 1993.
- Erbaş, Hayriye, *Bir Cumhuriyet Çınarı Sözlü Tanıklıklarla Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin 75 Yılı*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2017.
- Ergüder, Üstün, *Yükseköğretimin Fırtınalı Sularında – Boğaziçi Üniversitesi'nde Başlayan Yolculuk*, İstanbul: Doğan Kitap, 2015.
- Ertürk, Haşim - Rasim Eminoglu, *Bulgaristan'da Türk-İslam Eğitim ve Kültür Müesseseleri ve Medresetü'n-Nüvvab*, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı [İSAR], 1993.
- Fincancı, May, *The Story of Robert College Old and New*, İstanbul: Intermedia, 2001.
- Freely, John, *A Bridge of Culture: Robert College-Boğaziçi University*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2012.
- Freely, John, *A History of Robert College: The American College for Girls and Boğaziçi University (Bosphorus University)*, ed. Ayşe Erdem, 2 cilt, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2000.
- Furat, Ayşe Zişan, *Türkiye'de Yüksek Din Öğretimi (Değişen Dönüşen Kurumlar)*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2021.
- Gates, Caleb Frank (ö. 1946, aynı isimli oğlu değil), *Not to Me Only*, Princeton: Princeton University Press, 1940.
- Gates, Caleb Frank, *An Appreciation: Dr. Caleb Frank Gates: President of Robert College 1903-1932*, İstanbul: The Robert College Herald Board of 1931-1932 - Tsitouris Brothers, 1932.
- Geçmişten Günümüze İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ed. Fikret Karaman v.dğr., Malatya: İnönü Üniversitesi, 2016.
- Görgün, Hilal, *Die politische Rolle der Azhar in der Sadat-Ära (1970-1981)*, İstanbul: İSAM Yayınları, 1998.
- Greenwood, Keith M., *Robert College: The American Founders*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2003.
- Gündüz, Mustafa, *Eğitimci Yönüyle Ahmed Cevdet Paşa*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2012.
- Güner, Haldun, *Üniversitede Dostlara Hoşçakal Diyebilmek*, Ankara: Selvi Yayınevi, 2016.
- Güneş, Melek Yıldız, *Darülfünun'da Ahlak Dersleri: Programlar-Ders Notları-Hocalar*, İstanbul: İLEM, 2020.

- Gür, Bekir – Zafer Çelik, *YÖK'ün 30 Yılı*, Ankara: SETA, 2011.
- Gürtunca, Evrim Şencan, *Robert Kolej ve Türk Öğrencileri (1863-1971)*, İstanbul: Libra, 2019.
- Güvenç, İsmail, *Bir Üniversitenin Kuruluş Sancıları*, Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi, 2016.
- Halil Nimetullah, *Dârülfünun'da Felsefe Dersleri*, haz. Ali Utku - Uğur Köroğlu, Konya: Çizgi Kitabevi, 2011.
- Hamlin, Cyrus, *Among the Turks*, 1New York: American Tract Society, 1878; İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2013 = *Türkler Arasında: Türkiye'deki Misyonerlik Faaliyetleri ve Robert Kolej*, trc. Arzu Taşcan - Mustafa Hizmetli, İstanbul: Tarih Bilincinde Buluşanlar Derneği (TBBD), 2010.
- Hamlin, Cyrus, *My Life and Times*, Chicago: The Pilgrim Press, 1893; İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2013 = *Robert Kolej Uğrunda Bir Ömür*, trc. Ayşe Aksu, İstanbul: Dergah Yayınları, 2012.
- Hatiboğlu, İrfan Osman, *Bir Rektörün Trajikomik Maceraları*, Ankara: Selvi Yayınevi, 2016.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Dârülfünun”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/darulfunun> (23.09.2021).
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı*, haz. Hümeysra Zerdecı, I-II, İstanbul: IRCICA, 2010.
- İstanbul Teknik Üniversitesi ve Mühendislik Tarihimiz*, ed. Mehmet Karaca, İstanbul: İTÜ Maden Fakültesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü ve Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, 2012.
- İstanbul Üniversitesi: Kuruluş, Tarihçe, Teşkilat ve Öğretim Üyeleri 1453-1981*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1983.
- İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde Çeşitli Fen Bilimi Dallarının Cumhuriyet Döneminde Gelişmesi ve Milletlerarası Bilime Katkısı*, ed. Ahmed Yüksel Özemre, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi, 1982.
- İstanbul Üniversitesi Kimya Fakültesi'nin Kuruluşunun Otuzuncu Yılı: (20 Kasım 1967-20 Kasım 1997)*, haz. Emre Dölen, İstanbul: Çetin Matbaacılık, 1997.
- Jenkins, Hester Donaldson, *Robert Kolej'in Kızları: Misyonerlik, Feminizm, Yabancı Okullar*, trc. Ayşe Aksu, İstanbul: Dergah Yayınları, 2008.
- Karakuş, Rahmi, *Darülfünun'dan Üniversite'ye Türkiye'de Felsefe*, İstanbul: Değişim Yayınları, 2003.
- Kaya, Önder, *Dünyanın Tam Orta Yerinde Robert Koleji – İmparatorluktan Cumhuriyete Bir Okulun Tarihi*, İstanbul: Kronik, 2022.
- Kazancıgil, Ratip v.dğr., *Trakya'da Yüksek Öğretim Tarihi “Kuruluşunun 20. Yılında Trakya Üniversitesi” (1982-2002)*, Edirne: Trakya Üniversitesi Rektörlüğü, 2002.
- Kenan, Seyfi, “Üniversite”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/uni-versite> (12.11.2020).
- Kırkıncı Yıl Kitabı*, ed. Mustafa Kara, Bursa: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, t.y.
- Kuran, Aptullah, *Bir Kurucu Rektörün Anıları: Robert Kolej Yüksek Okulu'ndan Boğaziçi Üniversitesi'ne*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002.

- Kurdaş, Kemal, *ODTÜ'lü Yıllarım - Bir Hizmetin Hikayesi*, Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık, 1998.
- Kuruluşundan 1933 Reformuna Fotoğraflarla Darülfünun Tıp Fakültesi*, haz. Nil Sarı v.dğr., İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2011.
- Mehmed Esad, *Mir'ât-ı Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun (İstanbul Teknik Üniversitesi Tarihçesi)*, haz. Sadık Erdem, İstanbul: İTÜ Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi, 1986.
- Mehmet Ali Ayni, *Dârülfünun Târîhi*, İstanbul 1927; *Dâru'l-fünûn (Üniversite) Tarihi*, haz. Metin Hasırcı, İstanbul: Pınar Yayınları, 1995; *Darülfünun Tarihi*, haz. Aykut Kazancıgil, İstanbul: Kitabevi, 2007; *Dârülfünun Tarihi: Üniversite Tarihi*, haz. Aykut Kazancıgil, İstanbul: Ketebe, 2021.
- ODTÜ, Hocam - Hayatlar, Hayaller, Hatıralar*, ed. Zekiye Demir, Ankara: Kadim Yayınları, 2020.
- Oğuz, Orhan, *Anadolu'da Bir Üniversitenin Kuruluş Öyküsü*, İstanbul: Cem Ofset Matbaacılık, 1995.
- Okyay, Erdoğan, *İhsan Doğramacı ve Çağdaş Üniversite: Doğramacı'nın Çağdaş Üniversite Uğraşı ve Müzik Sanatı Öğretiminin Yeniden Yapılanmasına Katkısı*, Ankara: Seveda Cennap And Müzik Vakfı Yayınları, 2006; 2007 (2.bs.).
- Okçabol, Rıfat, *12 Eylül Darbesi'nin Ürünü YÖK'ün Kırkıncı Yılında YÖK, YÖK Başkanları ve Üniversiteleri*, Ankara: Ütopya Yayınları, 2021.
- Orhon, Asya, *Kolejlerin Koleji Robert Kolej*, İstanbul: Epsilon, 2005.
- Osmanlı Eğitim Mirası: Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, haz. Mustafa Gündüz, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013.
- Öcal, Mustafa, *20. Yüzyılda Türkiye'de Din Eğitimi: Ders Notları*, Bursa: y.y., 2003.
- Öcal, Mustafa, *Kuruluşundan Günümüze Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi: (28 Kasım 1975-28 Kasım 2005)*, İstanbul: Özal Matbaası, 2006.
- Öcal, Mustafa, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi -Mukaddime Kitap-*, İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2011.
- Öztunalı, Önder, *Üniversiteler Tarihi ve Vakıf Üniversiteleri*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, 2009.
- Öztürk, Adil Adnan, *Cumhuriyet Mektebi'nden Adnan Menderes Üniversitesi'ne Türkiye'de Modern Eğitimin Gelişimi ve Aydın İli*, Aydın: Aydın Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, 1999.
- Partalci, Emre, *Darülfünun Hukuk Fakültesinden Bir Sayfa: Edip Serdengeçti ve Mülkiyet Düşüncesi*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2020.
- Payaslıoğlu, Arif T., *Türk Yükseköğretiminde Bir Yeniliğin Tarihi: Barakadan Kampusa 1954-1964*, Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 1996.
- Rektörlerinin Gözünden Ankara Üniversitesi: 70 Yıllık Bir Cumhuriyet Çımarı (1946-2016)*, ed. Doğan Atılğan, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 2016.
- Sabancı, Güler, *Bir Üniversite Var Ederken*, İstanbul: Alfa, 2020.
- Saray, Mehmet, *İstanbul Üniversitesi Tarihi: 1453-1993*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1996.

- Selçuk, Mustafa, *İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi (1900-1933)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2012.
- Sezen, Lütfi, *Anılarıyla Bir Üniversitenin Kuruluş Sancıları*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008.
- Sultan II. Abdülhamid'in Sadrazamı: [Küçük] Mehmed Sa'id Paşa'nın Hâtıratı, haz. Mustafa Gündüz, I-III, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019.
- Şahiner, Necmeddin, *Bediüzzaman Üniversitesi – Medresetü'z-zehra*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1996, 2007; *Medresetü'z-Zehrâ - Bediüzzaman Üniversitesi*, İstanbul: Şahdamar Yayınları, 2008.
- Şarlak, Ömer, *Kışladan Kampüse: Gülhane Askeri Tıp Akademisi Komutanı ve İnönü Üniversitesi Rektörü'nün Anıları*, İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2004.
- Şehircilik Çalışmaları: Gazi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü 20. Yıl Anısı, ed. Tahir Çalgüner, Ankara: Nobel Yayınları, 2005.
- Şenalp, Leman, *İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi*, Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği, 1998.
- Şimşek, Muhittin, *Tartışmaların Odağındaki Kurum Üniversite (Darülfünundan Günümüze)*, İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2019.
- Taşdurmaz, Ramazan, *Türkiye'de Yüksek Öğretimle İlgili Verilerin Değerlendirilmesi*, Ankara: DPT, 1982.
- Taşer, Seyit, XX. Yüzyıl Başlarında Türkiye'de Yükseköğretim, Konya: Çizgi Kitabevi, 2010.
- Taşer, Seyit, *Osmanlı Devleti'nin Taşra Hukuk Mektepleri: Ortadoğu ve Balkanlardan Çekilme Sürecinin Eğitim Kurumlarındaki İzleri*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2014.
- Taşer, Seyit, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Eğitim Yönetimi ve Denetimi*, Ankara: Pegem, 2017.
- Taşer, Seyit, *Avrupa'da Eğitim Alan Talebe-i Osmani (XX. YY Başları)*, İstanbul: Kutlu Yayınevi, 2018.
- Tekeli, İlhan – Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
- Tekeli, İlhan, *Tarihsel Bağlamı İçinde Türkiye'de Yükseköğretimin ve YÖK'ün Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- Tezcan, Semih S., *Rektörlük Hatıralarım*, İstanbul: Yüksek Öğrenim Eğitim ve Araştırma Vakfı, 2014.
- Toğrol, Ergün, *Boğaziçi Üniversitesi ve Ben: Boğaz'da On Yıl*, İstanbul: Cinius, 2016.
- Türk Felsefe Araştırmalarında ve Üniversite Öğretiminde Alman Filozofları*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 1986.
- Türkiye Üniversiteler Kataloğu: 1998*, ed. Erdal Küçükyalçın, İstanbul: Interactive, 1998.
- Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi: 1861-1961*, I, ed. Namık Kemal Aras v.dğr., Ankara: TÜBA, 2007.
- Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1961-2007)*, II, ed. Tarık Çelik – İlhan Tekeli, Ankara: TÜBA, 2009.

- Türkiye'nin Birikimleri – İlahiyatçılar, Edebiyatçılar, Müzisyenler, Mutasavvıflar, Tarihçiler*, I-V, ed. Hüseyin Türkan, İstanbul: İlke Yayıncılık, 2013.
- Türkiye'nin İlahiyat Birikimi: Ankara İlahiyat'ın 70 Yılı (1949-2019)*, ed. Eyüp Baş v.dğr., Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2019.
- Uludağ Üniversitesi 40. Yıl Kitabı*, ed. Cafer Çiftçi - Hasan Basri Öcalan, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Usta, Mustafa, *Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Kurumlaşma ve Ekolleşme Sorunları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2001.
- "Üniversite", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara: M.E.B., 1984, XXXIII, 206-209.
- Yıldırım, Ali, *Türk Üniversite Tarihi – Darülfünun Dönemi*, Ankara: Öteki Yayınevi, 1998.
- Washburn, George, *Fifty Years in Constantinople and Recollections of Robert College*, Boston: Houghton Mifflin, 1909; İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2012 (3.bs.)= *Cennetin Sonbaharı: Robert Koleji Anıları 1863-1903*, trc. Z. Bilge Yenice, İstanbul: Atlantis Yayıncılık, 2002; *Robert Kolej Hatıraları - İstanbul'da Elli Yıl*, trc. Tolgay Kaya, İstanbul: Meydan Yayıncılık, 2011.
- Zengin, Zeki Salih, *Medreseden Darülfünuna Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi*, Adana: Karahan Kitabevi, 2009; İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.